

Nyelvpolitika: harc a hatalomért (az ukrán államnyelvi törvény apropóján)

1. A nyelvpolitika céljai. A nyelvpolitika egyik legfőbb céljának gyakran a nyelvi konfliktusok elkerülését vagy kezelését tekintik. TURI (1994: 11) például úgy véli, hogy a nyelvi jogi szabályozások alapvető célja a nyelvek közötti konfliktusokból és egyenlőtlenségekből eredő nyelvi problémák megoldása, az érintett nyelvek státuszának megállapítása és használati körének meghatározása révén. GRIN (2003: 30) szerint a nyelvpolitika olyan szisztematikus, racionális és tudományosan megalapozott tevékenység, melynek célja a nyelvi környezet megváltoztatása a jólét növelése céljából.

Valójában azonban az optimisztikus definíciókkal szemben a nyelvpolitika hatékony eszközként használható a társadalmi javak és a politikai tőke egyenlőten elosztásának eléréséhez, illetve megideologizálásához, és gyakran éppen erre használják (TOLLEFSON 2015: 140–141). A nyelvpolitika által kezelt konfliktusok ugyanis szinte soha sem nyelvi vagy nyelvészeti eredetűek: ezek hátterében a nyelvet/nyelveket beszélő csoportok közötti társadalmi, politikai és/vagy gazdasági konfrontáció áll. PAULSTON és HEIDEMANN (2006: 298–302) szerint „minél nagyobb a kontroll, annál több a korlátozás, és annál valószínűbb, hogy az ilyen nyelvpolitika konfliktusokat és vitákat eredményez”, hiszen a nyelvpolitika soha sem kizárólag a nyelvről szól (PAULSTON–HEIDEMANN 2006: 305). TOLLEFSON (1991) úgy látja, a nyelvpolitika egy mechanizmus, amely úgy helyezi társadalmi struktúrába a nyelvet, hogy az adott társadalomban a nyelv révén válik meghatározottá, ki fér hozzá a politikai hatalomhoz és a gazdasági erőforrásokhoz. Nyilvánvaló, hogy „a nyelvet sokszor pusztán ürügyként használják a politikai szereplők arra, hogy politikai célokat, például valamilyen társadalmi átrendeződést érjenek el, vagy konzerváljanak egy nekik kedves állapotot” (SÁNDOR 2014: 354).

Az alábbiakban a 2019. április 25-én elfogadott ukrán államnyelvi törvény példáján mutatjuk be, hogy a látszólag az ukrán nyelv védelmében, illetve a társadalom egy része nyelvi gyakorlatának megváltoztatása érdekében hozott törvény révén a nyelvpolitika hogyan szolgálhat eszközként a hatalom megszerzéséért folytatott harcban és a társadalmi egyenlőtlenségek kialakításában és újratermelésében. Az is kiderül, hogy a hatalmi harcokban a nyelvpolitika gyakran nem

a nyelvvel kapcsolatos konfliktusok elkerülését szolgálja, hanem éppen ellenkezőleg: belső és külső konfliktusokat idéz elő, ha a politikai érdek úgy kívánja.

2. Az örökölt nyelvi helyzet. Ukrajna a Szovjetunió széthullása után vált független állammá 1991-ben. Az ukrán nemzetépítést jelentősen megkönnyítette a kommunizmust építő birodalom föderatív felépítése. A szétesése előtt ugyanis a Szovjetunióban több tucat olyan közigazgatási egység (szövetségi köztársaság, autonóm köztársaság, megye és körzet) volt, melyek szervező elve az etnikum volt (l. a Szovjetunió alkotmányának 8–11. fejezetén belül a 70–88. cikket: Alkotmány 1977). A kommunizmust építő birodalom felbomlása után a 15 szövetségi köztársaság helyén nemzetállamok jöttek létre.

A Szovjetunióon belül az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság – a többi szövetségi köztársasághoz hasonlóan – kvázi államként működött: rögzített külső és belső közigazgatási határokkal rendelkezett; volt saját címere, zászlaja, himnusza; saját kormánya volt a fővárosban, Kijevben, ahol parlament és minisztériumok is működtek; a köztársaságnak volt saját alkotmánya és törvényekben kodifikált jogrendszere; a törvényhozás mellett kiépített rendszere volt a végrehajtó hatalmi ágának is; működtek az államigazgatási hivatalok, s azokban képzett hivatalnokok dolgoztak; a közigazgatás – az orosz mellett – ukrán nyelven is működött, a törvényeket ukrán nyelven is közzétették; Ukrajna képvisellel bírt az ENSZ-ben. Másrészt azonban 1991 után – a mély gazdasági válság és a társadalmi, politikai átalakulás okozta sokk mellett – a modern ukrán nemzet formálódását megnehezítette a jelentős orosz közösség, amely egyik napról a másikra szociológiai értelemben kisebbségi helyzetbe került a függetlenné vált Ukrajnában (BRUBAKER 1996: 17).

A függetlenné vált ország lakosságának közel ötödét tették ki az orosz nemzetiségűek. A nagyszámú orosz mellett az orosz nyelv pozícióit erősítették a nyelvileg asszimilálódott, illetve a hétköznapokban az orosz nyelvet használó ukrán állampolgárok milliói is. A 2001-es census idején az orosz nemzeti kisebbséghez tartozóké aránya 17,28% volt az országban, az orosz anyanyelvűeké viszont jóval magasabbnak bizonyult. Ennek fő oka, hogy 5,5 millió ukrán nemzetiségű vallotta orosz anyanyelvűnek magát (1. táblázat).

1. táblázat

Ukrajna lakossága anyanyelv és nemzetiség szerint a 2001-es census adatai alapján

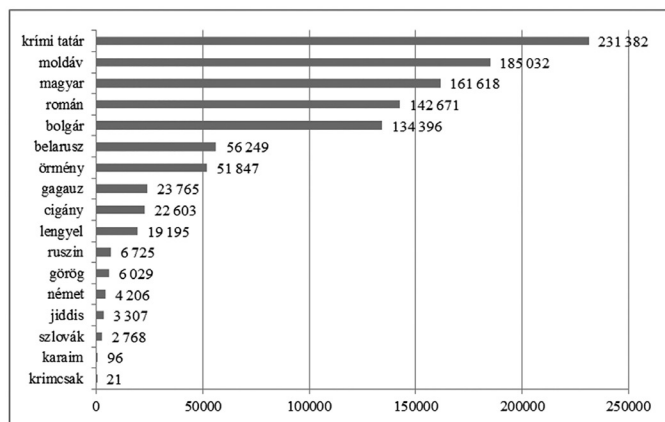
Nemzetiség és anyanyelv	Fő	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31 970 728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328 152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278 588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32 577 468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7 993 832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5 544 729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735 109	1,52

OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14 273 670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1 129 397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260 367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1 389 764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48 240 902	100

A 2001-es népszámlálás idején Ukrajna lakosságán belül az ukrán és orosz nemzetiségűek együttes aránya 95% volt, e két nyelv beszélői pedig együtt az összlakosság 97%-át alkották. Ukrajna etnikai kisebbségei között 78%, a nyelvi kisebbségei között pedig 91% volt az oroszok aránya 2001-ben (CSERNICKSKÓ–FEDINEC 2016: 568–569). Nem meglepő hát, hogy Ukrajnában a kisebbségi kérdés csaknem egyet jelent az orosz közösség ügyével. Az ukránok és az oroszok mellett a többi etnikai vagy nyelvi csoport aránya, súlya – beleértve a magyarokat is – nem számottevő (1. ábra).

1. ábra

A kisebbségi nyelvek anyanyelvi beszélőinek száma Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján

A helyzetet bonyolította, hogy a többmillió ukrán orosz közösség úgy vált hirtelen kisebbséggé, azaz de jure alárendelt státuszúvá, hogy korábban a szovjet birodalom nyelvi és kulturálisan privilegizált csoportjához tartozott. Ám de facto ezeket a kedvező gazdasági, politikai és kulturális pozíciókat az orosz nyelvű elitnek jelentős részben az államváltás után is sikerült átmentenie, s az orosz nyelv a függetlenség után csaknem három évtizeddel is széles körben használatos a társadalmi és közélet legtöbb területén, főként a nagyvárosokban és az ország keleti és déli régióiban (CSERNICKSKÓ 2019a). Ez azonban az új államot saját nemzetállamként elképzelő feltörekvő ukrán elit körében elégetlenséget vált ki. Az új ukrán nemzetépítés módjairól folyó diskurzus, illetve

a politikai hatalomért folytatott harc az ukrán és az orosz nyelv helyzete körül kibontakozott vitákban öltött testet.

RJABCSUK (2015: 155–157) elemzése szerint: „Amikor [...] a hatalmi elit, az úgynevezett szovjet nómenklátúra képében váratlanul saját független államot kapott, két, egymással szorosan összefüggő problémával találta szemben magát. Először is, milyen államot kell építenie, milyen identitásokra, szimbólumokra és narratívákra kell alapoznia, ha azt akarja, hogy pontosan ennek az elitnek a hatalmát legitimálja? Másodsor pedig, mi lesz az ellenelittel, vagyis az etnonemzeti tábor képviselőivel, akik a saját állam- és nemzetépítő projektjük megvalósítását követelték, és persze azt is, hogy marginalizálják a nómenklátúrában található ellenfeleiket. Ukrajnában [...] elég erősek és befolyásosak az etnonemzetiek, a szimbólumaik és a narratíváik pedig eléggé kidolgozottak és vonzóak voltak, a birodalmi regionális közösség azt az utat választotta, hogy kompromisszumot köt a politikai vetélytársakkal, és bekapcsolja őket a hatalmi struktúrába azzal a feltétellel, hogy megőrizheti vezető szerepét [...]. Ukrajnában ez a kompromisszum mindenekelőtt oda vezetett, hogy manipulálják a lakosság két alcsoportját, és fenntartják az ambivalenciát [...]. Egyesekkel szemben föl kellett venniük az őslakos etnonemzeti projekt híveinek maszkját, mások előtt pedig abban a szerepben léptek fel, hogy megvédik a birodalmi örökséget (az örökül kapott kiváltságokat) az agresszív etnonacionalizmustól. [...] Ukrajnában csak mélyült az elmúlt húsz évben a társadalom megosztottsága, a két meghatározó etnokulturális csoport pedig radikalizálódott”.

Ez a politikai magatartás ahhoz vezetett, hogy Ukrajnában a nyelvi kérdés erősen átpolitikálttá vált. Erre mind a kutatók (pl. KULYK 2014; PAVLENKO 2008; SHUMLIANSKYI 2010), mind pedig a nemzetközi szervezetek szakértői (pl. Assessment 2010; Opinion 2011, 2017) többször felhívták a figyelmet. Kiemeli ezt a tényt a Velencei Bizottságnak Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról című törvényről kiadott véleménye is a 18. bekezdésében: „Ukrajnában a nyelvhasználat már hosszú ideje nagyon érzékeny kérdés, amely többször is a különféle választási kampányok egyik fő témájává vált, és továbbra is vita tárgyát képezi – és néha feszültségeket is kelt – az ukrán társadalmon belül, valamint Ukrajna egyes nemzeti kisebbségeinek anyaországaival” (Opinion 2019).

3. Nyelvpolitika a háború idején. A fiatal ukrán állam 2014 tavasza óta rövid történetének legmélyebb válságát éli. Az egész Európa biztonságát fenyegető és a szűkebb és tágabb térség gazdasági fejlődését visszavetítő politikai, katonai és gazdasági válság kirobbanásában ürügyként használták fel a kiélezett nyelvi helyzetet (CSERNICSKÓ 2017: 124–129). „A mai ukrainai helyzet példája annak, hogyan válik a nyelvi és kulturális háború előfeltételévé és hivatalos alapjává egy valódi hadjáratnak” – írta például DROZDA (2014). „Bárhonnan nézzük, a jelenlegi orosz–ukrán háború a nyelv miatt kezdődött. Ez vitathatatlan tény. Oroszország épp a nyelvi tényezőt használta fel mint az agresszió okát – azzal magyarázva, hogy meg kell védenie az orosz ajkú polgárokat Ukrajnában” – foglalta össze a konfliktus okait OSZNACS (2015). SAKWA (2015: 220) is úgy véli, hogy az Ukrajna keleti részén kirobbant konfliktusnak a nyelvkérdés volt az egyik kiváltó oka.

Amikor 2014 februárjában az oroszbarátnak tartott Viktor Janukovics elnök rezsimjét elsöpörte a tömeg, a kijevi parlament egyik első döntése az volt, hogy a 2012-ben született, a kisebbségi nyelvek használatához kedvező jogi környezetet teremtő nyelvtörvényt hatályon kívül helyezte (CSERNICKSKÓ 2016: 33–34). Bár ez a rendelkezés nem lépett hatályba, Oroszország arra hivatkozva szállta meg az Ukrajnához tartozó Krím félszigetet és nyújtott támogatást a kelet-ukrajnai szakadároknak, hogy meg kell védenie az Ukrajnában élő orosz anyanyelvűeket (FEDINEC–CSERNICKSKÓ 2017). „Arra kényszerítettek bennünket, hogy megvédjük az oroszul beszélőket a Donbáson” – nyilatkozta Vlagyimir Putyin orosz elnök.¹ Más alkalommal pedig elmondta, hogy a Krím és Szevasztopol lakosai azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy védje meg őket az ukrán nacionalizmustól, majd hozzátette: „Oroszok és oroszul beszélő emberek milliói élnek Ukrajnában [...]”. Oroszország politikai, diplomáciai és jogi eszközökkel mindig megvédi érdekeit. De mindenekelőtt Ukrajna saját érdekének kell lennie annak biztosítása, hogy ezeknek az embereknek a jogai és érdekei teljes mértékben védettek legyenek. Ez garantálja Ukrajna állami stabilitását és területi integritását”.²

A kiélezett politikai helyzetben az ukrán és az orosz nyelv szimbolikus szerepet kapott. A társadalom egy része az ukrán nyelvben az állami függetlenség és az orosz agresszió elleni küzdelem szimbólumát, az orosz nyelvben pedig a gonosz megszálló jelképét látja. Az ország polgárainak egy másik része viszont úgy értékeli, hogy az ukrán nyelv erőltetése egyet jelent az emberi jogok csorbításával, a ragaszkodás az orosz nyelvhez pedig a szabadságjogokért folytatott küzdelem jelképe.

Az orosz–ukrán konfliktus keretében a nyelvi kérdés szorosan összekapcsolódott a nemzetbiztonság és az állami szuverenitás problémájával. A területvesztés és a háborús helyzet miatt felkorbácsolódtak a nacionalista indulatok. A felfokozott hangulatban sokak számára még azok az oroszul beszélő ukrán állampolgárok is gyanússá váltak, akik fegyverrel a kézben szálltak szembe az Ukrajna területi integritását veszélyeztető szeparatistákkal és támogatóikkal. „A Keleten folyó hibrid háború a kultúra, a civilizáció frontján is kitört. Korábban eléggé világosan látható volt, ki híve és ki ellensége az ukránoknak a nyelv és a kultúra kérdése terén. Most azonban megjelent az »új« patrióták meglepő fogalma, akik szeretik Ukrajnát, de nem szeretik az ukrán nyelvet. Ez a fogalom bennem erős kétségeket ébreszt” – nyilatkozta például az egyik ukrán nyelvész (SEVCSUK–VLASZJUK 2015). Egy másik interjújában ugyanő metaforikus párhuzamot vont Gileád és Efraim lakosainak a bibliai Bírák Könyvéből (112: 56) ismert véres konfliktusa (l. *Sibboleth/Szibboleth*), illetve az ukrajnai háború között, és kijelentette, „A nyelvi skizofrénia megfosztja az ukrán nyelvet védelmező szerepétől azokban az egzisztenciális helyzetekben, amikor az életed veszélyben van, és a nyelved alapján meg tudod különböztetni a mieinket az ellenségtől” (SEVCSUK–PALAZSIJ 2015).

¹ Путин: Вынудили защищать русскоязычных на Донбассе. (2016. 10. 12.) <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3756878-putyn-vynudyly-zaschyschat-russkoiazыchnykh-nadonbasse>

² Address by President of the Russian Federation. (2014. 03. 18.) <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>

Az elnökválasztást 2014 derekán, a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus legvéresebb szakaszában megnyerő Petro Porosenko elnöki ciklusa elején próbálta csökkenteni a nyelvi kérdés körül a feszültséget, és kiegyensúlyozott nyelvpolitikára törekedett (CSERNICKSKÓ 2016: 45–56). Egyik beszédében kijelentette például, hogy oroszul nem kevésbé szeretik Ukrajnát, mint ukránul.³ Hamarosan kiderült azonban, hogy választási ígéretei ellenére az új elnök nem tudott békét teremteni a keleti fronton, a háború egyre több emberi és anyagi áldozatot követelt, nem sikerült visszazereznie az annektált Krím félszigetet, és nem volt képes felszámolni a mindent átszövő korrupciót, s mindehhez gazdasági nehézségek is társultak. Egyre nagyobb lett a társadalmi elégedetlenség. Ebben a helyzetben Porosenko és csapata felmérte, hogy mivel a Krím és a keleti országgrész egy része fölött Kijev elveszítette a kontrollt, ezekben a régiókban pedig elsősorban orosz nyelvűek élnek, ez egyben azt is jelenti, hogy az orosz nyelvű szavazók száma is jelentősen csökkent az országban. A hatalom megtartása érdekében, és hogy elterelje a figyelmet saját sikertelen politikája következményeiről, a központi kormányzat a nyelvpolitikát a nacionalista indulatoktól vezérelt tömegek követeléseire kiszolgálásának szolgálatába állította. Ennek jegyében az utóbbi néhány évben több olyan jogalkotási lépést hajtott végre, amelyek közvetlenül érintik az orosz nyelv helyzetét, illetve általában a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó jogokat. Ilyen volt például az állami szolgálatról szóló törvény (2015. december 10.),⁴ az elektronikus sajtó nyelvének szabályozását megváltoztató törvény (2017. május 23.),⁵ az új oktatási kerettörvény (2017. szeptember 5.),⁶ az államnyelvi törvény (2019. április 25.),⁷ valamint az általános középfokú oktatásról szóló törvény (2020. január 16.)⁸ elfogadása, illetve a kisebbségi nyelvek használatát támogató 2012-es nyelvtörvény (TÓTH–CSERNICKSKÓ 2014)⁹ hatályon kívül helyezése az Alkotmánybíróság határozata alapján (2018. február 28.).¹⁰

4. Nyelv és hatalom összefonódása: törvény az államnyelv védelméről.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2019. április 25-én fogadta el Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról című törvényt. Az államnyelvi törvény kötelezően előírja az államnyelv használatát az államigazgatás, a társadalmi és közélet, az igazságszolgáltatás, a gazdaság, az oktatás, a kultúra, a sport minden területén,

³ Порошенко: Російською мовою Україну люблять не менше, ніж українською. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/08/23/7035607/>

⁴ Закон України «Про державну службу». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/how/889-19>

⁵ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19>

⁶ Закон України «Про освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

⁷ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

⁸ Закон України «Про повну загальну середню освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>

⁹ Закон України «Про засади державної мовної політики». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18>

megsértéséért szabálysértési eljárás, pénzbírság jár; számos tisztség, poszt és állás (például polgármester, iskolaigazgató) betöltéséhez előfeltétel a törvény által létrehozott állami ügynökség előtt letett ukrán nyelvvizsga; az ukrán sztenderd kodifikált normáinak vagy a helyesírási szabályoknak a hivatalos dokumentumokban való megsértéséért bírság szabható ki; az állampolgárok egy újonnan kialakított állami hivatalnál tehetnek feljelentést, ha úgy érzik, jogi vagy magánszemélyek megsértik a törvényt; a jogszabály betartását külön állami biztos felügyeli, akinek feljelentési joga van (a törvény részletes elemzését l. CSERNICKÓ et alii 2020; Opinion 2019). A jogszabály – azzal, hogy olyan jogi környezetet teremt, amely az ukrán nyelv magas szintű ismeretét a társadalmi előmenetel legfontosabb feltételévé emeli – jó példája annak, hogyan használják fel Ukrajnában a politikai hatalomért és a társadalmi erőforrásokért folytatott küzdelemben a nyelvpolitikát.

A 2014–2019 között az országot kormányzó politikai tábor vezére, Porosenko az „Армія–Мова–Біра” [Hadsereg–Nyelv–Hit] kampányszlogennel futott neki a 2019-es elnökválasztásnak (MASZENKO 2019: 44). S bár Porosenko egyetértésével és kezdeményezésére több törvényt is elfogadott a parlament az ukrán nyelv támogatásáról, az államnyelv átfogó védelméről és az ukrán nyelv központi szerepbe helyezéséről szóló speciális törvényt (bár lett volna erre módjuk korábban is) már csak akkor szavazták meg, amikor – kiadós választási vereség után – át kellett adniuk a hatalmat (2. táblázat).

2. táblázat

Az államnyelvi törvénnyel kapcsolatos események és a jogszabállyal összefüggésbe hozható politikai történések időrendje

Dátum	A törvénnyel kapcsolatos történések	Politikai események
2019. 03. 31.		Az elnökválasztás első fordulója. Porosenko a szavazatok 15,95%-ával a második helyet szerzi meg a voksok 30,24%-át begyűjtő Volodimir Zelenszkij mögött.
2019. 04. 21.		Az elnökválasztás második fordulója. Porosenko vereséget szenved: 62,07%-os részvétel mellett mindössze a szavazatok 24,46%-át kapja, Zelenszkijre a választók 73,23%-a adja le a szavazatát.
2019. 04. 25.	A parlament elfogadja az államnyelvi törvényt.	
2019. 05. 15.	Porosenko (az elveszített elnökválasztás után, de még az új elnök beiktatása előtt) aláírja az államnyelvi törvényt, s ezzel elhárul az akadály a törvény hatályba lépése előtt.	

2019. 05. 20.		Zelenszkij leteszi a hivatali esküt, és elfoglalja az államelnöki tisztséget.
2019. 07. 16.	Hatályba lép az államnyelvi törvény.	Ukrajna Alkotmánybírósága megállapítja, hogy a 2017-es oktatási kerettörvény nem alkotmányellenes. A határozat egyetlen szóval sem említi a Velencei Bizottságnak a törvény kapcsán kiadott kritikus ajánlásait. Az államnyelvi törvény 21. cikke és az oktatási kerettörvény 7. cikke egyformán szabályozza az oktatás nyelvét, az Alkotmánybíróság állásfoglalása tehát az ezen a napon hatályba lépő államnyelvi törvény 21. cikkét is alkotmányosnak minősíti.
2019. 07. 21.		Az előrehozott parlamenti választáson Zelenszkij pártja (Слуга народу – A nép szolgálja) végez az első helyen (254 képviselői hellyel a 450 fős parlamentben egyben abszolút többségre is szert téve). Porosenko pártja (Європейська солідарність – Európai szolidaritás) csak a negyedik helyen végez, és 25 mandátumot szerez (a párt az előző ciklushoz képest 102 képviselői helyet veszít).
2019. 12. 19.		A Velencei Bizottság kiadja az államnyelvi törvény kapcsán megfogalmazott véleményét és ajánlásait. A nemzetközi jogász testület komoly kritikával illeti a jogszabályt.
2020. 01. 16.	A törvény IX. rész (Záró és átmeneti rendelkezések) 8. pont 3. bekezdése előírja Ukrajna Kormánya számára, hogy a törvény hatályba lépését követő 6 hónapon belül nyújtsa be a parlament elé az őshonos népek és a nemzeti kisebbségek jogairól szóló törvény tervezetét. A 6 hónapos határidő ezen a napon lejár, ám az új törvény tervezete nem készült el. A határidő túllépésével a kormány megsérti az államnyelvi törvényt és egyben a kisebbségek nyelvi jogait.	

Porosenko és csapata akkor aktiválta az államnyelv védelméről szóló törvényt, amikor a választók már ítéletet mondtak a nyelvi kérdést kijátszó politikára, s ezzel a méltóság forradalma után hatalomra jutott tábor elveszítette a tényleges politikai hatalmat. Mivel Ukrajnában a nyelvi kérdés az 1991-es függetlenné válás óta átpolitizált, indulatoktól fűtött és mesterségesen gerjesztett ellentétek forrása, a törvény elfogadásának és hatályba léptetésének célja az volt, hogy a magát nemzeti erőként pozicionáló Porosenko és táborra az egész ukrainai társadalmat megosztó örökséget hagyományozzon az új elnökre, kormányra és parlamentre.

A Porosenkóhoz hasonlóan orosz anyanyelvű Volodimir Zelenszkij vezette új hatalom politikai kényszerpályára kényszerült az államnyelvi törvény miatt. Ha változatlan formájában hagyják és alkalmazni kezdik a törvény rendelkezéseit, akkor szembe kerülnek azoknak a választóknak a jelentős részével, akik szavazatai révén megnyerték a 2019-es elnöki és parlamenti választásokat. Ha azonban hatályon kívül helyezik a jogszabályt, akkor kivívják a magukat az ukrán nemzeti érdekek képviselőjeként beállító, Zelenszkijt és csapatát nemzetellenesnek és oroszpartinak kikiáltó politikai ellenlábasaik támadásait.

5. Ukrajna európai integrációja és a nyelvi kérdés. A Szovjetunó szét hullása után függetlenné vált Ukrajna számára az Európa Tanácshoz való csatlakozás az európai integráció egyik első és nagyon fontos lépése volt. Az ET Parlamenti Közgyűlésének 190. (1995) számú dokumentumában az országnak az Európa Tanácshoz való csatlakozás feltételei között előírta, Ukrajna pedig vállalta az alábbiak teljesítését:

a) a 11.13. és 12.5. pontban: a csatlakozást követő egy éven belül ratifikálja a Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről¹¹ című dokumentumot (a továbbiakban: Keretegyezmény);

b) szintén a 11.13. és 12.5. pontban: az etnikai kisebbségekkel szembeni politikát a Keretegyezmény és az ET 1201. (1993) Ajánlásaival¹² összhangban folytatja;

c) a 12.7. pontban: a csatlakozást követő egy éven belül Kijev aláírja és ratifikálja a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját¹³ (a továbbiakban: Karta).¹⁴

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1997-ben ratifikálta a Keretegyezményt,¹⁵ 2003-ban pedig – hosszú procedúra után (CSERNICKÓ 2013: 266–279) – a Kartát is.¹⁶ A nyelvpolitika tehát meghatározó szerepet játszik az ország európai integrációjában.

¹¹ Framework Convention for the Protection of National Minorities. <https://www.coe.int/en/web/minorities/text-of-the-convention>

¹² Additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights. Recommendation 1201 (1993). <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?FileID=15235&lang=en>

¹³ European Charter for Regional or Minority Languages. <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/text-of-the-charter>

¹⁴ Opinion 190 (1995). Application by Ukraine for membership of the Council of Europe. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=13929&lang=en>

¹⁵ Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703/97-%D0%B2%D1%80>

¹⁶ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15>

A Velencei Bizottság komoly kritikával illette a 2017-es oktatási törvényt (Opinion 2017) és a 2019-es államnyelvi törvényt egyaránt (Opinion 2019). Az Ukrajnában élő magyar nemzeti kisebbség képviselői is úgy ítélték meg, hogy a fent említett jogszabályi átalakítások jelentős mértékben visszaszorították a magyar kisebbség nyelvi jogait (CSERNICKSKÓ–TÓTH 2018; BRENZOVIĆ et alii 2020).¹⁷ A Keretegyezmény és a Karta ukrainai alkalmazásáról az Európa Tanács monitoringja alapján készített elemzésekből az is kiderül, hogy Kijev már a fent említett nyelvpolitikai fordulat előtt sem teljesítette teljes mértékben a kisebbségi nyelvek védelme terén vállalt nemzetközi kötelezettségeit (CSERNICKSKÓ 2018, 2019b; NAGY 2018, 2019; FIALA-BUTORA 2020). Azonban a kijevi kormányzat és több ukrainai jogtudós azzal érvel, hogy az ukrán nyelvpolitikai irány teljességgel összeegyeztethető Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásaival (MARKOVSKYI et al. 2018; TORONCHUK 2018).

Kijev még úgy is kitart álláspontja mellett, hogy az ukrainai magyar közösség jogainak védelmében Magyarország – mint anyaország – kijelentette: mivel „Ukrajna hátba szúrta Magyarországot oktatási törvényének módosításával, amely súlyosan sérti a magyar kisebbség jogait”,¹⁸ mindaddig blokkolja az Ukrajna és a NATO közötti legmagasabb szintű politikai találkozók megszervezését, amíg a kijevi kormányzat nem változtatja meg a területén élő magyarok jogait csorbító jogszabályokat.¹⁹ Budapest még úgy is vállalta a szembenállást Kijevvel, hogy jól tudta: „Ez fájdalmas lesz Ukrajna számára”.²⁰ Ezzel Kijev Oroszország után újabb szomszédjával került konfliktusba a nyelvi kérdések miatt.

Ukrajna számára a NATO-hoz való közeledés 2014 tavasza óta vált kiemelkedő fontosságúvá: 2014 márciusában Oroszország megszállta az Ukrajna részét képező Krími Autonóm Köztársaság területét, a legkeletibb Doneck és Luhanszk megyékben pedig máig tartó fegyveres konfliktus alakult ki a központi kormány és az Oroszország által támogatott szeparatisták között. Ukrajna olyannyira stratégiai kérdésnek tartja a mielőbbi csatlakozást az Európai Unióhoz és a NATO-hoz,

¹⁷ E témában lásd még: Ukraine’s Law on Education from the point of view of the Hungarian Minority in Transcarpathia. <https://kmksz.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/brossura.pdf>; Education Law of Ukraine: Why is Article 7 Wrong? <https://kmksz.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/Why-is-wrong-the-Law-of-Education.pdf>; Four Language Laws of Ukraine: Continuous Limitation of Language Rights (1989–2019). http://hodinkaintezezt.uz.ua/wp-content/uploads/2019/05/HANYK_brossura.pdf; The Continuous Restriction of Language Rights in Ukraine. http://hodinkaintezezt.uz.ua/wp-content/uploads/2020/01/Strasbourg_2020-kicsike-ENG-1.pdf

¹⁸ Ukrajna hátba szúrta Magyarországot oktatási törvényének módosításával. <https://www.kormany.hu/hu/kulgaszdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/ukrajna-hatba-szurta-magyarorszagot-oktatasi-torvenyenek-modositasaval>

¹⁹ Lásd pl.: Hungary continues to block Ukraine-NATO talks despite supporting Kyiv’s NATO bid (November 29, 2019). <https://emerging-europe.com/news/hungary-continues-to-block-ukraine-nato-talks-despite-supporting-kyivs-nato-bid/>; Hungary to block Ukraine’s NATO membership over language law (December 4, 2019). <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-nato-hungary/hungary-to-block-ukraines-nato-membership-over-language-law-idUSKBN1Y823N>

²⁰ This will be painful for Ukraine (September 26, 2017). <https://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/this-will-be-painful-for-ukraine>

hogy egy 2019. február 7-én hozott törvény révén²¹ Ukrajna Alkotmányának²² módosításával a parlament (85. cikk 5. pont), az államelnök (102. cikk 3. bekezdés) és a kormány (116. cikk 1.1 pont) számára is előírta az EU- és a NATO-csatlakozásra törekvést.

A nyelvhasználat szabályozásáról az utóbbi években hozott törvények elfogadásával azonban Ukrajna nem képes és valószínűleg nem is akarja teljesíteni az európai integráció érdekében önként vállalt nemzetközi kötelezettségeit a kisebbségi nyelvek védelme területén. Ez pedig – annak ellenére, hogy ennek elősegítése az alkotmányba foglalt kötelezettsége az államelnöknek, a kormánynak és a parlamentnek is – hátráltathatja az ország európai integrációját, vagyis alkotmányellenes.

6. Nyelv, hatalom és egyenlőtlenség. „A nyelvet, mint a csoportidentitás erőteljes szimbólumát, gyakran említik a csoportok közötti konfliktus okaként. És a történelem során a mai napig a nyelvhasználat korlátozása fontos szerepet játszott az ilyen a konfliktusokban” (DAVIES–DUBINSKY 2018: 161). A 2019-es államnyelvi törvény az ukrán nyelvet – mint államnyelvet – szimbolikus tulajdonságokkal ruházza fel. A törvény preambuluma kifejezi, hogy „az ukrán nyelv annak az ukrán nemzetnek a meghatározó tényezője és identitásának fő jellemzője, amely történelmileg alakult ki és évszázadok óta folyamatosan él a saját etnikai területén, az ország lakosságának nagy többségét alkotja, az állam hivatalos nevét adja, és az ukrán polgári nemzet alapvető alkotóeleme”. Ezzel a jogalkotó primordiális viszonyt alakít ki az ukrán nyelv, az ukrán állam és az ukrán nemzet között, ahol az állam „törvényes” tulajdonosa a többségi nemzet, az állam egységét és szuverenitását pedig veszélyeztetik a területén élő más nyelvűek (ROTÉR–BUSCH 2018: 158). Ez a fajta vélekedés különösen gazdasági válságok és nemzetbiztonsági fenyegetettség idején erősödik fel (KYMLICKA 2015: 12). A 2014 utáni Ukrajna épp a külső veszélyre hivatkozva tesz meg mindent az ukrán nyelv helyzetének megerősítéséért, a kisebbségi nyelvek – köztük a legnagyobb veszélyforrásnak tartott, az „agresszor nyelvének” tekintett orosz – háttérbe szorításáért. A kisebbségek a hatalmi elit által generált diskurzusban így válnak külső hatalmak ügynökeivé és kiszolgálóivá (ÖLLÖS 2004: 31–37).

Az államnyelvi törvény preambuluma – Az állami nyelvpolitika koncepciója című dokumentumra hivatkozva²³ – leszögezi, hogy a törvény célja a nemzeti nyelvi-kulturális és nyelvi-információs tér deformációinak leküzdése, amelyeket a gyarmatosítók és a megszállók évszázados asszimilációs politikája okozott. Ez a politika a mai társadalmi problémákról a történelmi sérelmekre alapozott el-lenségkép felidézésével tereli el a figyelmet, a nyelvpolitikát pedig a történelmi sérelmekért vett revans eszközeként kezeli (KYMLICKA 2015: 21).

²¹ Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n7>

²² Конституція України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

²³ Концепція державної мовної політики. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>

WEYDT (2015: 134–136) szerint, ha A és B nyelv beszélői olyan területen élnek együtt, ahol A nyelv hordozói többségi helyzetben vannak, akkor az A csoport jellemzően egy-, a B pedig kétnyelvű. S bár a kettő több, mint az egy, a B nyelv beszélői a legtöbb társadalmi szituációban mégis hátrányba kerülnek az A beszélőivel szemben. Miközben ugyanis az A csoport mindig és mindenütt anyanyelvét használhatja, a B közösség tagjai arra kényszerülnek, hogy éles helyzetekben (például a továbbtanulásról döntő egyetemi felvételin, állásinterjún, érvelés közben stb.) gyakran második és – nagy eséllyel egyben – gyengébb nyelvüket használják. Ebben a társadalmi konstrukcióban „A többségi társadalom minden tagja számára teljesen természetes, hogy saját nyelvén forduljon a tanárhoz az iskolában, hogy ezen intézze ügyeit az adóhivatalban vagy ezen magyarázza el az orvosnak panaszait. Anyanyelvén nézheti a híradót és minden mást is a televízióban, egy politikai gyűlésen ezen a nyelven tehet fel kérdéseket. A kisebbségek tagjai számára a világ számos országában e természetes kommunikációs forma jogi lehetősége mégsem adatik meg” (BARTHA 1999: 201).

WEYDT (2015: 137) szerint a B nyelv beszélői ezt az egyenlőtlenséget hiába próbálják extra erőfeszítések (az A nyelv elsajátításába fektetett idő, energia és pénz) révén felszámolni, ezt a többségiek felől gyakran nem elismerés, hanem az A nyelv gyengébb ismerete miatti kritika és elégedetlenség kíséri, ami újratermeli a diszkriminációt. Az ilyen egyenlőtlen helyzet vagy arra sarkallja a kisebbségeket, hogy megszabaduljanak hátrányuk forrásától, vagyis eredeti nyelvüktől, és asszimilálódnak, vagy ha B nyelv beszélői ragaszkodnak nyelvükhöz, és igazságtalannak és megváltoztathatónak tartják helyzetüket, az konfliktust eredményez (WEYDT 2015: 137).

Az ukrán nyelv beszélői a történelem során a nyelvterület keleti részén (az orosz birodalomban) és nyugati tájain (a Lengyelországhoz vagy az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó végeken) egyaránt a B nyelv beszélőivel azonos helyzetben voltak, és csupán kevésbé változtatott a helyzeten az, hogy a Szovjetunió egy államba szervezte a nyelvterület legnagyobb részét: az ukrán nyelv maradt B nyelv az A nyelvként működő orosz mögött. A Szovjetunió széthullása után függetlenné vált Ukrajna megörökölte az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területét, és az ukránból sok évszázad után B nyelvből hirtelen A nyelv lett. Ám az állami szuverenitás nem alakította át egyik napról a másikra a *de facto* nyelvi helyzetet. Az újonnan létrejött nemzetállamnak szembe kell néznie azzal, hogy területén az egykori többségi társadalom tagjai most kisebbségi helyzetbe kerültek, és sok millió olyan ember is él az országban, akik úgy szabadultak meg korábban a kisebbségi egyenlőtlenségtől, hogy – orosz anyanyelvűvé válva – a többségi nyelvet beszélő csoporthoz csatlakoztak. A korábbi elnyomott csoport (az ukrán) igazságtalannak tartja a történelem során rákényszerített nyelvi egyenlőtlenséget, és továbbra is azzal szembesül, hogy most már a saját nemzetállamában él ugyan, de az egykori privilegizált közösség tagjai nem hajlandók tudomásul venni, hogy a helyzet megváltozott, s most már az ukránok az A, az oroszok pedig a B közösség. A nyelvi helyzet *de jure* átalakítását csak lassan követi az emberek mindennapi nyelvi gyakorlata. Az ukrán mint A nyelv beszélői azonban azt szeretnék elérni, hogy az országban élő más nyelvűek minél előbb felfogják és elfogadják végre helyzetüket: ők a B csoport, és vagy szabaduljanak meg számukra hátrányt jelentő B nyelvüktől,

vagy tegyenek meg minden tőlük telhetőt annak érdekében, hogy minél jobban el-sajátítsák az A nyelvet, s így próbálják meg csökkenteni a helyzetbe kódolt hátrá-nyukat. S bár az ukrainai sajtó tele van a „hogyan álltam át egyik napról a másikra az orosz nyelv használatáról az ukránra” típusú személyes beszámolókkal,²⁴ pozitív és követendő példaként beállítva az új helyzethez való igazodást, a nagy tömegek nyelvi gyakorlatának átalakítása nem megy ilyen gyorsan és békésen.

MAY (2012: 4) úgy véli, hogy „A nyelv elvesztése nem csak, de talán nem is elsősorban, nyelvi kérdés – sokkal inkább kapcsolódik a hatalomhoz, az előítéle-tekhez, (az egyenlőtlen) versenyhez és sok esetben a nyílt hátrányos megkülönböz-tetéshez és alárendeltséghez”. ROTER és BUSCH (2018: 156) szerint „a kizárólagos nemzetépítés folyamatában [...] a nyelvi kérdések gyakran ürügyként szolgálnak a hatalmi küzdelmek elfedésére, amelyek heves konfliktusokat eredményezhetnek az államon belül vagy az államok között”. Ennek a küzdelemnek lehetünk tanúi Ukrajnában is, ahol a nyelvi helyzet gyors átalakítására irányuló nyelvpolitika egyaránt generált országos belüli és államközi konfliktusokat. Mindaddig, amíg az A és B nyelv beszélői között kialakított hierarchia elfogadott lesz a nemzetközi jogban, mindig lesznek olyanok, akik ezt nem tartják természetesnek és elfogad-hatónak, ezért az ilyen nyelvi helyzetbe ágyazott konfliktusok nem tűnnek el.

7. Mi lehet a megoldás? A nemzetközi jogban kevés a kötelező érvényű pozitív jog a kisebbségek nyelvhasználatára, különösen az anyanyelvi oktatásukra vonatkozóan (DE VARENNES – KUZBORSKA 2019). Amint azonban a fentiekben láttuk, a Velencei Bizottság és a Karta meg a Keretegyezmény monitoring bizott-ságainak értékelése alapján Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásaival nem egyeztethető össze az a nyelvpolitika, amely – a kisebbségek ez irányú igénye ellenére – szűkíti a kisebbségek nyelvi jogait. Ez akkor is így lesz, ha esetleg a nemzetközi testületek szemet hunynak, és nem firtatják ezt a kérdést, és netán a szomszédos államok sem kérik már számon a kisebbségek nyelvi jogait: ettől még Ukrajna ugyanúgy nem fog megfelelni a vállalt kötelezettségeknek (FIALA-BUTORA 2020). Ha azonban így lesz, akkor ez azt jelenti, hogy a nemzetközi szer-vezetek ezzel asszisztálnak a nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak visszaszorítá-sához. Ez pedig arra teremthet precedenst, hogy a kisebbségek korábban szerzett, az állampolgárságuk szerinti állam jogrendszerében biztosított jogai bármikor szűkíthetők vagy akár vissza is vonhatók. A homogén nemzetállamot építő álla-mok – az ukrán példán felbátorodva – hasonló lépésekre szánhatják el magukat, s ezzel az újabb konfliktusok elkerülhetetlenné válnak.

Azoknak a nemzetközi szervezeteknek, amelyek kompetenciájához hozzátartozik az emberi jogok és a kisebbségek nyelvi jogainak védelme, sokkal aktívabbnak és határozottabbnak kell lenniük, amikor azt tapasztalják, hogy egy állam nem tesz eleget nemzetközi kötelezettségeinek. Amennyiben a határozott reakciók elmaradnak, az olyan bilaterális konfliktusok kialakulásához vezethet,

²⁴ Például: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/artemij-surin-ya-perehodzhu-na-ukrainsku-movu-chomu-os-mij-dosvid.htm>; <http://iz.com.ua/life/yak-pereyti-na-ukrayinsku-movu-poradi-vid-tih-hto-tse-vzhe-zrobiv>

mint amilyen Ukrajna és Magyarország között kialakult, és olyan akciókhoz szolgálthat ürügyet, mint a Krím megszállása. Ez pedig senkinek sem érdeke.

A két szomszédos európai állam, Ukrajna és Magyarország között a kisebbségek nyelvi jogai kapcsán kialakult konfliktus békés és gyors rendezésére lehetőséget nyújtana, ha a nemzetközi szervezetek (az ET, az EU, a NATO, az ENSZ, az EBESZ) határozottan felszólítanák Ukrainát nemzetközi kötelezettségvállalásai mielőbbi végrehajtására, figyelmeztetve Kijevet arra, hogy az ország integrációja a NATO-hoz és az EU-hoz csak ennek a feltételnek a teljesítése esetén haladhat előre. A nyelvi kérdés rendezése a kelet-ukrajnai konfliktus rendezésének is fontos feltétele. A Doneck és Luhanszk megyék egyes területei különleges önkormányzatáról hozott törvény²⁵ 4. cikke és a 2015. február 12-én a harcok mielőbbi beszüntetése céljából Minszkben (Heidi Tagliavini, az EBESZ képviselője, Leonyid Kucsma, Ukrajna egykori elnöke, Mihail Zurabov orosz nagykövet, valamint a kelet-ukrajnai szakadár köztársaságok képviselői, Alexander Zakharcenko és Igor Plotnitsky által) aláírt jegyzőkönyv²⁶ (a 3. oldalon, a jegyzetben) leszögezi, hogy Ukrainának biztosítania kell a nyelvi önrendelkezés jogát az ezeken a területeken élők számára.

Ha a 2019-ben hatalomra lépett kijevi politikai elit (az elnök, a kormány és a parlament együttműködésében), hivatkozva az integráció elősegítésének alkotmányba foglalt kötelezettségére és a béke megteremtésének szándékára, olyan módosításokat hajt végre a nemzeti jogszabályokban, amelyek megszüntetik az ellentmondást az ország nemzetközi kötelezettségvállalásai és a belső törvények között, és ezzel visszaállítják a kisebbségek nyelvi jogait a 2014 előtti szintre, az minden bizonnyal csökkent a ukrainai nemzeti kisebbségek körében a feszültséget, elsimítja a Budapesttel fennálló konfliktust, és közelebb viszi Ukrainát a békéhez és az európai integrációhoz. Az ilyen nyelvpolitika az orosz nyelvű kisebbség védelmezőjeként fellépő Oroszország vitorlájából is kifoghatja a szelet. Ha a nemzeti elkötelezettségű ukrainai ellenzék számára valóban fontos a NATO-hoz és az EU-hoz való csatlakozás, illetve a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus lezárása, akkor politikai arculatvesztés nélkül nehezen fordulhatnak szembe a kormányzat ez irányú törekvéseivel. Főként akkor, ha a nyelvpolitikai irányváltás együtt jár egy az ukrán nyelv támogatására indított átfogó állami program meghirdetésével, természetesen az ehhez szükséges költségvetési források biztosításával.

Kulcsszók: nyelvpolitika, államnyelv, nyelvtörvény, kisebbségi jogok, nyelv és hatalom, egyenlőtlenség, Ukrajna.

Hivatkozott irodalom

Alkotmány 1977 = *Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Со-*

²⁵ Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>

²⁶ Комплекс мер по выполнению Минских соглашений. <https://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true>

- вета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.* <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#iii> (2020. 04. 09.)
- Assessment 2010 = Assessment and Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities on the Draft Law “On Languages in Ukraine” (No. 1015-3). The Hague, 20 December 2010. <https://portal.rada.gov.ua/en/news/page/news/News/News/37052.html> (2020. 04. 09.)
- BARTHA CSILLA 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BRENZOVICS LÁSZLÓ – ZUBÁNIC LÁSZLÓ – OROSZ ILDIKÓ – TÓTH MIHÁLY – DARCSI KAROLINA – CSERNICKÓ ISTVÁN 2020. *A nyelvi jogok folyamatos szűkítése Ukrajnában.* KMKSZ, Ungvár.
- BRUBAKER, ROGERS 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe.* Cambridge University Press, Cambridge.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1876–2010).* Gondolat Kiadó, Budapest.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2016. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában.* Audoor-Shark, Ungvár.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2017. Language Policy in Ukraine. The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In: PFENNINGER, SIMONE E. – NAVRACSICS, JUDIT eds., *Future Research Directions for Applied Linguistics.* Multilingual Matters, Bristol. 120–148. <https://doi.org/10.21832/9781783097135-008>
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2018. Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai a kisebbségek nyelvén folyó oktatás területén a Keretegyezmény és a Karta alkalmazásáról készült jelentések tükrében. *Kisebbségi Szemle* 3/4: 27–46.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2019a. Az ukrainai többnyelvűség színe és fonákja. In: FEDINEC CSILLA szerk., „*Kijevi csirke*”. *(Geo)politika a mai Ukrajnában.* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram, Budapest. 172–236.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2019b. Ukraine’s international obligations in the field of mother-tongue-medium education of minorities. In: ТУРЧИН, ЯРИНА – АСТРАМОВИЧ-ЛЕЙК, ТЕРЕЗА – ГОРБАЧ, ОЛЕКСАНДР ред., *Державна політика щодо захисту прав національних меншин: досвід країн вишеградської групи.* Видавництво Сорока, Львів. 111–120.
- CSERNICKÓ, ISTVÁN – FEDINEC, CSILLA 2016. Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights* 23: 560–582. <https://doi.org/10.1163/15718115-02401004>
- CSERNICKÓ ISTVÁN – HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA – KARMACSI ZOLTÁN – MÁRKU ANITA – MÁTÉ RÉKA – TÓTH-OROSZ ENIKÓ 2020. *Tévíút az ukrán nyelvpolitikában. Ukrajna törvénye „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról” (elemző áttekintés).* Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Beregszász.
- CSERNICKÓ ISTVÁN – TÓTH MIHÁLY 2018. *Az anyanyelvi oktatás joga. Közép-európai hagyományok és Kárpátalja példája.* Audoor-Shark, Ungvár.
- DAVIES, WILLIAM – DUBINSKY, STANLEY 2018. *Language Conflict and Language Rights: Ethnolinguistic Perspectives on Human Conflict.* Cambridge University Press, Cambridge. 161–183. <https://doi.org/10.1017/9781139135382>
- DE VARENNES, FERNAND – KUZBORSKA, ELŻBIETA 2019. Minority Language Rights and Standards. Definitions and Applications at the Supranational Level. In: HOGAN-

- BRUN, GABRIELLE – O’ROURKE, BERNADETTE eds., *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*. Palgrave Macmillan, London. 21–72. https://doi.org/10.1057/978-1-137-54066-9_2
- DROZDA, ANDRIJ (ДРОЗДА А.) 2014. Розрубати мовний вузол. Скільки російськомовних українців готові наполягати на російськомовності своїх дітей і внуків? *Портал мовної політики* November 23, 2014. <http://language-policy.info/2014/11/rozrubaty-movnyj-vuzol-skilky-rosijskomovnyh-ukrajintiv-hotovi-napolyahatyna-rosijskomovnosti-svojih-ditej-i-vnukiv/> (2020. 04. 09.)
- FEDINEC CSILLA – CSERNICKÓ ISTVÁN 2017. Language Policy and National Feeling in Context Ukraine’s Euromaidan, 2014–2016. *Central European Papers* V/1: 81–100. <https://doi.org/10.25142/cep.2017.005>
- FIALA-BUTORA, JÁNOS 2020. The Controversy Over Ukraine’s New Law on Education: Conflict Prevention and Minority Rights Protection as Divergent Objectives? *European Yearbook of Minority Issues Online* 17: 233–261. https://doi.org/10.1163/22116117_01701011
- GRIN, FRANÇOIS 2003. *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Palgrave Macmillan, Basingstoke. <https://doi.org/10.1057/9780230502666>
- KULYK, VOLODYMYR 2014. What is Russian in Ukraine? Popular Beliefs Regarding the Social Roles of the Language. In: RYAZANOVA-CLARCE, LARA ed., *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh University Press, Edinburgh. 117–140. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748668458.003.0005>
- KYMLICKA, WILL 2015. Multiculturalism and Minority Rights. West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 14/4: 4–25.
- MARKOVSKYI, VOLODYMYR – DEMKIV, ROMAN – SHEVCZENKO, VYACHESLAV 2018. Ukrajna nyelvpolitikájának alakulása az őshonos népek és nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatása területén. *Regio* 26/3: 69–104. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v26i3.227>
- MASZENKO, LARISZA (МАСЕНКО Л.) 2019. Мовна політика України у 2017–2019 роках. *Українська мова* 71/3: 40–51. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.040>
- MAY, STEPHEN 2012. *Language and Minority Rights. Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. (Second edition.) Routledge, New York – London. <https://doi.org/10.4324/9780203832547>
- NAGY NOÉMI 2018. A nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak aktuális helyzete az Európa Tanács intézményei tevékenységének tükrében. *Pro Minoritate* Tavasz: 47–70.
- NAGY NOÉMI 2019. Language Rights of Minorities in the Areas of Education, the Administration of Justice and Public Administration: European Developments in 2017. *European Yearbook of Minority Issues* 16: 63–97. https://doi.org/10.1163/22116117_01601004
- Opinion 2011 = Opinion on the Draft Law on Languages in Ukraine. Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25-26 March 2011). [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)008-e) (2020. 04. 09.)
- Opinion 2017 = Opinion on the Provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which Concern the use of the State Language and Minority and other languages in education. Adopted by the Venice Commission at its 113th Plenary Session

- (8-9 December 2017). Strasbourg (Fr), Dec. 2017, 11. 25 p. Opinion no. 902/2017 CDL-AD (2017) 030. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e) (2020. 04. 09.)
- Opinion 2019 = Opinion on the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language. CDL-AD(2019)032. Opinion No. 960/2019. Strasbourg, 9 December 2019. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e) (2020. 04. 09.)
- OSZNACS, SZERHIJ (ОСНАЧ С.) 2015. Мовна складова гібридної війни. *Портал мовної політики* 2015. 06. 13. <http://language-policy.info/2015/06/serhij-osnach-movna-skladova-hibrydnoji-vijny/> (2020. 04. 09.)
- ÖLLÖS LÁSZLÓ 2004. *Emberi jogok – nemzeti jogok. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely.
- PAULSTON, CHRISTINA BRATT – HEIDEMANN, KAI 2006. Language Policies and the Education of Linguistic Minorities. In: RICENTO, THOMAS ed., *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., Malden. 292–310.
- PAVLENKO, ANETA 2008. Multilingualism in Post-Soviet Countries. Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11: 275–314. <https://doi.org/10.1080/13670050802271517>
- RJABCSUK, MIKOLA 2015. *A két Ukrajna. Örökség* Kultúrpolitikai Intézet, Budapest.
- ROTER, PETRA – BUSCH, BRIGITTA 2018. Language Rights in the Work of the Advisory Committee. In: ULASIUK, IRYNA – HADÎRCĂ, LAURENȚIU – ROMANS, WILLIAM eds., *Language Policy and Conflict Prevention*. Brill Nijhoff, Leiden–Boston. 155–181. https://doi.org/10.1163/9789004357754_011
- SAKWA, RICHARD 2015. *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*. I.B. Tauris, London.
- SÁNDOR KLÁRA 2014. *Határtalan nyelv*. SZAK Kiadó, Bicske.
- SEVCSUK, JURIJ – PALAZSIJ, HALINA (ШЕВЧУК Ю., ПАЛАЖІЙ Г.) 2015. Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації. *Портал мовної політики* 2015. 09. 19. <http://language-policy.info/2015/09/yurij-shevchuk-movna-shyzofreniya-nova-potuzhna-forma-rusyifikatsiji/#more-1780> (2020. 04. 09.)
- SEVCSUK, JURIJ – VLASZJUK, HANNA (ШЕВЧУК Ю., ВЛАСЮК Г.) 2015. Двомовність як хвороба. Професор Колумбійського університету називає українську мовну ситуацію «мовною шизофренією». *Портал мовної політики* 2015. 07. 05. <http://language-policy.info/2015/07/dvomovnist-yak-hvoroba-profesor-kolumbijskoho-universytetu-nazyvaje-ukrajinsku-movnu-sytuatsiyu-movnoyu-shyzofrenijeyu/> (2020. 04. 09.)
- SHUMLIANSKYI, STANISLAV 2010. Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 135–161. <https://doi.org/10.1515/IJSL.2010.007>
- TOLLEFSON, JAMES W. 1991. *Planning Lanuage, Planning Inequality. Language Policy in the Community*. Longman, London – New York.
- TOLLEFSON, JAMES W. 2015. Historical-Structural Analysis. In: HULT, FRANCIS M. – JOHNSON, DAVID CASSELS eds., *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Wiley Blackwell, Malden. 140–151.

- TORONCHUK, IVAN – MARKOVSKYI, VOLODYMYR 2018. The Implementation of the Venice Commission recommendations on the provision of the minorities language rights in the Ukrainian legislation. *European Journal of Law and Public Administration* 5/1: 54–69. <https://doi.org/10.18662/eljpa/27>
- TÓTH MIHÁLY – CSERNICSKÓ ISTVÁN 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- TURI, JOSEPH-G. 1994. Typology of language legislation. In: SKUTNABB-KANGAS, TOVE – PHILLIPSON, ROBERT eds., *Linguistic human rights. Overcoming linguistic discrimination*. Mouton, Berlin. 111–119. <https://doi.org/10.1515/9783110866391.111>
- WEYDT, HARALD 2015. Linguistic borders – language conflicts. Pleading for recognition of their reality. In: ROSENBERG, PETER – JUNGLUTH, KONSTANZE – RHODES, DAGNA ZINKHAHN eds., *Linguistic Construction of Ethnic Borders*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 131–145.

Language policy: struggle for power (through the prism of the Ukrainian state language law)

One of the main goals of language policy is considered to be the avoidance or management of language conflicts. In reality, however, language policy is an effective tool for achieving the unequal distribution of social goods and political capital. The Law of Ukraine “On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” was adopted on April 25, 2019. In this article we show how language policy can serve as a tool in the struggle for power and in the formation and reproduction of social inequalities through the law seemingly born to protect the Ukrainian language. In the article, we also show that in power struggles, language policy often does not serve to avoid conflicts over language, but on the contrary: it causes internal and external conflicts.

Keywords: language policy, state language, language law, minority rights, language and power, inequality, Ukraine.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

CSERNICSKÓ ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Pannon Egyetem

A magyar keresztény terminológia bizánci rítusú szláv elemei

1. Bevezetés. A magyar köznyelvi szókincs idegen eredetű elemei közül a legnagyobb tételt szláv jövevényszavaink teszik ki (VERMES 1941, PAPP 1967: 521, vö. ZOLTÁN 2017a: 1), természetes tehát, hogy a szláv eredetű szavak keresztény terminológiánkban is számosak és fontosak. Elég, ha néhány alapvető terminusra utalunk: *kereszt, keresztel, kereszttyén* (ebből később a *kereszt* beleértésével *keresztény*); *apáca, apát, barát* 'szerzetes', *pap; pokol; szent, szentel; szerda, csütörtök, péntek, szombat; zarándok, vecsernye, zsolozsma*. Ide tartozik néhány ma már főleg csak biblikus összefüggésben használt szó és szólás is: *hálát ad, malaszt, nyoszolya, parázna, szövétnek*.

Régi szláv jövevényszavaink tekintélyes száma arra enged következtetni, hogy ezek nem egyszerű nyelvhatár menti érintkezéssel jutottak a magyarba, hanem nagyobb számú néptömegnek a Kárpát-medence központi területein történt beolvadása útján (BALASSA 1937: 46; vö. még: BENKŐ 1997: 170, KIEFER 2010: 716). A közelmúlt jelentős külföldi kutatói közül elsősorban EVGENIJ CHELIMSKIJ (1950–2007) képviselte és támasztotta érvekkel alá azt az álláspontot, hogy a honfoglaló magyarság elsősorban nem a perifériákon a szomszédos szláv népességgel való érintkezés során, hanem a Kárpát-medence központi területein, az itt talált szláv lakosság beolvastása folyamán vette át régi szláv jövevényszavainkat (CHELIMSKIJ 1988).

CHELIMSKIJ a honfoglaláskor a Kárpát-medencében talált szlávok nyelvéből próbálta magyarázni a magyar keresztény terminológia összes szláv elemét, teljesen feleslegesnek nyilvánítva minden olyan kísérletet, amely e halmazból megpróbálta kiválasztani azokat, amelyek a bizánci, illetve a nyugati térítés szláv nyelvi közvetítésének a nyomait viselik magukon (CHELIMSKIJ 1993).

CHELIMSKIJ-nek több konkrét kérdésben igazat kell adnunk: valóban nem lehet például *kereszt* vagy *pap* szavunkat a bizánci térítéssel összefüggésbe hozni csak azért, mert ezek szláv előzményei ma többnyire az ortodox szlávok nyelveire jellemzők. Ugyanakkor azonban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a magyarok körében a szervezett bizánci térítés a honfoglalás után kezdődött,¹ tehát a Kárpát-medencében talált szlávok nyelve mellett a bizánci misszionáriusok nyelve is hathatott a magyarra. A kimagaslóan nagy számú szláv jövevényszót a magyar nem fogadhatta be a honfoglaláskor egyszerre, a helyben talált szláv nyelvű lakosság asszimilálása időt vett igénybe, ezért a honfoglalást követő egy-két évszázadban a szláv–magyar kétnyelvűség elterjedtsége valószínűsíthető. Kézelfogható bizonyítékai ennek az *Ácsteszer, Kálsár, Lippahárs* típusú tautologikus szláv–magyar helynevek (KISS 1979); a huzamosabb ideig tartó kétnyelvűségnek köszönhető a tekintélyes számú szláv mintára alkotott tükörszó is a magyarban (pl. *kedd* < *keted*, vö. óegyházi szláv *вѣторѣкъ* 'kedd': *вѣторъ* 'második', *tizenegy*,

¹ A bizánci térítés történetéről újabban I. RÉVÉSZ ÉVA munkáit (2014, 2016), ezek a korábbi szakirodalom kritikai áttekintését is tartalmazzák.

tizenkettő stb., vö. óegyházi szláv *edinъ na desęte, đva na desęte* stb.); ide tartozik valószínűleg a *fog* ige használata is a jövő idő segédigéjeként (ZOLTÁN 2018). (A szláv mintájú tükörszavakról részletesen l. KISS 1976; a tükörszavak és a kétnyelvűség összefüggéséről szláv–magyar viszonylatban l. még H. TÓTH 2000: 12. A jövevényszavakról és a tükörszavakról a magyarban újabban l. ZOLTÁN–JANURIK 2018.)

2. A bizánci térítés nyelve. Nem véletlen, hogy a bizánci egyház a magyarok között végzendő térítő munkára szlávul tudó misszionáriusokat küldött. Amint GYÖRFFY GYÖRGY fogalmazott: „Mivel a görög püspök Magyarországon a görög nyelvvel semmit sem ért el, viszont a szlávokkal régóta szimbiózisban élő magyarok legtöbbször tudott valamit szláv nyelven, a görög püspök bolgár-szláv tolmácsokkal kezdhette el az igemagyarázatot” (MTört. I/I: 684. Vö. újabban: KORDÉ 2018: 14–15, KOROMPAY 2019). Szláv–görög kétnyelvű papokat Bizáncban nem volt nehéz találni, tömegesen éltek ekkor szlávok Macedóniában. Innen, Szalonikiből került ki a 9. század második felében Pannóniában is megfordult testvérpár, a szláv írásbeliséget és liturgikus nyelvet megalkotó Konstantín-Cirill és Metód is, ilyen görög–szláv kétnyelvű bizánci alattvalók lehettek a 10. század végén a keleti szlávok térítésére induló misszionáriusok is, akik nemcsak az óegyházi szláv liturgikus nyelvet vitték magukkal Kijevbe, hanem macedóniai szláv dialektusuk néhány szavát is meghonosították a keleti szlávban (STRACHOV 1988: 84, 2003: 106–107).

CHELIMSKIJ-jel általában egyetértve abban, hogy a magyaroknak a honfoglalást követően² felesleges lett volna a szomszédos szláv nyelvekből átvenni jövevényszavakat, amikor itt, az ország belsejében is volt szláv nyelvű népesség, mégpedig olyan, amelynek körében már jóval a magyarok bejövetele előtt folyt térítés, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a keresztény tanok intézményes terjesztése során a hittérítők anyanyelvjárása is hathatott a magyarra, mégpedig azokban az esetekben is, amikor a szláv nyelvek nagyfokú hasonlósága miatt ezt bizonyítani nem tudjuk (*barát, szent, szentel, kereszt, keresztel, pap* stb.). Kizárni tehát nem lehet, hogy az elvben a hazai (CHELIMSKIJ terminológiájában: a pannóniai) szlávból is átvehető egyházi műszavak meghonosításában a macedóniai szláv dialektust beszélő bizánci térítők is közreműködtek.

3. A szláv közvetítés nyelvi öröksége. Úgy gondolom, hogy CHELIMSKIJ hiperkritikus felfogásával szemben is védhető, hogy a bizánci misszió nyomait őrzik nyelvünkben az egyházi terminológia korai szláv elemei közül azok, amelyek bizonyíthatóan balkáni eredetűek. Ezek közé tartoznak véleményem szerint a *karácsony* és a *pítvar* szavak, továbbá a *hálát ad* kifejezés.

A magyar *karácsony* szláv eredete a tudományos szakirodalomban általánosan elfogadott,³ viszont az alapjául szolgáló délszláv, esetleg szlovák nyelvjárási

² A szakirodalomban sokszor felvetik, hogy a magyarok már a honfoglalás előtt is megismerkedhettek egyes keresztény fogalmakkal, és a *kereszt* szót már Levédiában átvehették az ókeletiszlávól. Ennek a hipotézisnek azonban nyelvészeti alapja nincs, bizonyítani nem lehet (vö. ZOLTÁN 2017b).

³ Nem így dilettáns körökben, ahol több más légből kapott ötlet között jelenleg a *kerecsen* 'egyfajta sólyom' szóval való azonosítása dívik, mégpedig a hamis Kassai Kódexre hivatkozva köhlt karácsonyi sólyomröptetés „ősi szokására” hivatkozva (vö. legújabban: WOHLFART 2018).

**kračunъ* etimológiája erősen vitatott. (A magyar *karácsony* és szláv előzményének etimológiájáról részletesen l. ZOLTÁN 1991 és 2005, 45–51, ezért itt csak a fontosabb vitapontokra térek ki.) A hazai kutatók minden nehézség ellenére kitartanak a mellett az eredetileg MELICH JÁNOSTól származó etimológia mellett, amely szerint a szó szláv alapon magyarázható: **korkъ* 'láb; lépés' > **korčiti* 'lépni' > **korčunъ* 'lépő, átlépő, forduló (nap)', vagyis 'téli napforduló' (MELICH 1908: 178). Ezt több tekintélyes szláv etimológus is elfogadta (vö. EtSISJaz. 11: 56–58) annak ellenére, hogy szóképzési szempontból ez a levezetés hibás (az *-unъ* képző előtt a régi adatokban nem volt palatalizáció, vö. óegyházi szláv *běžati* 'fut' : *běgunъ* 'szökevény', orosz *кричатъ* 'kiabál' : *крикунъ* 'nagyhangú <ember>', tehát egy **korčiti* ige *-unъ* képzős származéka szabályosan nem **korčunъ*, hanem **korkunъ* lett volna; ráadásul az *-unъ* képző sem volt produktív az összlávban, vö. ZOLTÁN 1993). Ezzel a nehézséggel KNEZSA ISTVÁN (1955: 254) és KISS LAJOS (1957) is tisztában voltak, de nem vetették el MELICH etimológiáját, mert a többi közkézen forgó etimológia még ennél is gyengébbnek tűnt.⁴ Etimológiai szótáraink is ezt az verziót fogadják el, a szláv szóképzési anomáliákról immár szót sem ejtve (TESz. 2: 371–372, EWUng. 2: 693, ESz. 379). Időközben azonban már 1961-ben megjelent EQREM ÇABEJ (1961) szófejtése a román *crăciun* 'karácsony' eredetéről. Ő ugyan a román szó forrását vélte felfedezni az albánban, alapötlete azonban a szláv **korčunъ* 'téli napforduló' szóra alkalmazható. ÇABEJ abból indult ki, hogy egyrészt az egész albán nyelvterületen létezik a (geg) *kërcû*, *kërcuni*, (toszk) *kërcû*, *kërcûri* (a tő eredetileg *kërcûn-* < óalbán *karcun-*) 'tönk, rönk, tuskó' jelentésű, indoeurópai eredetű főnév, másrészt a balkáni népeknél igen elterjedt a karácsonyi tuskó- vagy rönkégetés szokása (szerb *badnjak*, bg. *бѣдник*). Amint azonban azt később AGNIJA DESNICKAJA bebizonyította, nem a román *crăciun*, hanem a délszláv **kračunъ* származik az albánból, a román szó a délszlávból lett átvéve (DESNICKAJA 1976: 43–46; vö. OREL 1998: 181).⁵ A szlávba a téli napforduló pogány ünnepének „főszereplőjeként” került át az eredetileg 'tuskó' jelentésű albán szó (immár mintegy 'a tuskó ünnepe'), majd a később a téli napfordulóhoz időben közel álló keresztény ünnep neve lett. A MELICH-féle etimológiát követő szerzők teljesen figyelmen kívül hagyják, hogy a fával kapcsolatos jelentések megvannak több szláv nyelvben, így a szerbhorvát *kráčûn* 'retesz' eredetileg 'az istállóajtó bereteszelésére szolgáló fagerendá'-t jelentett (SCHÜTZ 1966); korábban ez a szó 'karácsonyi tuskó'-t is jelenthetett (SKOK 2: 175). Ide sorolhatók még: ukrán nyelvjárási *кpacу́н* 'nagy tölgyfatuskó' (JAVORNYC'KYJ 1920: 391)⁶ és a fehérorosz *карачун* 'görbe és ágas fa' (ÉSBM. 4: 265). Mindezek a jelentések megerősítik, hogy a szó alapja egy 'farönk, tönk, tuskó' jelentésű szó lehetett, de mint láttuk, a román közvetítés csak az ukrán és szlovák nyelvjárási,

⁴ A szakirodalomban felmerült neolatin etimológiák tarthatatlanságáról l. KERĐO 2002.

⁵ A délszláv **kračunъ* szabályos reflexe egy óalbán **karcun-* alaknak, vö. óegyházi szláv *brada* 'szakáll' < összláv **břadā*; a *č* > *c* hanghelyettesítés azzal magyarázható, hogy a szláv–albán nyelvi érintkezések kezdetén a szlávban még nem volt *c*.

⁶ Hangalakja miatt a román *crăciun*-ból, amelynek 'karácsony' mellett 'furkósbót' jelentése is van (GÁLDI 1958: 12), ezért nem indokolt elválasztani a románnal érintkező ukrán nyelvjárással *кpacу́н* 'karácsonyi kalács' szavától, ahogy azt az ESUM. (3: 80 *кpacун2* címszó alatt) teszi.

a keresztény 'karácsony' ünnepéhez kapcsolódó alakok, illetve az ukrán 'tölgyfatuskó' jelentésű *кpacчун* esetében lehetséges, sőt nagyon valószínű; a pogány kori 'téli napforduló' ünnepéhez kapcsolódó mitológiai jelentéseket – mivel ezek a románból teljesen hiányoznak – a román szó a szláv felé nem közvetíthette. Ezek a mitológiai jelentések – orosz nyelvjárási *кpacчун* 'hirtelen, váratlan halál', 'gonosz szellem, ördög, démon', fehérorosz *кpacчун* 'idő előtti halál', 'halál, vég', 'föld alatt élő király, mesebeli fagyisten, aki halált hoz' – a tuskóégetés pogány kori szertartásából érthetők meg: a fa gyökerei között rejtőző kígyó, a halált hozó gonosz szellem legyőzése a tuskó elégetésével, így az élet újjászületése, ezek a jelentések pedig csak az oroszban és a fehéroroszban maradtak fenn (MNM 1: 150 *бадняк* és 1: 623 *кpacчун* címszó alatt, vö. ZOLTÁN 2005b).

A magyarban azonban ezeknek a mitológiai jelentéseknek nyoma sincs, de hiányzanak a fával kapcsolatos jelentések is. Hasonló a helyzet a bolgár nyelvjáráásokban is, itt az eredetileg a téli napfordulóhoz kapcsolódó szóban a 'napforduló' jelentés került előtérbe, így ott a *кpacчун* 'egyres vidékeken a nyári, másutt a téli napfordulóhoz kapcsolódó népi ünnep, néhol június 8–21. között, másutt karácsony vigíliája' jelentésekben fordul elő (BER. 2: 726–727). Olyan déli szláv nyelvjárást, ahol a magyarhoz hasonlóan a *кpacчун* a nagy keresztény ünnepen kívül mást nem jelent, az albániai Korçë és a görögországi Kasztoría környékén találunk (BalkMac. 16. sz. térkép). Mivel a *karácsony* szó a magyarba eleve a nagy keresztény ünnep elnevezéseként került át (legalábbis semmi nyoma annak, hogy hozott volna valamit is magával egykori pogány jelentéseiből), csakis olyan szláv nyelvjárást lehetett az átadó, amelyben már végbement a 'téli napforduló' > 'karácsony' jelentésátvitel; ilyen szláv nyelvjáráások pedig, mint láttuk, egyértelműen csak a görög–albán–szláv nyelvhatár vidékén mutathatók ki. Ezzel tökéletesen egybevágh az is, hogy ünnepnévként a rom. *crăciun* sem jelent mást, mint a keresztény 'karácsony'-t; a román egyház ugyanis a középkorban az ohridi püspökség alá tartozott (vö. KNEZSA 1941: 31), vagyis a román egyházi terminológiára is ugyanez a szláv nyelvjárásvidek lehetett a legnagyobb hatással.

A déli szláv *kračunъ* albán etimológiájának az elfogadása azt is jelenti, hogy KNEZSA ISTVÁN (1955: 254: „Úgy látszik, hogy a honfoglaláselőtti szlávoknál lehetett elterjedve”) és EVGENIJ CHELIMSKIJ (1993: 54) véleményével ellentétben nem lehet a Kárpát-medencei szlávok öröksége nyelvünkben, így nem tartozott a szláv szubsztrátumhoz a magyarban, hanem a Balkánról „importálták” elődeink. Ennek legkézenfekvőbb közvetítői azok a macedóniai szláv nyelvjárást beszélő bizánci hittérítők lehettek, akiknek a nyelvében ez a *kračunъ* szó jelentette Jézus születésének ünnepét, nem pedig a Szent Círill és Metód által görög mintára megalkotott óegyházi szláv *roždьstvo* (tkp. 'születés'). Tehát félreértésen alapul az az újabb etimológiai szótárainkban megfogalmazott vélekedés, hogy a *karácsony* „a magyarba a keleti egyház műszavaként került a Balkánról” (ESz. 379; hasonlóan EWUng. 2: 693, ÚESz. 1: [916]). A *kračunъ* sosem volt a bizánci rítusú szlávoknál egyházi műszó, csak éppen a bizánci misszió tagjai terjesztették el a magyarokkal érintkezve; egyház terminus a magyarban lett, ami azért figyelemreméltó, mert a későbbi nyugati térítés nem „írta felül”, nem szorították ki a 'születés' jelentésű latin (Dies Christi *Natalis*, festum *Nativitatis* Domini) és neolatin (olasz

natale, francia *noël*) vagy a 'szent éjszaka' típusú német (*Weihnachten*) minták, mint a nyugati térítés által érintett más kelet-közép-európai nyelvekben (vö. pl. lengyel *Boże Narodzenie* tkp. 'Isten születése', illetve a német–szláv hibrid cseh *vánoce*, szlovák *vianoce*).

Hasonlóképpen nyilván még a nyugati térítés előtt rögzült a magyarban a *hálát ad* 'megköszön' kifejezés, amely szintén ellenállt a latin *gracias ago* mintájának. Már MELICH JÁNOS felfigyelt arra, hogy „valahányszor a mi legrégebb bibliafordításunkban *halat* vagy *halalatos aduan* [...] fordul elő, az óbolgár evangéliumokban [...] kivétel nélkül *chvalq vьzdati* [...] fordul elő [...]”. Ennek ellenére MELICH fejtegetésének célja „valószínűvé tenni, hogy a *hála* és *hálát adni* róm. kath., még pedig szlovén átvétel nyelvünkben.” Fő kifogása az óbolgárból való eredeztetéssel szemben az, hogy az óbolgár *chvalq vьzdati* jelentése 'hálát össze- vagy feladni', a magyar *hálát adni* azonban csupán egy szláv „*hvalu* vagy *hvalu dati* (és nem *vьzdati*) kifejezésnek felel meg. Ilyen kifejezés a róm. kath. népek közül a kaj-horvátban és a szlovénban fordul elő” (MELICH 1903–1905, I/2: 262–264). Ez utóbbi érveléssel szemben KNEIENZA ISTVÁN joggal jegyzi meg, „hogy a m[agyar] *hálát adni* pontos mása csak itt van, nem sokat mond, mert fordítva, itt, ti. a kaj-h[orvát]ban lehet magyar eredetű is”. Kevésbé indokolt KNEIENZA kételkedése abban, hogy a magyar *hála* szó és a *hálát ad* kifejezés a keresztény terminológiába tartozott volna (KNEIENZA 1955: 209–210), hiszen minden magyar nyelvtörténeti adat és a mai nyelvhasználat is arról tanúskodik, hogy a *hálát ad* 'köszönetet mond' kifejezés elsősorban az egyházi nyelvet jellemzi.

A TESz. KNEIENZA jogos ellenvetését nem veszi figyelembe, hanem MELICH nyomán arra az álláspontra helyezkedik, hogy a magyarba egy szerbhorvát vagy szlovén régi **chvala* kerülhetett át. A szerzők azzal érvelnek, hogy a kaj-horvátban és a szlovénben a magyar *hálát ad* kifejezésnek is pontos mása van (TESz. 2: 31; újabb etimológiai szótáraink – EWÜng. 1: 568, ESz. 281, ÜESz. 1: [678] – csak a *hála* főnevet tárgyalják). Figyelmen kívül marad eközben az a tény, hogy a magyar *hálát ad* kifejezés lényegesen korábról adatható, mint az idézett kaj-horvát és szlovén források, márpedig szöföldrajzi és művelődéstörténeti okokból e nyelvekben a magyarról való tükörfordítás lehetőségével mindig számolni kell.

MELICH idézett fejtegetésével szemben azonban az a legfőbb kifogás hozható fel, hogy ha a *hálát ad* kifejezés valamely latin rítusú délszláv nyelv keresztény terminológiájából származnék, akkor meg kellene találni a kaj-horvát *hvalu dati* vagy a szlovén *hvalo dati* latin forrását; erre MELICH érthetően kísérletet sem tesz, hiszen a Vulgatában a szóba jöhető helyeken a *gratias ago* kifejezés fordul elő, amely nem felel meg sem a magyar kifejezésnek, sem a MELICH szerint a magyar kifejezés mintájául szolgáló kaj-horvát vagy szlovén kifejezésnek. Véleményem szerint ezért a magyar *hálát ad* kifejezés kaj-horvát vagy szlovén etimológiája elvetendő, míhelyt bebizonyosodik vagy valószínűsíthető a *hálát ad* kifejezés bizánci rítusú szláv eredete, és elfogadható magyarázat születik az ószláv *chvalq vьzda(ja)ti* eredetére (a részletekre vonatkozóan l. ZOLTÁN 1987 és 2005, 95–102).

Az ószláv **chvala* eredeti jelentése 'dicséret' volt, a 'köszönet' jelentés másodlagos és csak néhány délszláv nyelvben van meg: az ószlávon kívül a macedónban (*фала* – csak 'köszönet', RMJ. 3: 460), a szerbhorvátban és a szlovénben

(mindkét nyelvben *hvála* – 'dicséret' és 'köszönet', EtSISJaz. 8: 118–119; vö. KNEZSA 1955: 209, TESz. 2: 31). Feltűnő, hogy a mai bolgárban – nyelvjárási szinten is – csak a 'dicséret; dicsekvés' jelentésben van meg a szó (irodalmi *χвала*, a nyelvjárásokban *φала* is, EtSISJaz. 8: 118, vö. GEROV 5: 491). Azokban a szláv nyelvekben, ahol az említettekén kívül a régiségben a szó 'dicséret' mellett 'köszönet' jelentésben is felbukkan (ócseh, ólengyel; óorosz, óukrán), a 'köszönet' jelentés kizárólag egyházi értelemben volt használatos, és ilyen értelmű használata végső soron az óegyházi szlávra megy vissza, amely befolyásolta az ócseh egyházi terminológiát és ennek közvetítésével később az ólengyelt is, a keleti szláv egyházi terminológia pedig közismert módon egyenesen az óegyházi szlávból származik az egész egyházi nyelvvel együtt.

Az ószláv *chvalq vьzda(ja)ti* a görög *εὐχαριστέω* fordításaként a legrégebb, legarchaikusabb, glagolita betűkkel írt, macedóniai eredetű óegyházi szláv evangéliumfordításokat jellemzi, míg a kelet-bolgár nyelvterületen szüksége támadt annak, hogy a görög *εὐχαριστέω* igének formailag és szemantikailag pontosabb megfelelőt találjanak. Így jött létre a 11. századi kelet-bolgár Codex Suprasliensis óta adatolható *blagodariti* ige (vö. SJS. 1: 95: *blagodar*Ŧ ti o[tɕ]če jako sly a mene, míg Jn. XI, 41 a többi kódexben: o[tɕ]če *chval*Ŧ tebg *vьzda*jŦ), amely később az orosz szerkesztésű egyházi szlávban is a görög *εὐχαριστέω* állandó megfelelője lesz. Úgy látszik tehát, hogy a mai eltérés a bolgár és a macedón szó jelentésében ('dicséret' : 'köszönet') régi keletű, már a 10–11. században is megvolt.

Az óegyházi szláv *chvalq vьzda(ja)ti* és görög (valamint latin és gót) megfelelőjének viszonyát MOLNÁR NÁNDOR vizsgálta meg részletesebben. A szerző véleménye szerint az a legvalószínűbb, hogy az óegyházi szláv kifejezés a szláv apostolok jól sikerült alkotása a *εὐχαριστέω* ige fordítására, ha csak nem kerül elő olyan görög szöveg, amely az ószlávban pontosabban megfelelő összetett kifejezést használ (MOLNÁR 1985: 20). Volt azonban a görögben egy olyan kifejezés, amely nem fordul ugyan elő az evangéliumokban, de mind jelentése, mind pedig szerkezete tökéletesen megfelel az óegyházi szláv *chvalq vьzda(ja)ti* kifejezésnek: *χαριν ἀποδίδωμι* 'köszönetet mond, megköszön, hálaival viseltetik' (SOLTÉSZ–SZINYEI 1975: 716, vö. DVORECKIJ 1: 200), amely a többek között 'köszönet, hála' jelentésű *χαρις* főnév tárgyesetéből és a 'vissza-, ki-, át-, megad' stb. jelentésű *ἀποδίδωμι* igéből áll. Véleményünk szerint az a körülmény, hogy Cirill és Metód nem alkottak tükörszót a görög *εὐχαριστέω* mintájára, azzal magyarázható a legkézenfekvőbben, hogy erre nem volt szükség, mivel az általuk ismert Szaloniki környéki szláv nyelvjárásban a görög *εὐχαριστέω* jelentésében az ezzel szinonim görög *χαριν ἀποδίδωμι* kifejezés spontánul, a tömeges méretű görög–szláv kétnyelvűség körülményei közepette kialakult *chvalq vьzda(ja)ti* tükörfelfejzése volt használatban. Ezzel okafogyottá válik CHELIMSKIJ (1993: 53) ellenvetése, miszerint az óegyházi szláv *chvalq vьzda(ja)ti* nem tükörszava a görög *εὐχαριστέω* igének.

Visszatérve a magyar *hálát ad* kifejezés eredetének a problematikájára, MELICH JÁNOSnak a bevezetőben idézett okfejtésével szemben le kell szögeznünk, hogy míg a katolikus horvátok és szlovének *hválu dati*, illetve *hválo dati* kifejezése a latinból nem eredeztethető, ellenben természetes módon származhat tükörfordítással a magyarból, addig az ószláv *chvalq vьzda(ja)ti* jól megmagya-

rázható a görögből. Véleményünk szerint ez a körülmény határozottan arra mutat, hogy a *hálát ad* kifejezés a magyarban nem latin, hanem bizánci rítusú szláv nyelvből származik. Figyelembe véve a magyar *hálát ad* kifejezés régiségét, és azt a ténytet, hogy a latin *gratias ago* kifejezéssel való több évszázados konfrontálódás ellenére a fordítók felekezeti hovatartozásától függetlenül mind a mai napig nem szorult ki a magyar egyházi nyelvből, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez a kifejezés már jóval a nyelvemlékekben való felbukkanása előtt a magyar keresztény terminológia szerves része volt. (A latin hatásnak tett engedmény nyilván a *hálát ad* a Károli Gáspár-féle fordításban a többes számú latin *gratias* mintájára.) Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy a *hálát ad* kifejezés az evangéliumok néhány rendkívül gyakran idézett helyén is előfordul, tehát már a hittérítés bizonyos elemi fokán is meg kellett lennie. Ugyanakkor jellegénél fogva nem tartozik a kereszténység külső jegyei közé, amelyek elnevezésével a magyarok elvben már előbb is megismerkedhettek, mint a kereszténység felvétele (pl. *kereszt*, vö. MORAVCSIK 1938: 211–212). Márpedig ha egy ilyen kifejezés nyelvi okokból nem hozható összefüggésbe a nyugati térítéssel, akkor nem marad más megoldás, mint az, hogy a szóban forgó kifejezés még az azt megelőző – szláv nyelvi közvetítésű – bizánci térítés során honosodott meg nyelvünkben.

Végül a *pitvar* szót kell megemlíteni, mely ma a népi építészet, valamint az anatómia műszava (és nyilván ezért nem tárgyalja CHELIMSKIJ az egyházi terminológia részeként), de első előfordulása az 1300 körüli Leuveni glosszákbán (*pulkul pitvaranak fugliabeleul*) határozottan arra mutat, hogy dokumentálhatóan bibliai kontextusban használták először 'a pokol tornáca' jelentésű szókapcsolatban (KNEZSA 1955: 425; TESz. 3: 217). A magyar *pitvar* a szláv *pritvorъ* átvétele, s ez a szláv szó csak a Balkánról jöhetett, tudniillik csak a bizánci rítusú szlávoknál fordul elő, és ott az 'ortodox templom előcsarnoká'-t jelenti. Első pillantásra a *pritvoriti* 'hozzátesz, hozzáfűz' ige főnévi származékának látszik, ráadásul az ortodox templom előcsarnoka mintegy oda van ragasztva a tulajdonképpeni templomhoz, azonban az óegyházi szlávban a *pritvorъ* mellett *pretorъ* is van (SJS 3: 315), ami arra mutat, hogy a *pritvorъ* népetimológiás átfarmálása csupán a középgörögből átvett *πραϊτόριον* szónak, amely a latin *praetorium* átvétele (KNEZSA 1955: 425–426; TESz. 3: 217–218, EWUng. 2: 1169–1170). A magyar szó kétségtelenül a népnyelvi átvételnek tekinthető *pritvorъ* átvétele, amely tehát az óegyházi szláv macedóniai nyelvjárási szubsztrátumához tartozott, mert különben aligha lett volna kitéve népetimológiás „értelmesítésnek”. Ez is egy olyan szó tehát, amelyet a bizánci térítők terjeszthettek el, de semmiképpen sem tartozhatott a Kárpát-medencei szlávok szóincsébe (vö. ZOLTÁN 2015).

4. Kitekintés. A *pitvar* később világi építmények (királyi palota, majd egyszerű lakóház) előcsarnoka lett a magyarban, míg végül a parasztház részeként rögzült a köznyelvben, ahonnan a 19. század első felében beemelték az anatómiai terminológiába a latin *atrium* magyarítására. Először Bugát Pálnál fordul elő: *szívpitvarok* (1828, I. VARGA 2015: 208). A népi építészeti terminusként lassan feledésbe merülő szó ennek köszönhetően marad fenn ma is, csak egészen más közegben. A *karácsony* a vallási ünnep szekularizálódása folytán világi ünnep

is lett, így ma már nem csak keresztény terminus; a *hálát ad* azonban ma is örzi biblikus hangulatát. Mint említettük, a magyar nyelv keresztény terminológiájának további elemeit is terjeszthették a bizánci térítők, de ez a három szó eredete, története és főleg a szláv nyelvekben nyomon követhető előtörténete miatt nagy biztonsággal köthető a Szent István előtti bizánci térítéshez.

Kulcsszók: etimológia, szláv jövevényszavak, bizánci térítés.

Hivatkozott irodalom

- BALASSA JÓZSEF 1937. *A magyar nyelv életrajza*. Renaissance, Budapest.
- BalkMac. = KONESKI, BLAŽE – VIDOESKI, BOŽIDAR – JAŠAR-NASTEVA, OLIVERA, *Distribution des balkanismes en macédonien*. Univerzitetska pečatnica, Skopje, 1966.
- BENKŐ LORÁND 1997. A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi Kiadó, Budapest. 163–176.
- BER. = *Български етимологичен речник 1–8 (а – фяќалка)*. Ред. В. И. ГЕОРГИЕВ, В. И. (кésőbb:) ДУРИДАНОВ, И., РАЧЕВА, М., ТОДОРОВ, Т. А. БАН, София, 1971–2017.
- ЏАВЕЈ, ЕОРЕМ 1961. *Crăciun. Studii și Cercetări Lingvistice* 12: 313–317.
- CHELIMSKIJ 1988 = ХЕЛИМСКИЙ, Е. А. 1988. Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. In: ТОЛСТОЙ, Н. И. ред., *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации*. Наука, Москва. 347–368. [Új kiadása: CHELIMSKIJ 2000: 418–434.]
- CHELIMSKIJ 1993 = ХЕЛИМСКИЙ, Е. А. Ранняя славянская христианская терминология в венгерском языке. In: ТОЛСТОЙ, Н. И. ред., *Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов, Братислава, сентябрь 1993 г., Доклады российской делегации*. Наука, Москва. 46–64. [Új kiadása: CHELIMSKIJ 2000: 436–451.]
- CHELIMSKIJ 2000 = ХЕЛИМСКИЙ, Е. А. 2000. *Компаративистика, уралистика: Лекции и статьи*. Языки славянской культуры, Москва.
- DESNIČKAJA 1976 = ДЕСНИЦКАЯ, А. В. 1976. О некоторых вопросах балканистики в связи с изучением карпатского лингвистического ареала. *Вопросы языкознания* 1976/3: 35–46.
- DVORECKIJ 1958 = *Древнегреческо–русский словарь 1–2*. Составил ДВОРЕЦКИЙ, И. Х. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва.
- ÈSBM. = *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы 1–14 (А–Т)*. Рэд. МАРТЫНАЎ, В. У. (кésőbb:) ЦЫХУН, Г. А. Навука і тэхніка, Мінск, 1978–2017.
- ESUM. = *Етимологічний словник української мови 1–6*. Гол. ред. МЕЛЬНИЧУК, О. С. Наукова Думка, Київ, 1982–2012.
- EtSISJaz. = *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд 1–41 (*а – *разьнь[ъ])*. Ред. ТРУБАЧЕВ, О. Н. etc. Наука, Москва, 1974–2018.
- ESz. = *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR. Tinta, Budapest, 2006.

- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1997.
- GÁLDI LÁSZLÓ 1958. Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. kötet. (Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó. 1043 lap). [Ismertetés.] *Magyar Nyelv* 54: 1–13.
- GEROV = ГЕРОВЪ, Н., *Ръчникъ, на българскый языкъ съ тлъкувание речи-ты на българскы и на русскы* 1–5. Съгласие, Пловдивъ, 1895–1904.
- JAVORNYC'KYJ 1920 = ЯВОРНИЦЬКИЙ, Д. И. 1920. *Словник української мови* 1 (А–К). Слово, Катеринослав, 1920.
- KERĐO, JÁN 2002. Je *kračún* latinsko-románskeho pôvodu? *Slavica Slovaca* 37/2: 144–147.
- KIEFER FERENC 2010. Hungarian. *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 88/3: 715–739. <https://doi.org/10.3406/rbph.2010.7801>
- KISS LAJOS 1957: *Karácsony* szavunk őstörténetéhez. *Magyar Nyelvőr* 81: 247–251.
- KISS LAJOS 1976. *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban*. Nyelvtudományi Értekezések 92. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS LAJOS 1979. Tautologische slawisch-ungarische Mischnamen in der ungarländischen Toponymie. *Studia Slavica Hungarica* 25: 231–239.
- KNIEZSA ISTVÁN 1941. Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése. In: MÁLYUSZ ELEMÉR szerk., *Erdély és népei*. Franklin, Budapest. 19–34.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I/1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KORDÉ ZOLTÁN 2018. Idegennyelv-tudás a 9–10. századi magyarságnál. *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis, Acta Historica* 143: 5–21.
- KOROMPAY KLÁRA 2019. Ómagyar szókészletteni és jelentéstani kérdések az Apor-kódex alapján: *lélek, szellet, Szentlélek*. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* 10. SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 245–257.
- MELICH JÁNOS 1903–1905. *Szláv jövevényszavaink* I/1–2. [Franklin], Budapest.
- MELICH JÁNOS 1908. *Karácsony*. *Magyar Nyelvőr* 37: 177–178.
- MNM. = *Мифы народов мира* 1–2. Ред. ТОКАРЕВ, А. С. 2-е изд. Советская Энциклопедия, Москва, 1987–1988.
- MOLNÁR, NÁNDOR 1985. *The Calques of Greek Origin in the Most Ancient Old Slavic Gospel Texts*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MORAVCSIK GYULA 1938. A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Szent István Emlékkönyv* MTA, Budapest. 1: 173–212.
- MTört. I/1–2. = *Magyarország története I/1–2. köt. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk. SZÉKELY GYÖRGY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- OREL, VLADIMIR 1998. *Albanian Etymological Dictionary*. Brill, Leiden–Boston–Köln.
- PAPP FERENC 1967. A magyar szókinsz gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai (1966. augusztus 24–28.)*. Nyelvtudományi Értekezések 58. Akadémiai Kiadó, Budapest. 518–522.
- RÉVÉSZ ÉVA 2014. „Turkia” keleti keresztény főpapjai az első ezredforduló magyar történelmében. *Belvedere Meridionale* 36/1: 7–22. <https://doi.org/10.14232/belv.2020.1.4>

- RÉVÉSZ ÉVA 2016. A keleti kereszténység a kora Árpád-korban. In: MENYHÁRT KRISZTINA – DUDÁS MÁRIA szerk., *Magyarország és a keleti kereszténység – templomok, kultuszok, nyelvemlékek*. Bolgár Kulturális Fórum, Budapest. 19–33.
- RMJ. = *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* 1–3. Ред. КОНЕСКИ, БЛАЖЕ. Институт за македонски јазик, Скопје, 1961–1966.
- SCHÜTZ, JOSEPH 1966. Der Rumänismus *crăciun* ‘Weihnachten’ im Slavischen. In: SCHMAUS, ALOIS Hrsg. *Beiträge zur Südosteuropa-Forschung. Anlässlich des I. Internationalen Balkanologenkongresses in Sofia 26. VIII. – 1. IX. 1966*. Trofenik, München. 35–40.
- SJS. = *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae* 1–4. Hlavní red. KURZ, JOSEF (később:) HAUPTOVÁ, ZOE. Academia/Euroslavica, Praha, 1966–1997.
- SKOK, PETAR, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4. JAZU, Zagreb, 1971–1974.
- SOLTÉSZ FERENC – SZINYEI ENDRE 1875. *Görög–magyar szótár*. Második újonnan átdolgozott és bővített kiadás. Ref. Főiskola, Sárospatak. [Reprint: Könyvtérképesítő Vállalat, Budapest, 1984.]
- STRACHOV 1988 = СТРАХОВ, А. Б. 1988. Слова с корнем *благ-/блаж-* с отрицательными значениями в восточнославянских диалектах (К проблеме влияния славяно-византийского миссионерства на язык и культуру Древней Руси). *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 37: 73–114.
- STRACHOV 2003 = СТРАХОВ, А. Б. 2003. *Ночь перед Рождеством: народное христианство и рождественская обрядность на Западе и у славян*. Palaeoslavica XI. Supplementum 1. Palaeoslavica, Cambridge (Mass.).
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1984.
- H. TÓTH IMRE 2000. Magyar–szláv kapcsolatok a 9–11. században. *Partes Populorum Minores Alienigenae* [Szombathely] 6: 11–41.
- ÚESZ. = *Új magyar etimológiai szótár*. Főszerk. GERSTNER KÁROLY. [Szerkesztés alatt: <http://uesz.nytud.hu>] (2019. 07. 23.)
- VARGA ÉVA KATALIN 2015. Anatómiai nevek névalkotása Apáczai Enciklopédiájában. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* 8. SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 201–212.
- VERMES STEFÁNIA 1941. A magyar szókészlet etimológiai statisztikája. *Nyelvtudományi Közlemények* 51: 435.
- WOHLFART ZOLTÁN 2018. Karácsonyi sólyomröptetés. *Ősi Gyökér* 36/3–4: 91–92.
- ZOLTÁN, ANDRÁS 1986. О происхождении православного славянского слоя в венгерской христианской терминологии. *Съоставително езикознание* 11/4: 5–9.
- ZOLTÁN ANDRÁS 1987. *A hálát ad kifejezés eredetéről*. In: GREGOR FERENC – NYOMÁRKAY ISTVÁN szerk., *Szlavisztikai tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára*. ELTE, Budapest. 427–437.
- ZOLTÁN ANDRÁS 1991. *Karácsony*. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. ELTE, Budapest. 664–670.

- ZOLTÁN, ANDRÁS 1993. К вопросу о происхождении суффикса *-унь* (*-унь*) в славянских языках: *Studia Slavica Hungarica* 38: 221–227.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2005a. *Szavak, szólások, szövegek. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok*. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó, Budapest.
- ZOLTÁN, ANDRÁS 2005b. Древнерусское слово *корочунъ* и русский фразеологизм *карачун ему пришел*. In: ВАЛЬТЕР, Х. отв. ред., *Грани слова. Сборник научных статей к 65-летию проф. В. М. Мокиенко*. ЭЛПИС, Москва. 76–80.
- ZOLTÁN, ANDRÁS 2015. Византийская миссия у венгров в X в.: Вопрос о славянском языковом посредничестве. In: ΤΑΝΙΑΟΣ, ANTHONY-EMIL ed., *Cyril and Methodius. Byzantium and the world of the Slavs*. Δήμος Θεσσαλονίκης, Thessaloniki. 658–663.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2016. A Kárpát-medencei szlávok nyelvéről a honfoglalás korában. In: É. KISS KATALIN – HEGEDÚS ATTILA – PINTÉR LILLA szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia* 3. Szent István Társulat, Budapest–Piliscsaba. 33–45.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2017a. Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése. *Magyar Nyelv* 113: 1–9. <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2017.1.1>
- ZOLTÁN ANDRÁS 2017b. Régi keleti szláv jövevényszavaink kérdéséhez. In: LUKÁCS ISTVÁN szerk., *Nexus Linguarum: Köszöntő kötet a 80 éves Nyomárkay István akadémikus tiszteletére*. ELTE, Budapest. 377–384.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2018. A *fog* segédige szláv párhuzamai. In: DUDÁS MÁRIA – DUDÁS ELŐD szerk., *Velencétől Dubrovnikig. Köszöntő kötet Vig István tiszteletére*. ELTE, Budapest. 251–264.
- ZOLTÁN, ANDRÁS – JANURIK, SZABOLCS 2018. Entlehnungen und Kalkierungen im Ungarischen. In: WITZLACK-MAKAREVICH, KAI Hrsg., *Kalkierungs- und Entlehnungssprachen in der Slavia. Boris Unbegaun zum 120. Geburtstag*. Frank & Timme, Berlin. 325–338.

Slavic elements of Byzantine rite in the Hungarian Christian terminology

The 10th-century Byzantine conversion of Hungarians was carried out through Slavic mediation, as there were many Slavic-Hungarian bilinguals among the Hungarians settled in the midst of Slavic population, and Slavic-Greek bilingual missionaries were easy to find in the Balkan provinces of the Byzantine Empire (e. g. in Macedonia). Most of the early Slavic borrowings to Hungarian came from the Slavic substrate of the Carpathian Basin (Pannonian Slavic), and this is also true of Christian terminology. Due to the high degree of similarity between 10th-century Slavic dialects, it is difficult to separate terms locally borrowed from Pannonian Slavs from those introduced by the Byzantine missionaries speaking Slavic in Hungary. However, there are some words and expressions of Balkans origin (*hálát ad* ‘give thanks’, *karácsony* ‘Christmas’, *pitvar* ‘porch’, formerly ‘limbo, edge of Hell’, etc.) that could hardly have been found in Pannonian Slavic; these were most probably brought by the Byzantine missionaries and spread among the Hungarians.

Keywords: etymology, Slavic borrowings, Christian terminology, Byzantine mission.

ZOLTÁN ANDRÁS
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szent György és Szent Demeter kultuszának hatása a magyar személynévadásra*

1. A vizsgálat célja, forrásai és módszerei. A névtudománynak köztudottan nagyszámú inter-, sőt inkább multidiszciplináris kapcsolódású területe létezik (bővebben l. HAJDÚ 2003: 38–45; HOFFMANN 2015). A következőkben azt igyekszem egy esettanulmányon keresztül megvilágítani, hogy az utóbbi évtizedek személynévtörténeti kutatásai miképpen kapcsolódhatnak egy jellegzetesen multidiszciplináris területhez, a kultusztörténeti kutatásokhoz.

Az esettanulmányban Szent György és Szent Demeter magyarországi kultuszának a hazai személynévadásra gyakorolt hatását, annak időbeli, térbeli és társadalmi vonatkozásait tekintem át, a középkortól napjainkig. Az együttes tárgyalásnak módszertani okai vannak. A személynévállományban bekövetkező változások mértékének megfelelő értelmezéséhez ugyanis fontos, hogy egy-egy kultusz személynévadásra gyakorolt hatását ne önmagában, illetve ne csak az összképhez, hanem egy vagy több más kultusz hatásához is viszonyítva vizsgáljuk. Természetesen az sem mindegy, hogy mely kultuszok hatásait vetjük össze: e döntésben elsősorban kultusztörténeti szempontokat kell figyelembe vennünk (ezeket a konkrét esetet tekintve l. a 2. pontban).

A vizsgálat középpontjában az egyénnevek állnak, hiszen ezek tükrözik legérzékenyebben a személynévadási szokások időbeli változását, valamint területi és társadalmi változatosságát, ennél fogva pedig a kultuszoknak és azok változásainak a hatását is.¹ A vizsgálatban az utóbbi évtizedekben elkészült névszótárakra, személynévtörténeti adatbázisokra és névgyakorisági listákra támaszkodom (a vizsgált korszakok időrendi sorrendjében: ASznt.; SLÍZ 2011, 2017a; N. FODOR 2010; HAJDÚ 2003: 365–637; TMCsA.; valamint napjaink népesség-nyilvántartási statisztikái: Népnylv.). Ezek elkészülte először teszi lehetővé a hasonló jellegű, makroszintű vizsgálatokat, bár egyelőre még némileg töredékes képet nyújtva.

A szentek tisztelete számos módon motiválhatja az egyénnevadást; amellet, hogy a névadó valamiért különösen tiszteli az adott szentet, szóba jöhet például a szent napján vagy annak közelében történő születés és még számos más ok is. Ráadásul egy szent nevének adása mögött a kultuszától független indíték is állhat (pl. névörökítés, esztétikai és érzelmi szempontok). Egy történeti makrovizsgálat esetében ezek természetesen felderíthetetlenek, ezért sosem lehetünk biztosak abban, hogy az adatok által tükrözött névállománybeli változás, illetve változatosság

* Készült az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Tématerületi Kiválósági Programnak, a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a támogatásával.

¹ Mivel a tanulmány kereteit szétfeszítené, itt csak utalok rá, hogy jóval kisebb mértékben és szűkebb felhasználhatósággal, de a családnevek vizsgálata is hozhat eredményeket a hasonló célú vizsgálatokban. (Erre példaként a Szent László-kultusz kapcsán l. SLÍZ megj. e.)

valóban a kultusz hatására következett be. Az egyes korszakok személynévtörténeti jellemzőinek, valamint a kultusztörténeti jellemzőknek és változásoknak az adott nevek történetében bekövetkező változásokkal való összevetése azonban lehetőséget nyújt a kultusz és a névadás közti összefüggések több-kevesebb biztonsággal való feltárására, mint azt a későbbiekben látni fogjuk. (A kultusztörténeti fogódzók kapcsán bővebben l. SLÍZ 2017b, 2020.)

2. Szent György és Szent Demeter kultusza a középkori Magyarországon. A két szent kultuszának és névadásra gyakorolt hatásának együttes tárgyalását több szempont is motiválja: mindketten harcosszentek, és kultuszuk erősen – de közel sem kizárólagosan – kötődik a keleti kereszténységhez.

Mindkét kultusz igen korán ismertté vált Magyarországon. Szent György hazai tiszteletének elterjesztésében bizonyára komoly szerepe volt Gellért püspöknek. György győzelemadó szent volta mellett bizonyára ezzel is összefügg, hogy a Gellért-legenda szerint az Ajtonyt Szent György segítségével legyőző Csanád alapította oroszlánosi monostort, valamint az István által Marosváron szervezett új püspökség egyházát is neki szentelték. De nemcsak Gellért, hanem Gizella családja is nagy tisztelője volt Szent Györgynek. Mindezek alapján nem meglepő, hogy István az 1018-as, bolgárok elleni hadjáratáról hadizsákmányként magával hozta Szent György fejereklyéjét, és a szent veszprémi egyházában helyezte el, 1030-ban pedig támogatta a szent keleti kultuszközpontjában, Lyddában a romos templom, kolostor és zárandokszállás újjáépítését. (MAGYAR 2006: 30–31.)

Szent Demeter kultusza szintén korán jelen lehetett az országban. Hazai fellendülését és a hazai legenda 12–13. század fordulójára tehető megszületését TÓTH PÉTER szerint az eredményezhette, hogy 1180-ban III. Béla végleg megszerzte a korábban részben már magyar fennhatóság alatt lévő, majd a bizánciak által elfoglalt Sirmiumot (azaz Szávaszentdemetert). A település a szent szülőhelyeként Szaloniki mellett a kultusz másik központjának számított, feltehetőleg már a népvándorlás előtt állhatott itt temploma Szent Demeternek. (TÓTH P. 2007a: 95–96.) A kultusz ugyanakkor Magyarországon sosem vált olyan jelentőségűvé, mint Szent Györgyé, mint az a két szent fennmaradt ábrázolásainak számából és elterjedtségéből is kitűnik.

Szent Demeter első hazai emlékei külföldön készültek (pl. a Szent Korona alsó részén Szent György párjaként látható). Bizonyára ábrázolták a nyugati kereszténység templomainak freskóin is a katonaszentek között, mivel azonban nem rendelkezik saját attribútummal, alakja nem azonosítható teljes biztonsággal. Néhány ortodox templomban azonban találni egyértelműen őt ábrázoló, 14–15. századi képet. (TERDIK 2007: 176–181.) Ezzel szemben Szent György-ábrázolás jóval nagyobb számban maradt fenn a középkorból (szárnyasoltárok, freskók, szobrok, kályhacsempék, pecsétek; összefoglalóan l. pl. BÁLINT 1977. 1: 306–307, 2: 461–462; MAGYAR 2006: 34–38).

A patrocíniumok és a belőlük keletkezett településnevek száma szintén azt látszik alátámasztani, hogy Szent György tisztelete erőteljesebb volt a középkori Magyarországon Szent Demeterénél: György az 5. helyet foglalja el a patrocíniummal rendelkező szentek gyakorisági sorrendjében, míg Demeter az első

15-be sem került be (vö. HOFFMANN 2016: 83). A patrocíniumi helynevek esetében hasonlót tapasztalhatunk: Szent György a 2. (vagyis számos európai országhoz hasonlóan a leggyakoribbak közt van; vö. TÓTH V. 2012: 294), Szent Demeter viszont csak a 19. helyet foglalja el (MEZŐ 1996: 225).

A lovagi kultúra 14. századi, utolsó magyarországi virágzása a katonaszentek kultuszára pozitív hatással volt. Ez – Szent László tisztelete mellett – a legfeltűnőbbben Szent György esetében mutatkozott meg, akinek kultuszában egyértelműen a 14–15. század jelenti a virágkort Magyarországon. György annak ellenére lett Európa legünnepeltebb katonaszentje, hogy az egyház már igen korán kétségbe vonta történelmi hitelességét, a 692-es trullai zsinat pedig be is tiltotta ünneplését (MKL. *György* a.). Bár Rómában már az 5. században volt temploma, Keletről induló tisztelete csak a keresztes hadjáratok következtében terjedt el egész Európában; Szent György ennek köszönhetően vált az ideális lovag prototípusává. Nem meglepő hát, hogy Európa első világi lovagrendjét, a Károly Róbert által 1326-ban alapított Szent György-rendet is róla nevezték el. (BÁLINT 1977. 1: 298; GULYÁS 1997; MAGYAR 2006: 5–12.)

A kultuszok középkori történetének rövid áttekintése után lássuk, hogyan tükröződtek e jellemzők a korabeli egyénnévállományban.

3. A *György* és a *Demeter* név gyakoriságának változása a középkorban.

A *György* első ismert hazai említése – kultuszához hasonlóan – igen korai: már 1051-ből adatolható egyénnévként (ÁSznt. *Georgius* a.). A *Demeter* első hazai adata ezzel szemben csak 1138-ból maradt fenn (ÁSznt. *Demeter* stb. a.), ami persze nem zárja ki, hogy már a 11. században is használatos lehetett Magyarországon.

A leggyakrabban előforduló latin alapváltozat mellett mindkét névnek több magyar és egyéb nyelvű változata maradt fenn a forrásokban. A *György* magyar alapváltozata mellett (*Giurg* ~ *Gurgh* ~ *Gyurg* ~ *Gyurgh* ~ *Gyurgy* stb.) számos, elvonással és továbbképzéssel alakult változatot találunk mind az Árpád-, mind az Anjou-korban (ÁSznt., SLÍZ 2011, 2017a. *Georgius* a.): *Györk* ~ *Gyürk* (*Geurk* ~ *Giurk* ~ *Gurk* ~ *Gyurk* stb.), *Gyure* ~ *Gyüre* (*Gure* ~ *Gyure* ~ *Gywre* stb.), *Györke* ~ *Gyürke* (*Gurge* ~ *Gurke* ~ *Gyurke* stb.), emellett *J*-s kezdetű változatai is fellelhetők; pl. *Iure*, *Jurk*.

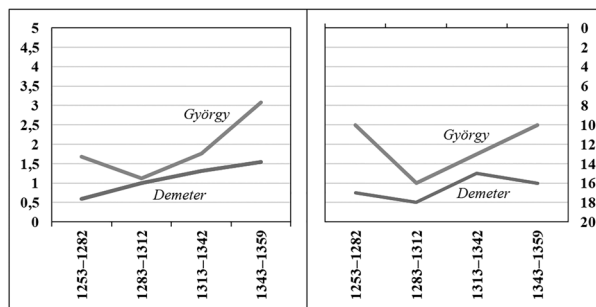
A *Demeter* magyar alapváltozata mellett kialakult egyéb változatok inkább az Árpád-korra jellemzőek, az Anjou-korra jócskán megcsappant a feljegyzett változatok variabilitása; pl. *Deme*, *Demes*, *Demsa*, *Dene*, *Denk*, *Dense* (ÁSznt., SLÍZ 2011, 2017a. *Demetrius* a.). Ráadásul e változatok nem mind tartoznak feltétlenül a *Demeter*-hez, több hasonló kezdetű névből is kialakulhattak (pl. a *Damján* név *Demjén* változatából vagy a *Deniper*-ből; vö. ÁSznt.).

Ami a nevek Árpád-kori gyakoriságát illeti, összefoglaló statisztika híján, FEHÉRTÓI KATALINNAK az Árpád-kori kis személynévtára (1983) alapján készített, pontos adatokkal nem szolgáló összegzése (FEHÉRTÓI 1997: 73) támaszkodva jelenleg mindössze annyit lehet megállapítani, hogy a *György* a 11. leggyakoribb egyházi név volt, a *Demeter* viszont nem szerepel az első 12 egyházi név között. Ez egybecseng a kultuszok, illetve a patrocíniumok és a patrocíniumi helynevek kapcsán látottakkal, melyek a Szent Demeter-kultusz kisebb jelentőségét mutatják.

Saját 13–14. századi korpuszom (SLÍZ 2011, 2017a) birtokosok neveit tartalmazó része alapján úgy tűnik, hogy a 13. század folyamán a *György* népszerűsége csökkent, a *Demeter*-é pedig stagnált (aránya ugyan nőtt, de ez inkább csak az egyházi nevek arányának általános növekedésével magyarázható, így előrébb lépni egyelőre nem tudott, sőt egy pozícióval lejjebb is csúszott). A 13–14. század fordulójától azonban mindkettő sorsában fordulat állt be (1. ábra). Ez arra enged következtetni, hogy gyakoribbá válásukat a lovagi kultúrában megnövekedett tiszteletük hatása eredményezhette.

1. ábra

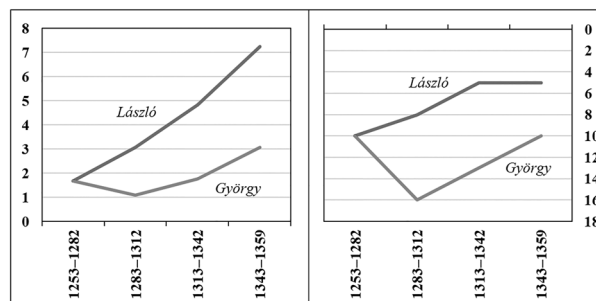
A *György* és a *Demeter* gyakorisága (%), (balra) és pozíciója (sorszám, jobbra) a 13–14. századi korpuszban, a birtokosok névanyagában (SLÍZ 2011, 2017a alapján)

A *György* népszerűségét ugyanakkor a *László*-éval is érdemes összevetni (2. ábra.), KLANICZAY GÁBOR (2018) ugyanis az Európa-szerte legjelentősebb lovagszent és a magyar szent lovagkirály 14. századi kultuszának egymáshoz való viszonyát egyfajta rivalizálásként ábrázolja. E felfogás létjogosultságát a személynévi adatok is igazolják: bár a két név ugyanazon pozícióból indult a 13. század közepén, a *György* kevésbé tudott eredményes lenni a lovagi kultúra és a szent király kultuszát segítő uralkodói támogatás által legerősebben befolyásolt birtokos rétegben.

2. ábra

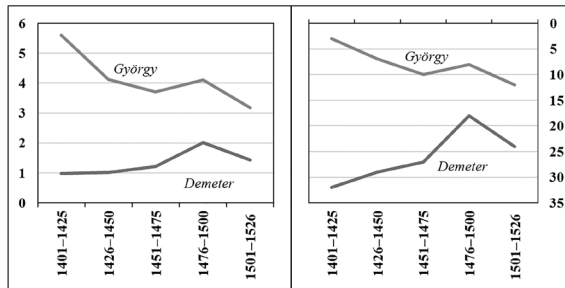
A *György* és a *László* gyakorisága (%), (balra) és pozíciója (sorszám, jobbra) a 13–14. századi korpuszban, a birtokosok névanyagában (SLÍZ 2011, 2017a alapján)

Folytatva a *György* és a *Demeter* név történetét, azt látjuk, hogy az 1389-es nyugat-magyarországi, alsólendvai Bánffy-féle jobbágyösszeírásban az előbbi a 3. leggyakoribb, az utóbbi pedig a 17. helyet foglalja el a gyakorisági sorrendben (FEHÉRTÓI 1968; adatait korrigálva N. FODOR 2010: 124). Ebből arra következtethetünk, hogy a *György* népszerűsége tovább növekedett a 14. század második felében, s ezt erősíti meg az is, hogy az ország másik részéből, a Felső-Tisza-vidékről származó korpusz időben legközelebb eső szakaszában (1401–1425) szintén a 3. helyen áll (N. FODOR 2010: 126). A teljes, 1401–1526 közötti korpusz alapján (3. ábra) úgy tűnik, hogy a *György* gyakorisága a kultusz 15. századi virágzása ellenére ekkoriban jelentős mértékben csökkent. A *Demeter* ezzel szemben egy ideig meglepően jelentős mértékben erősödött, de lendülete a 15. század végére ki is fulladt.

3. ábra

A *György* és a *Demeter* gyakorisága (%), (balra) és pozíciója (sorszám, jobbra) az 1401–1526 közötti korpuszban (N. FODOR 2010: 126–130)

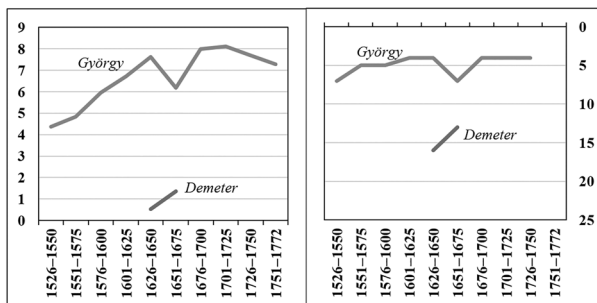

Ha azonban összevetjük ezt ugyanezen időszakból, de más területekről készült statisztikákkal, akkor egészen más képet kapunk. A Várdai-uradalom 1453-as összeírásában Kisvárdai környékén például egyik név se került be a leggyakoribb 20 közé (vö. MEZŐ 1970), míg az 1469-es, Eszék környéki összeírásban a *György* a 3., a *Demeter* pedig a 16. helyen áll (HAJDÚ 2003: 363). Mivel a *György* egy Esztergom környéki, 15. századi korpuszban is csak a 13. helyen áll (HAJDÚ 2003: 363), valószínűsíthető, hogy az ország nagyobb részén valóban csökkent a gyakorisága a 14. századihoz képest. Vagyis jellemzően a 14. század divatneve volt, amely a lovagi kultúra hatására népszerűvé vált, majd feltehetőleg – a divatnevek tipikus viselkedésének megfelelően – a viszonylag hirtelen megnőtt gyakoriság miatti visszahatás-ként a 15. században visszasüllyedt korábbi szintjére. A *Demeter* erősödése – habár vidékenként eltérő mértékben – szintén országos jelenség lehetett, hiszen a HAJDÚ-féle esztergomi korpuszban (2003: 363) is a 18. helyet foglalja el.

4. Szent György és Szent Demeter kultusza és nevük gyakorisága a kora újkori Magyarországon. HAJDÚ MIHÁLY kora újkori korpusza (2003: 371–393) alapján úgy tűnik, hogy a *György* gyakorisága nem sínylette meg a reformációt és a török hódítást, sőt még javítani is tudta pozícióját. A *Demeter* azonban, amely korábban is kevésbé volt népszerű, komoly válságba került: még a 25 leggyakoribb név közé sem jutott be, eltekintve egy rövid időszaktól a 17. század közepén (4. ábra).

4. ábra

A György és a Demeter gyakorisága (%), (balra) és pozíciója (sorszám, jobbra) 1526–1772 között (HAJDÚ 2003: 371–393. alapján)

Vajon mi okozhatta ezt a különbséget? A válasz nyilvánvalóan összetett. Az ereklyék pusztulása például komoly csapást jelenthetett egy-egy kultusz számára. Ilyen lehetett az, hogy Szent György Veszprémben őrzött fejereklyéje a török elől menekítve szétporladt. A várost ráadásul 1592-ben elfoglalták a törökök, újabb csapást mérve ezzel a kultuszra egyik fontos központjának elvesztésével. (MAGYAR 2006: 41.) Hogy ez mégsem vezetett a kultusz és a névgyakoriság korabeli hanyatlásához, az számos tényező együtthatásának köszönhető. A kultusz szempontjából a legnagyobb jelentősége a szent szimbólumértékének volt: a sárkány legyőzése a hitetlenek (törökök, protestánsok) felett remélt győzelmet szimbolizálhatta. Ehhez hozzájárultak a sárkányöléshez kapcsolódó történetek, melyek nemcsak Magyarországon, hanem Európa számos országában elterjedtek (mondák, népelemek, balladák). Magyarországon a Báthoryak, illetve Szatmárban Bethlen Gábor köré is szövődtek ilyenek; az előbbieknél a címerükben is megjelentek a sárkányfogak, illetve a sárkány. De a törökellenes harcokhoz kötődnek a katonák által talizmánként viselt Szent György-tallérok is, amelyeket a 17. században Kőrmöcbányán vertek külföldi mintára. (BÁLINT 1977. 1: 303; GULYÁS 196–201; MAGYAR 2006: 41–50.) Emellett Szent György a 14. segítőszent egyikévé is vált, így ez a 14. században német hatásra kialakult közös tisztelet is erősítette kultuszát. Ráadásul e csoportbeli egyik szerepe a vallási kételyek elleni védelem volt (MKL. *tizennégy segítőszent* a.), így alakja a protestánsok elleni küzdelemben is felhasználható volt. Ünnepe napja, április 23-a a tavasz kezdetét jelezte, számos népszokás és hagyomány kapcsolódott hozzá, illetve adófizetési és tisztújítási határnapként is szolgált (összefoglalóan l. pl. BÁLINT 1977. 1: 307–314; MKL. *György* a.). Mindezek mellett a nevet a protestánsok számára is elfogadhatóvá tette, hogy olyan jeles református személyiségek is viselték, mint I. és II. Rákóczi György erdélyi fejedelmek.

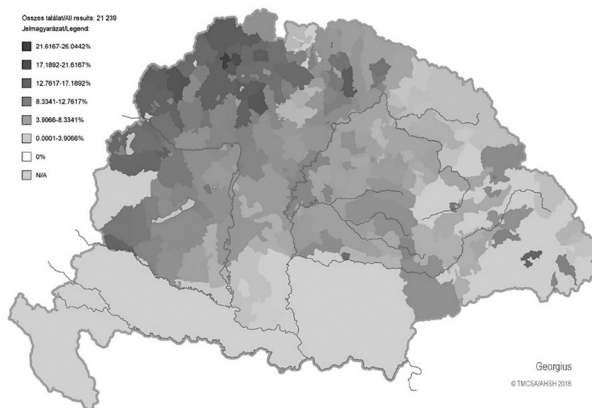
A *Demeter*-nek a gyakori nevek közül való eltűnése ezzel szemben egyértelmű okra vezethető vissza: a 17. századra a kultusz szinte teljesen kiszorult a köztudatból. A török hódítás miatt ugyanis a hazai kiadású liturgikus könyvek kiadása szinte teljesen megszűnt, ezért végül 1630-ban, a nagyszombati zsinaton Pázmány ösztönzésére a magyar püspökök úgy döntöttek, a régi rítus helyett elfogadják a római kánont. Ettől kezdve azt az Európa-szerte elterjedt legendaváltozatot használták,

amely nem tudott a szent sirmiumi születéséről, így Szent Demeter magyar szentként való értékelése elhalványult. (TÓTH P. 2007b: 129–132.) Ezt tükrözi, hogy a 17–18. század két legfontosabb szentéletrajz-gyűjteménye, a Hevenes Gábor-féle Régi magyar szentség és Illyés András munkája, A szentek élete sem tartalmazta az életrajzát (TERDIK 2008: 188), s katolikus ábrázolása sem ismert a 16. század második fele és a 18. század közepe közti közel kétszáz évből (TERDIK 2008: 197). Ráadásul míg a másik két szent napjához számos néphagyomány kapcsolódott, Szent Demeter tiszteletének csak kevés nyoma maradt e téren (BÁRTH 2007: 206–208.)

A nevek gyakoriságáról kirajzolódó képet kiegészíthetjük a földrajzi megoszlás vizsgálatával N. FODOR JÁNOS Történeti magyar családnévtanának (TMCsA.) egyénnévi modulja alapján.² Az 1713-as erdélyi és az 1715-ös országos összeírás alapján elkészült járási szintű térképen (5. ábra) jól látható, hogy a gyakorisági listán a 2. helyet elfoglaló *György* egyénnév az ország minden járásában és minden etnikuma körében jelen volt, és még a jellemzőbben református alföldi részekben is többnyire meghaladta a 4%-ot. Bár a latinositás miatt számos esetben nem tudni, hogy az adott személy megnevezésére milyen nyelvű változat volt használatos a szóbeliségben, azért bőségesen találunk élőnyelvi változatokat. A legmegterheltebbek, illetve a legtöbb írásváltozatban előfordulók magyarok (pl. 362 *György*, 194 *Gjörgj*, 187 *György*, 179 *Györgj*, 126 *Györgj*, 109 *Geörgj*, 105 *Gjörgj*, 14 *Geörgy*), de bőséggel akadnak szláv (jórészt szlovák) és kisebb számban német változatok is, habár kisebb megterheltségben (pl. szláv: 54 *Jura*, 36 *Jurko*, 23 *Juro*, 14 *Jurco*, 8 *Jurik*, 6 *Jurek*, 2 *Gyuricza*, 2 *Juricza*; német: 5 *Jörgh*, 4 *Georg*, 4 *Jorgh*, 1 *Jörge*). Feltehetőleg román változat a *Gyorgie* (2), *Gjorgje* (1), habár lehetnek a magyar *Györgye* melléjél nélkül lejegyzett változatai is; biztosan román viszont a *Gyorgu* (1).

5. ábra

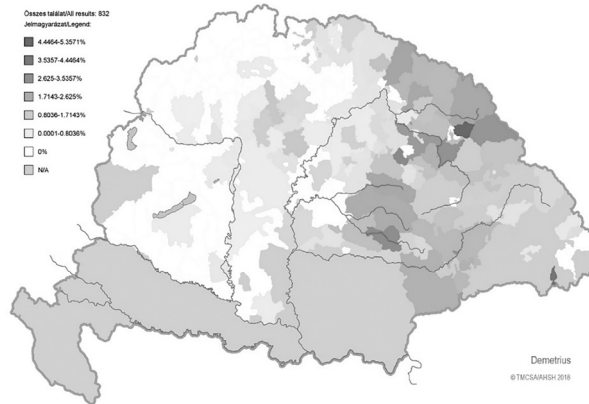
A *György* egyénnév különböző nyelvű adatainak területi megoszlása 1713–1715-ben (TMCsA.)

² Az adatokért és térképre vetítésükért ezúton is köszönetemet fejezem ki N. FODOR JÁNOS-nak. A térképeken egységesen szürkével színezett területekről az adott évekből jelenleg nem rendelünk összeírással.

6. ábra

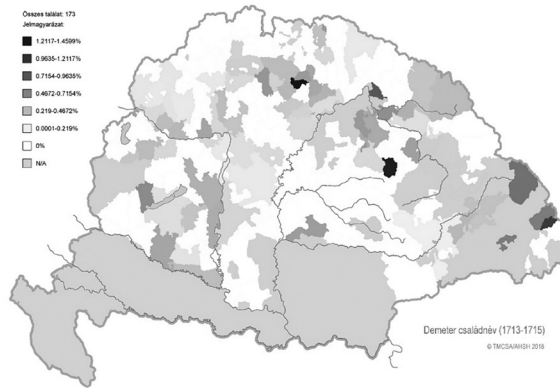
A *Demeter* egyénnév különböző nyelvű adatainak területi megoszlása 1713–1715-ben (TMCsA.)

Ezzel szemben a *Demeter* egyénnév térképe – a fenti elemzések alapján várt eredményt mutatva – igen alacsony népszerűséget mutat (6. ábra). Míg a *György* legnagyobb megterheltsége 26%, addig a *Demeter*-é mindössze 5,4%, és a Dunántúl túlnyomó részén, valamint a Felvidék nyugati és középső részén, illetve több alföldi járásban és Bácsban egyáltalán nem jelenik meg. Bár Erdély jelentős részéből nincsen adat, az így is látszik, hogy a név ekkorra már szinte csak az ortodox és görögkatolikus, jórészt románok és ruszinok lakta vidékeken volt közepesen gyakorinak tekinthető. Ezt támasztja alá a román és szláv változatok jelentős száma, és némelyiküknek a többihez viszonyítva jelentős megterheltsége is (pl. 160 *Dumitru*, 23 *Demitru*, 11 *Dumitr*; 10 *Dimitru*, 6 *Dumetru*, 2 *Dumitru*, 1-2 *Demko*, *Dima*, *Dimko*, *Gyima*); miközben az egyértelműen magyaros *Dömötör* mindössze egyszer fordul elő a teljes 1713–1715-ös korpuszban. Érdekes, hogy míg a magyarországi szerbek körében a szent nagy tiszteletnek örvendett (vö. TERDIK 2007: 200), ez a névadásukban kevésbé tükröződik. Ha összevetjük ezt a képet a *Demeter* családnévvel (7. ábra), egyértelműen kirajzolódik a név pozícióvesztése. A térkép értelmezéséhez persze figyelembe kell vennünk, hogy természetesen nem minden *Demeter* neve maradt fenn családnévvé válva a 18. század elejére, és a török korban, illetve azt követően komoly mértékű népességmozgással is számolhatunk. Még ezeket figyelembe véve is jól látszik azonban, hogy 2-3 évszázaddal korábban, a családnévek kialakulásának idején, amikor e nevek az apa egyénnévéből létrejöhetnek, a *Demeter* sokkal nagyobb területen lehetett használatos, így a Dunántúlon és a Felvidék nyugati részein is.

7. ábra

A *Demeter* családnév földrajzi megoszlása 1713–1715-ben (TMCsA.)

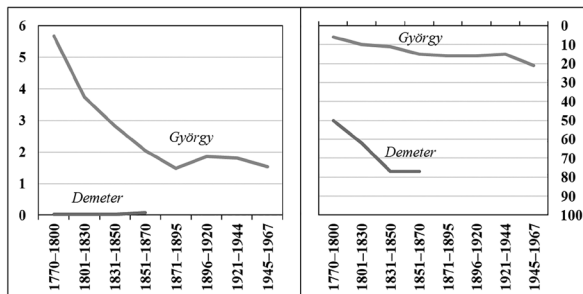

5. A *György* és a *Demeter* egyénnév gyakoriságának változása az újkorban.

A két név újkori gyakoriságát egyaránt a fokozatos népszerűtlenedés jellemzi, bár természetesen eltérő mértékben (8. ábra). A *György* a változás ellenére is a gyakoriak között maradt a 20. század közepére is, a *Demeter* viszont a ritka nevek közé süllyedt. A korábbi időszak eredményei alapján ezek nem okoznak különösebb meglepetést. Mivel a kultuszok újkori történetében újfajta, intenzív hatás nem tapintható ki, feltételezhető, hogy e tendenciák inkább a névadási szokások és a névállomány változásának következményei: a 18. században a betelepített német és szlovák lakosság, illetve az erősödő polgárság által ismertté tett nevekkal és újabban népszerűbbé váló szentkultuszokkal (pl. *Károly*, *Lajos*, *Ignác*, *Rókus*), valamint az új nemzeti névkinccs fokozatos megjelenésével (pl. *Gyula*, *Kálmán*, *Béla*, *Jenő*) nőtt a választható nevek száma, csökkent az átlagos megterheltség, és a régóta használatban lévő neveket hátrébb szorították az újabb, az előző évszázadok lassú változásaihoz képest gyorsan divatosabbá váló nevek. Ezt támasztja alá az is, hogy a *György* gyakoriságának rendkívül meredek zuhanása a 19. század utolsó harmadáig mindössze 6 helynyi hátrálást jelentett.

8. ábra

A *György* és a *Demeter* gyakorisága (%), (balra) és pozíciója (sorszám, jobbra) 1770–1967 között (HAJDÚ 2003: 554–576. alapján)

Napjainkban a *György* a 100 leggyakoribb férfinév között van az össznépeséget tekintve, annak ellenére, hogy Szent Györgyöt – nem találván hiteles adatot létezésére – 1969-ben törölték a szentek sorából (MKL. *György* a.). Ez azonban nincs különösebb hatással a név gyakoriságára, hiszen a szentkultuszok – s tágabban értve: a vallási szempontok – már igencsak háttérbe szorultak a különböző lehetséges névadási motivációk sorában (továbbá a kereszténység mellett számos más vallás és egyház is jelen van a mai magyar társadalomban).

2019-ben a *György* a 19. helyen állt össznépeségben, a *Demeter* és ajakkerekítéses változata, a *Dömötör* viszont nem jutott be az első 100 név közé (Népnylv.). Az újszülöttek névállományát áttekintve azonban azt láthatjuk, hogy a *György* kedveltsége folyamatosan csökken még a legutóbbi évek folyamán is (9. ábra).

9. ábra

A *György* gyakorisága (%), (balra) és pozíciója (sorszám, jobbra) 2003–2019 között az újszülöttek körében leggyakoribb 100 névhez viszonyítva (a Népnylv. alapján)³

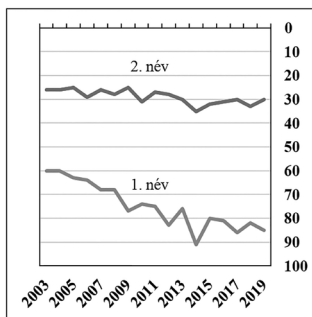
Ugyanakkor második névként szívesebben adták ugyanezen időszakban a szülők, számos más, napjainkban hagyományosként értékelt névhez (pl. *István*, *Imre*) hasonlóan.⁴ Míg ugyanis 2019-ben első névként a 85. helyen állt, és az elmúlt 15 évben 25 helyet hátrált, addig második névként a százas listán szereplő nevek közt a 30. pozíciót foglalta el, mindössze 4 helyet rontva ugyanezen időszak alatt.

³ Mivel csak a 100 leggyakoribb név szerepel a listában, és az adott évben születettek összlétszáma sem derül ki belőle, az egyes nevek számát csupán az első 100 név együttes számához lehet viszonyítani, természetesen nemenként.

⁴ A második névként adás vizsgálatának szintén van korlátja: mivel a statisztikák az első nevek alapján közlik a leggyakoribb 100-at, csak annyi derül ki belőlük, hogy ezeket a neveket hányszor adták második névként. A grafikon tehát azt tudja csak bemutatni, hogy a *György* második névként milyen arányban van jelen azon nevek között, amelyek első névként bekerültek az első 100-ba. A változást azonban ez is jól tükrözi.

10. ábra

A György pozíciója (sorszám) első és második egyénnévként 2003–2019 között az első névként leggyakrabban adott 100 név között (a Népnylv. alapján)

6. Kitekintés. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a *Demeter* népszerűségét erősebben befolyásolhatta a mögötte álló szent tisztelete. A *György* – bizonyára erőteljesebb kultuszának is köszönhetően – jóval szélesebb körben elterjedt, így az évszázadok alatt erősen beépült a magyar névállományba. Ennek köszönhetően jobban tudott függetlenedni a kultusztól, többen választották más okból. Ezt tükrözik azok a változások, amelyek a kultusztörténeti változásokkal ellentétes irányúak: e név sorsát ugyanis már egyéb társadalmi, kulturális és nyelvi tényezők is befolyásolták és befolyásolják, s tipikusan egyre erősebben, mint a szentkultusz. A *Demeter* ezzel szemben szorosabban kötődött a kultuszhoz, így tiszteletének erőteljes gyengülése a név ritkává válását is maga után vonta.

Az esettanulmány legfőbb tanulsága, hogy a felhasznált adatbázisok alapján – a számos egyéb lehetséges névadási indíték, illetve ezek feltárhatatlansága ellenére – valóban kimutathatók a szentkultuszok hatásai az egyénnévadásra. Ugyanakkor a jelenleg rendelkezésünkre álló adatbázisok közti időbeli lyukak, területi (országos vagy regionális) eltérések, a gyűjtést és a feldolgozást érintő módszertani különbségek megnehezítik, kevésbé pontossá teszik az eredmények értelmezését. Ezt csak egy egységes elvek alapján létrehozandó, időben, térben és társadalmi szempontból is minél átfogóbb egyénnévtörténeti adatbázissal lehetne kiküszöbölni, amelynek létrehozása azonban csakis egy több tudomány képviselőiből álló, jövőbeli kutatócsoport sokéves munkájával képzelhető el.

Kulcsszók: adatbázis, egyénnév, gyakoriság, szentkultusz, névadási szokások, névföldrajz.

Hivatkozott irodalom

- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- BÁLINT SÁNDOR 1977. *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából* 1–2. Szent István Társulat, Budapest.

- BÁRTH DÁNIEL 2007. Szent Demeter és a magyarországi népi kultúra. In: TÓTH PÉTER szerk., *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje*. Balassi Kiadó, Budapest. 206–214.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1968. Egy XIV. századi nagybirtok jobbágyainak személynévanyaga. *Magyar Nyelv* 64: 317–331.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1983. *Árpád-kori kis személynévtár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori közsői eredetű személynéveinkről. *Magyar Nyelvőr* 121: 71–75.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynévek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személynéveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.
- GULYÁS ÉVA 1997. Szent György középkori kultusza és legendája a néphagyományban. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 10: 187–205.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynévek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. A névtan és a társtudományok. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 11–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 2016. A Szentmárton településnevek. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 81–100.
- KLANICZAY GÁBOR 2018. Saints' Cults in Medieval Central Europe. Rivalries and Alliances. In: PETERSEN, NILS HOLGER – MÄND, ANU – SALVADÓ, SEBASTIÁN – SANDS, TRACEY R. eds., *Symbolic Identity and the Cultural Memory of Saints*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne. 21–41.
- MAGYAR ZOLTÁN 2006. *Szent György a magyar kultúrtörténetben. A Kárpát-medence Szent György-hagyományainak néprajzi és művelődéstörténeti rétege*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1970. *A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén*. A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 3. A Kisvárdai Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága, Kisvárdá.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. METEM-könyvek 15. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- MKL. = *Magyar katolikus lexikon* 1–14. Főszerk. DIÓS ISTVÁN. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2009.
- Népnylv. = *Népesség-nyilvántartási statisztikák a Belügyminisztérium Nyilvántartások Vezetéséért Felelős Helyettes Államtitkárságának honlapján*. <https://www.nyilvantarto.hu/hu/statistikak>; Lakossági számadatok (2019. 08. 28.)
- SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Históriaantik, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2017a. *Anjou-kori személynévtár (1343–1359)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061158>
- SLÍZ MARIANN 2017b. Between East and West. The influence of the cults of saints on personal name-giving in medieval Hungary. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name And Naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics "Name and Naming". Sacred and Profane in Onomastics. Baia Mare, September 5–7, 2017*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 372–380.
- SLÍZ MARIANN 2020. Cultural, social and political influences on the frequency of saints' names. In: FELECAN, OLIVIU – BUGHEȘIU, ALINA eds., *Proceedings of the Fifth In-*

- ternational Conference on Onomastics „Name and Naming”. Multiculturalism in Onomastics.* Editura Mega – Argonaut, Cluj-Napoca. Megjelenés előtt.
- SLÍZ MARIANN megj. e. Szent László kultuszának hatása a magyar személy- és helynévadásra. In: SLÍZ MARIANN szerk., *Regum gemma, Ladislai. Tanulmányok Szent László királyról.* Magyarországi Kutató Intézet Klasszika-filológiai Kutatóközpontja, Budapest. Megjelenés előtt.
- TERDIK SZILVESZTER 2007. Szent Demeter a művészetben. In: TÓTH P. szerk. 2007: 158–205.
- TMCsA. = *Történeti magyar családnévátlasz 1715, 1720.* Digitálisan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: N. FODOR JÁNOS. <http://www.csaladnevatasz.hu>
- TÓTH PÉTER 2007a. A sirmiumi hagyomány eredete. In: TÓTH P. szerk. 2007: 94–108.
- TÓTH PÉTER 2007b. Szent Demeter hazai tiszteletének középkori és újkori emlékei. In: TÓTH P. szerk. 2007: 109–136.
- TÓTH PÉTER szerk. 2007. *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje.* Balassi Kiadó, Budapest.
- TÓTH VALÉRIA 2012. Patrocíniumi településnevek Európában. Egy nemzetközi kutatási program eredményei. *Magyar Nyelv* 108: 292–303.

The influence of the cults of Saint George and Saint Demetrius on Hungarian personal name giving

The case study intends to demonstrate how the databases and name statistics of Hungarian historical anthroponymy built over the last decades can be useful in the study of cults of saints. The paper concentrates on given names, since the effect of saints' cults on personal name giving can mostly be detected by studying the historical changes, and the geographical and social diversity of the given name stock. The comparison of the two cults is motivated by several reasons. First, from a methodological viewpoint, it makes the evaluation of the measure of the impact more precise. Second, the two saints are linked by several aspects of cult history: both of them are Eastern soldier saints, frequently depicted together. However, their Hungarian cults developed differently: while Saint George became the prototype of soldier and knight saints in Hungary (and throughout Europe as well), the veneration of Saint Demetrius remained limited and was confined to the orthodox areas of the country since the early modern period. This difference can also be revealed in the popularity of the two names in Hungary. The name *György* 'George' has been far more frequent than *Demeter* 'Demetrius' from the beginning and is among the 100 most frequent given names of the whole population today, although its popularity has been decreasing. By contrast, *Demeter* can be counted as a definitely rare name. Their geographical distribution at the beginning of the 18th century shows the same picture: while the name *György* was the second most frequent name in the whole population, *Demeter* was used in the regions inhabited mostly by orthodox Romanians and Rusyns.

Keywords: database, given name, frequency, cults of saints, naming habits, name geography.

SLÍZ MARIANN
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Analógia a jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő, idegen eredetű főnevek tárgyesetében

1. Bevezetés. A magyar anyanyelvi nyelvhasználók sok esetben kötőhangzó betoldása nélkül tesznek tárgyesetbe kettős vagy hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főneveket (pl. *Bankst, Eartht*). E tendencia azonban nem kizárólagos, hiszen sok esetben találhatóak kötőhangzóval ellátott alakok is (pl. *Bankset, Earthöt*). Mivel a mássalhangzó-kapcsolatra végződő magyar főnevek tárgyesetében megjelenik a kötőhangzó (*bokszot, bicepszet*), felmerül a kérdés, mivel magyarázható a kötőhangzó megjelenése és meg nem jelenése közötti ingadozás az idegen eredetű főnevek tárgyesetben lévő alakjai között? A jelen-ségre analógiás keretben kísérek meg választ adni.

Jelen írás szerkezete a következőképpen épül fel. A 2. pontban bemutatom az analógiás nyelvelmélet fogalmát, összehasonlítva a nem csak felszíni formákkal foglalkozó szabályalapú nyelvtanokkal; a 3. pontban ismertetem a vizsgálni kívánt adatokat, valamint azok előfordulásának gyakoriságát; a 4. pontban megkíséreltem feltérképezni azokat a csoportokat, melyek analógiás hatást fejthetnek ki a vizsgált adatokra, miközben foglalkozom a banda- (*gang-*)jelenséggel.

Megoldási javaslatom egy olyan eljárást feltételez, amely a mögöttes ábrázolások és a felszíni alakok között nem, hanem csak a felszíni alakok között teremt kapcsolatot.

2. Az analógiás nyelvelméletről. KÁLMÁN–REBRUS–TÖRKENCZY (2011a: 194–195) nyomán az analógia elvéről elmondható, hogy a nyelvben azt jelenti, amit hétköznapi szóval rendszerességgnek nevezünk. Tekintsük a következő aránypárt:

$$\text{alanyeset} : \text{tárgyeset} = \langle \text{szótő} \rangle : \langle \text{szótő} \rangle + -t$$

Ha e fenti összefüggés minden esetben igaz lenne, akkor kijelenthetnénk, hogy a magyarban a tárgyeset képzése teljesen rendszeres. Léteznek azonban a tárgyesetű alakok képzésének olyan alcsoportjai, melyek nem felelnek meg a fenti aránypárnak. Az ilyen, kisebb létszámú alcsoportokat „kivételesnek” nevezik. Az analógia akkor érvényesül tökéletesen, ha nincsenek „kivételek”.

Maga az *analógia* szó azonban nemcsak a rendszerszerűséget magát jelöli, hanem azt a változást, folyamatot, ami a rendszerszerűség irányába halad, azaz a kisebb, „kivételes” csoportok kiküszöbölésével jár. Maga a „kivételesség” graduális fogalom: minél kisebb létszámú egy csoport, annál „kivételesebbnek” érezzük.

Az analógiás nyelvtanoknak két központi fogalma van, a hasonlóság és a gyakoriság. KÁLMÁN–REBRUS–TÖRKENCZY (2011b: 32–33) alapján a hasonlóságról elmondható, hogy ha két vagy több nyelvi elem között hasonlóság áll fenn, akkor ez más szempontból való hasonlósággal is együtt jár. Általában

az elemek formája, valamint funkciója között állnak fenn hasonlóságok. Ezen elvek egyik speciális esete, amikor

a) a hasonló funkciók hasonló formával társulnak.

A fenti elv a váltakozások minimalizálását mondja ki (antiallomorfia). Egy másik speciális eset pedig a következő:

b) a hasonló formáknak hasonló funkcióval való megjelenítése.

Az utóbbi a homonímiát minimalizálja. Elmondható, hogy minden alakra több szempontú és különböző erősségű analógia hat. Ebből kifolyólag az analógiás elméletben minden forma létrehozása vagy megértése egy optimalizációs eljárásnak tekinthető meg. Ez az eljárás abban áll, hogy megtaláljuk azokat a korábbi példákat, illetve azt a korábbi általánosítást, amely vagy amelyek a legjobban magyarázzák az adott formát és funkcióját. A gyakrabban tapasztalt korábbi mintáknak nagyobb a jelentőségük ezekben az eljárásokban. Létezik két jelenségkör, amelyek közvetlenebb bizonyítékkal szolgálhatnak az analógiás hatás mechanizmusára: a nyelvi változás és a nyelvi variáció. Mindkét jelenséget magyarázható az azal, hogy egy bizonyos típusú funkciót több, nagyjából egyenrangú analógiás példa alapján eltérő formák fejezhetnek ki, vagy éppen fordítva: egy formához több, elkülönülő funkció tartozik, és ennek következtében instabil helyzet áll elő. Azaz egy adott alakra több, nagyjából azonos erősségű olyan analógia hat, amelyekben a formai vagy a funkcionális minták egymásnak ellentmondanak.

Az említett szerzők az analógiaalapú elméletben a variációkban részt vevő alakokra ezt a hipotézist fogalmazzák meg: „A választásunkat a korábban halott hasonló alakok megoszlása (azaz az előfordulási gyakoriság) határozza meg” (KÁLMÁN–REBRUS–TÖRKENCZY 2011b: 33).

A szabályalapú, illetve az analógiás megközelítés eltéréseit RUNG ANDRÁS (2011: 2) a következő táblázatban szemlélteti:

1. táblázat

A szabályalapú és az analógiás megközelítés eltérései RUNG (2011) alapján

Szabályalapú megközelítés	Analógiás megközelítés
szabályok rendszere	nagyméretű adathalmaz a valós nyelvhasználat alapján
típusokon alapszik	példányokon alapszik
a konceptuális tér szabálykörnyezetekre oszlik fel	a konceptuális tér atomi marad
globális, makroszintű	helyi, mikroszintű
tanulási stratégiát igényel, hogy felfedezze a szabályokat az adatokban	tanulási stratégiát igényel az adatok eléréséhez és elemzéséhez

statikus, merev	dinamikus, rugalmas
használat: találd meg az adott környezetre alkalmazható szabályt	használat: találj megfelelő mintát, amelynek a viselkedését követni lehet
szükségszerű tudni, hogy a szabályok miképp lépnek interakcióba	szükségszerű az adatok gyors elérése
a viselkedésben a határok élesek és pontosak	a viselkedésben az átmenetek fokozatosak és bizonytalanok
szabályok által meghatározott	szabályok által meghatározottnak tűnik
elvárásainkat kizárólag a szabályok határozzák meg	elvárásaink az adott kontextus alapján alakulnak
explicit, direkt	implicit, indirekt
a használat a leírás függvénye	a használat maga a leírás

3. A vizsgálandó adatok. Jelen írás a kettős, illetve hármás mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű, monomorfemikus főnevekre fókuszál. Az ilyen főnevek, a magyar nyelvben tárgyasetben állva, a tárgyrag szintetikus toldalék voltából kifolyólag állhatnak kötőhangzóval vagy kötőhangzó nélkül (vö. TÖRKENCZY–SIPTÁR 2000: 83).

A 2. táblázat elején található a hármás mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek, majd ezeket követik a kettős mássalhangzó-kapcsolatra végződők. A vizsgált szavak egyike sem lehet nyitótő, és vagy koronális rés-hangra (*sz, z, s, zs*), vagy koronális nazálisra (*n, ny*), vagy koronális közelítőhangra (*j*) kell, hogy végződjenek, hiszen magánhangzó-zérus váltakozás csak az e tulajdonságokkal bíró tövek esetén lehetséges. Az előfordulási gyakorisághoz tartozó számértékek a Google kereső találatainak számát jelentik.

2. táblázat

A vizsgált szavak alakjainak eloszlási aránya

Vizsgált szó/találatok száma	Kötőhangzós alak	Kötőhangzó nélküli alak
<i>Hanks</i>	3 650 (<i>Hankset</i>)	5 770 (<i>Hankst</i>)
<i>Banks</i>	1 134 (<i>Bankset</i>)	695 (<i>Bankst</i>)
<i>Barnes</i>	2 (<i>Barnesot</i>)	189 (<i>Barnest</i>)
<i>Holmes</i>	401 (<i>Holmesot</i>)	7 110 (<i>Holmest</i>)

<i>Phelps</i>	3 400 (<i>Phelpset</i>)	5 540 (<i>Phelpst</i>)
<i>Hepburn</i>	1 (<i>Hepburnöt</i>)	6 690 (<i>Hepburnt</i>)
<i>fájl</i>	4 130 (<i>fájlot</i>)	611 000 (<i>fájlt</i>)
<i>görl</i>	35 (<i>görlöt</i>)	8 (<i>görlt</i>)
<i>Earth</i>	724 (<i>Earthöt</i>)	407 (<i>Eartht</i>)

A keresésekhez a következő magyarázatok tartoznak. A *Hanks* alak esetében a keresett kifejezések a *Tom Hankst*, illetve a *Tom Hankset* alakok voltak. A Google kereső túlnyomó többségben magyar szöveggörnyezetben lévő találatokat adott ki, így az előfordulások számát megbízhatónak tekinthetjük (legalábbis a két alakváltozat előfordulásának arányát tekintve). Ugyanilyen problémamentesen lehetett rákeresni a *Holmes* alakra, ahol a keresőbe írt kifejezés a *Sherlock Holmes* volt; a *Phelps* tulajdonnévre és az *Earth*-re, ahol a keresési találatok döntő többsége a *Google Earth* alakra hivatkozott, valamint a *fájl* főnévre. A *Banks* esetében, mivel a keresés eredményét torzította a *Bankset Energy Ltd* nevű cégre mutató találatok nagyszámú előfordulása, a keresett kifejezés a *Tyra Banks(e)t*, valamint az *Elizabeth Banks(e)t* alakok voltak. A táblázatban megadott találati számok e két alak minden előfordulását mutatják. A *Barnes*-ra történő keresés esetében a *BarNEST* nevű szoftverre mutató találatok kiküszöbölése érdekében a keresőbe beírt kifejezés a *Cliff Barnes(o)t* volt, a *Hepburn*-re vonatkozó keresés pedig, a *Hepburnt - The Hepburn UK Discography site*-ra mutató találatok kiküszöbölése érdekében az *Audrey Hepburn(ö)t* alakkal történt.

4. Analógiás megközelítés

4.1. A bandák. Ahogy az a 2. pontban kifejtettem, az analógiás nyelvtanoknak két kulcsfontosságú fogalma a hasonlóság és a gyakoriság. A hasonló alakú és funkciójú szavak csoportokba, ún. bandákba sorolhatóak. A bandákról GERKEN–WILSON–GÓMEZ–NÜRMSOO (2009: 115) alapján az mondható el, hogy olyan csoportok, melyek minden tagja bizonyos szempontból hasonlóan viselkedik. A morfológiai paradigmák éppen ezért alapvetően bandáknak tekinthetőek. Egy banda erőssége tagjainak számától, az őket összekötő hasonlósági tulajdonságoktól, valamint az elemek előfordulásának gyakoriságától függ. Egy-egy olyan szóalakra, mely analógiás célpont, egyszerre több banda is hatással lehet. A legerősebb analógiás hatást kiváltó banda mintájára a célszó is elkezd a banda tagjaihoz hasonlóan viselkedni, ezáltal pedig tagjává válik a bandának. Jelen írás elsődleges célkitűzése feltérképezni azokat a bandákat, amelyek analógiás hatást gyakorolnak az idegen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő monomorfemikus főnevekre, és megállapítani, hogy e bandák közül melyeknek

válnak tagjaivá a vizsgált főnevek. A továbbiakban vizsgáljuk külön a hármas és külön a kettős mássalhangzó-kapcsolatra végződő főneveket!

4.2. A hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek. A hármas magánhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek mindegyike a CVCCC sémát követi, ebben kivétel nélkül egyeznek. A *Banks* tulajdonnév az egyetlen, ahol a kötőhangzóval ellátott tárgyesetben lévő alakok fordulnak elő többségben, minden más esetben a kötőhangzó nélküli alak dominál, különböző arányban. Ez azért meglepő, mert a *Hanks* főnév egyedül a szókezdő mássalhangzó tekintetében különbözik a *Banks*-tól, ám ott mégis, közel 1,6 : 1 arányban a kötőhangzó nélküli előfordulások állnak. Az pedig, hogy a kötőhangzó megjelenésére a szókezdő mássalhangzó lenne hatással, nagyon is valószínűtlen.

Ahhoz, hogy megtaláljuk, mely bandák fejtenek ki szignifikáns analógiás hatást a vizsgálandó szavakra, vezessük be a JIM és JULIETTE BLEVINS (2009: 2–3) által bemutatott négy tagból álló analógiamodelt. E modell működési mechanizmusát úgy lehet jellemezni, hogy ha egy A és egy B adatpár között egy R reláció található, akkor, ismerve ezt az R relációt, valamint C adatot, melyről tudjuk, hogy hasonlós A-hoz, kikövetkeztethető D, ami a B-nek lesz megfelelő adatmása. Sematikusan: $A : B = C : D$. Jelen tanulmányban az R reláció a tárgyeset képzése, tehát az A és C adatok alanyesetű főnevek (mivel funkciójukban hasonlóknak kell lenniük), míg a B és D adatok tárgyesetűek. Tekintettel arra, hogy a már meglévő magyar mintázatok fejtenek ki analógiás hatást az idegen eredetű főnevekre, ez utóbbiakat jelöljük C-vel (melyek tárgyesetben lévő alakváltozata kerül a D helyére), és a hatást kiváltó magyar főnevek állnak A helyén (B pedig ezek tárgyesetben lévő alakja). Mivel minden esetben különböző mértékű ingadozást tapasztalhatunk, több jelentős hatást kiváltó analógiás forrással kell számolnunk. Minden egyes vizsgált szónál meg kell keresnünk azokat a párokat (vagy párba állítható bandákat), amelyek magyarázni tudják mind a kötőhangzóval, mind a kötőhangzó nélkül álló alakokat. Tehát például a *Hanks* tulajdonnév esetében két aránypárunk van: $A_1 : B_1 = C_1 : D_1$ és $A_2 : B_2 = C_2 : D_2$. Tudjuk, hogy C_1 és C_2 helyén *Hanks* áll, D_1 helyén *Hankst*, D_2 helyén pedig *Hankset*. A_1 helyén olyan főnév, illetve főnév-banda áll, mely alakjában hasonló a *Hanks* alakhoz, tárgyesetben pedig nem járul hozzá kötőhangzó, míg A_2 esetében igen. Nyilvánvaló, hogy A_1 és A_2 nem lehet azonos.

A három mássalhangzóra végződő monomorfemikus magyar főnevekre TÖRKENCZY (1994: 320) a következő példákat adja: *dunszt, kunszt, karszt, verszt, mumpsz, szext, szfinx, szkunksz, vurst, borscs*. Mivel a zárhangra végződő alakok után mindig van kötőhangzó, a *dunszt, kunszt, karszt, verszt, szext* és *vurst* szavakkal a továbbiakban nem foglalkozunk. A *mumpsz* főnévvel az a probléma, hogy sok anyanyelvi nyelvhasználó nem ejti a [p] hangot, így a szó viselkedésében közelebb áll a két, mint a három mássalhangzóra végződő szavakhoz. Ami igazán érdekes, az a *szfinx* és *szkunksz* szavak, melyek ugyanarra a három mássalhangzóra végződnek, mint a *Hanks* és *Banks* főnév. A Magyar Nemzeti Szövegtárban rákeresve a *szfinx* alakra 567 találatot kapunk, a *szfinxet*-re 44-et, a *szfinxt*-re pedig 0-t. Ugyanígy a *szkunksz*-ra 4 a találatok számra, *szkunkszot*-ra és *szkunkszt*-ra egyaránt 0. Ilyen kis gyakoriságú szavak nem tudnak kellően erős analógiás hatást kiváltani, hiszen ha tudnának, a *Hanks* és *Banks* alakok túlnyomó többségben

kötőhangzóval kellene, hogy álljanak tárgyesetben. Úgy tűnik tehát, hogy a három mássalhangzóra végződő magyar monomorfemikus tövek bandája nem bír kellően erős analógiás hatást gyakorolni a hasonló formájú, idegen eredetű szavakra.

Vizsgáljuk meg az olyan, két mássalhangzóra végződő magyar monomorfemikus töveket, amelyek *ksz-re*, *nsz-re* és *psz-re* végződnek. A Magyar Nemzeti Szövegtárban csupán olyan *nsz-re* végződő monomorfemikus tövek találhatóak, amelyeket nem tekinthetünk kellően gyakori alakoknak ahhoz, hogy releváns analógiás hatást tudjunk feltételezni róluk (pl. *reneszánsz*, ahol *reneszánszt* 96, *reneszánszot* 102; illetve *passziánsz*, ahol *passziánszt* 8, *passziánszot* 9).¹ Ugyanakkor *ksz-re* például a következő főnevek végződnek: *keksz*, *boksz*, *koksz*; *psz-re* pedig: *gipsz*, *snapsz*, *mopsz*. A találatok számai így oszlanak el: *keksz* 2012, *kekszet* 978, *kekszt* 0; *boksz* 3143, *bokszot* 258, *bokszt* 0; *koksz* 329, *kokszot* 99, *kokszt* 0; *gipsz* 1951, *gipszet* 568, *gipszt* 0; *snapsz* 62, *snapszot* 72, *snapszt* 0; *mopsz* 116, *mopszot* 76, *mopszt* 1. Ezen adatok alapján úgy látszik, hogy a zárhang + réshang szekvenciára végződő magyar monomorfemikus tövek olyan bandát alkotnak, amelyek tagjai tárgyesetben kötőhangzóval állnak. Ezen alakok előfordulásának gyakorisága kellően nagy ahhoz, hogy a memóriából könnyedén előhívhatóak legyenek, így képesek érzékelhető analógiás hatást kiváltani. Azok a magyar anyanyelvi nyelvhasználók, akik a vizsgált idegen eredetű főnevek tárgyesetét kötőhangzóval képezik, úgy tekintenek e főnevekre, mint az imént bemutatott banda tagjaira. A C_1 *Hanks*-hez tehát például egy A_1 *keksz*-et rendel a nyelvhasználó, és a *keksz* : *kekszet* pár között meghúzódó reláció mintájára a *Hanks* : *Hankset* párt hozza létre.

Nem analógiás keretben erről úgy adhatnánk számot, hogy azon magyar anyanyelvi nyelvhasználók részéről, akik kötőhangzó nélkül képezik a vizsgált idegen eredetű főnevek tárgyesetben lévő alakját, feltételezhetünk egy olyan elidegenítő hatást, mely izolátumként kezeli e szavakat, amelyeken nem mennek végbe olyan folyamatok, mint a magyar vagy idegennek nem érzett szavak esetében. A kötőhangzó megjelenése felbontaná az izolált formát, hiszen a szótag és morfémahatár a kötőhangzóval álló alakokban már nem esne egybe (pl. *Hanks* → *Hank - set*). Optimalitáselméleti keretben egy olyan illesztési (*Align*) korlát alkalmazásával, ami azt várná el, hogy ami egy szótagba tartozott a ragozatlan alakban, az tartozék egy szótagba a toldalékolt alakban is, számot tudnánk adni a jelenségről. E magyarázat analógiás alapúvá tétele azonban további kutatást igényel. Ebben az esetben olyan A_2 : B_2 főnévpárok – első tagjának – minél nagyobb előfordulású bandáját kell keresnünk, ahol mind A_2 , mind B_2 egy szótagos és a *tő sz-re* végződik.² Az e tulajdonsággal rendelkező banda tagjai például a *kosz*, a *szesz*, az *ász*. A Magyar Nemzeti Szövegtár alapján e banda példaként említett tagjainak gyakorisága (*kosz*: 2575, *koszt*: 1378,³ *koszot*: 0; *szesz*: 1774, *szeszt*:

¹ Az *nsz-re* végződő tövek esetében csak fonológiaiag van CC, fonetikailag az *sz* előtti nazális a magánhangzó nazalizációjaként realizálódik.

² Noha úgy tűnik, hogy a már meglévő idegen eredetű alakból kiindulva keressük a magyar megfelelőket, ne feledjük, hogy az analógiás hatás az élőbeszédben a magyar alakoktól indul, és vonzza maga felé a vizsgált főneveket.

³ Az eredményt torzítják a *koszt* alanyesetű főnévre érkező találatok, ám a lényegen ez nem változtat: a *kosz* főnév tárgyesetben kötőhangzó nélkül áll.

1076, *szeszet*: 12; *ász*: 1528, *ászt*: 437, *ásztot*: 0) szintén kellően nagy ahhoz, hogy szignifikáns analógiás hatást tudjon kiváltani.

Megállapítottuk tehát, hogy a két, analógiás hatást kiváltó banda a *ksz*, *nsz* vagy *psz* szekvenciára végződő monomorfemikus tövek csoportja, mely megköveteli a kötőhangzó jelenlétét tárgy esetben; valamint az olyan monomorfemikus főnevek csoportja, melyek kódjában egyedül *sz* áll, és nem vár el kötőhangzót tárgy esetben. A vizsgált alakokhoz formában a korábban említett banda áll közelebb, mégis azt tapasztalhatjuk, hogy egyedül a *Banks* alak esetében képes erősebb hatást kifejteni az utóbb említett bandával szemben. A miertre nehéz lenne megnyugtató magyarázatot adni. Mint ahogy arra is nehéz lenne, hogy miért érzik idegenebbnek – ha az elidegenítést tekintjük az anyanyelvi nyelvhasználók egyik motivációjának – a *Holmes* alakot (ami nagyjából 18 : 1 arányban áll kötőhangzó nélkül) a *Hanksnél* vagy a *Phelpsnél* (ahol az aránypár kb. 1,6 : 1). A szonoritási sorbarendezést egyedül a *Barnes* és *Holmes* alakok nem sértik, ellentétben a többi vizsgált CVCCC szerkezetű főnévvel.⁴ Ilyen kevés adat mellett nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy az e tulajdonsággal rendelkező, idegen eredetű CVCCC szerkezetű főnevekre a tárgy esetben kötőhangzót meg nem követelő banda nagyobb analógiás hatással lenne, mint a másik, kötőhangzót elváró. Ha azonban mégis létezik ilyen tendencia, kérdéses, hogy a szonoritási sorbarendezés univerzális tendenciájának megfelelő idegen eredetű főnevek miért váltják ki a magyar anyanyelvi nyelvhasználókból az elidegenítő hatást.

4.3. A kettős mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek.

Ahogy az a 2. táblázatból leolvasható, a két mássalhangzóra végződő idegen eredetű főnevek közül a *görl* és *Earth* alakok az esetek többségében kötőhangzóval állnak tárgy esetben, míg a *fájl* és a *Hepburn* alakoknál a kötőhangzó nélküli alakváltozat a gyakoribb. Az *Earth*, a *görl* és a *Hepburn* szavak az angol eredetiben a svához [ə] közel álló hangszínű magánhangzót tartalmaznak, melyet a magyar anyanyelvi nyelvhasználók *ö*-vel [ø] helyettesítenek. Ezen főnevek esetében tehát *ö*-t tartalmazó töveket kell elsősorban keresnünk.

A vizsgált főnevek megegyeznek abban, hogy az elágazó kód első tagja nem-nazális zengőhang. Az elágazó kódak rendre a következő szekvenciákat tartalmazták: *jl*, *rl*, *rθ*,⁵ valamint *rn*. Nézzük meg, hogy milyen, hasonló elágazó kódára végződő magyar monomorfemikus főnevet találunk, és milyen gyakorisággal jelennek ezek meg a Magyar Nemzeti Szövegtár gyűjteményében.

Jl elágazó kódot tartalmazó monomorfemikus főnévre egyedül a *gejl* találatot kapjuk. A találatok száma mindössze 65, a *gejlt* alaknak 1, a *gejlet*-nek 0. *Rl* és *rsz* elágazó kódjű monomorfemikus főnévre nincs releváns találat. (A *görl* itt célszóként szerepel, az egyéb találatok pedig olyan idegen eredetű tövek – pl. *Karl*, *Pearl*, *Earl* –, amelyekről feltételezhetjük, hogy idegen eredetűeknek érznek őket a magyar anyanyelvi nyelvhasználók.)

⁴ A hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek szótagszerkezetére vonatkozó problémákat lásd korábbi cikkemben (LANTAY 2017: 479–482).

⁵ Az [θ] hang helyett [s]-t fogunk keresni a magyar szavak esetében, mivel a magyar anyanyelvi nyelvhasználók is ezzel helyettesítik.

A *gejl* szó alacsony gyakorisága miatt (illetve, hogy nagyon is elképzelhető, hogy a magyar nyelvhasználók számára éppúgy idegenként hat, mint a *fájl*), nem tételezhető fel jelentős analógiás hatás. Ugyanakkor a többi vizsgálandó szó esetében nincs ilyen mértékű formai hasonlóság. Ha azonban azon magyar főneveknek a bandáját nézzük, melyek nem nyitótövek,⁶ s szerkezetük a (C)VCC struktúrát követi, azzal a megkötéssel, hogy az elágazó kóda első hangja nem nazális szonoráns legyen, meg tudjuk magyarázni a vizsgált főneveket az egy *fájl*-on kívül. E banda tagjai például a *borz*, *gyolcs*, *korcs*, *karc*, *rajz*, *spájk*. Nem tagja a bandának például a *fürj*, a *bölcs* vagy az *árny*.

A *fájl* főnév nyilvánvalóan nem lehet tagja a korábban bemutatott bandának, hiszen az elágazó kódára vonatkozó megszorítást megszegi. Nyitótó sem lehet, mert a kötőhangzó, amikor megjelenik, mindig *o*, és soha nem *a*. A rendes tövek, ellentétben a nyitótövekkel, nem mindig kívánják meg a kötőhangzó megjelenését. Valószínűleg a magyar nyelvhasználók nem a *jl* szekvenciát keresik a szóvégen, amikor a *fájl* főnevet ragozni kívánják, hiszen minimális gyakoriságú, az analógia működésének pedig alaptétele, hogy mentális reprezentációkat hívunk elő. Ha tehát valami egyáltalán nem, vagy alulreprezentált, nem tud analógiás hatást gyakorolni. Így tehát az olyan, monomorfemikus, nem nyitótó magyar főnevek bandáját kell néznünk, melyek utolsó mássalhangzója az *l*, és nem kikötés az elágazó kóda (de nem is tiltott). Ebbe a bandába könnyedén beilleszthető a *fájl* főnév, és viselkedése is magyarázható. E banda tagja például a *bál* (*bált*, *bálok*), a *cél* (*célt*, *célok*) vagy a *gól* (*gólt*, *gólok*). Nem tagja például a *nyál* (*nyálat*, *nyálok*), a *fél* (*felet*, *felek*) vagy a *hal* (*halat*, *halak*).

Az *Earht* alakra, hasonló módon, valószínűleg a nem nyitótó, monomorfemikus, *sz*-re végződő főnevek bandái gyakorolnak hatást. A kötőhangzót meg nem követelő *sz*-re végződő főnevek bandájának tagjai például a *kosz* (*koszt*, *koszok*), *rész* (*részt*, *részek*); kötőhangzót megkövetelő, *sz*-re végződő főnevek bandájának tagjai például a *boksz* (*bokszot*, *bokszok*), *koksz* (*kokszot*, *kokszok*), *keksz* (*kekszet*, *kekszek*).

Rn-re végződő monomorfemikus tövekre a *modern* és a *Horn* főneveket találjuk a Magyar Nemzeti Szövegtár gyűjteményében. A *modern*t alakra 25 a találatok száma, a *modernet*-re 84, míg a *Hornt* alakra 278, a *Hornot*-ra pedig 10. A 2. táblázat alapján a *Hepburn* alak a *Horn*-hoz hasonlóan viselkedik abban a tekintetben, hogy tárgyasetben nagyobb arányban áll kötőhangzó nélkül, mint kötőhangzóval. Könnyen belátható, hogy a *modern* szó előfordulási gyakorisága nagyobb, mint a *Horn* főnévé (a *Horn* alakra történő egyszerű keresés találatainak száma 24 236, míg a *modern* esetében ez 88 068), éppen ezért az volna az elvárható, hogy nagyobb analógiás hatást is váltson ki, mégsem ezt látjuk. Pusztán a *Horn*

⁶ A nyitótövek olyan tövek (vö. NÁDASDY–SIPTÁR 1994), melyek az őket követő kötőhangzót nyílttá teszik. A kötőhangzó [+alsó] jegyértékű, a hátsó nyelvvállású változat az *a* (pl. *gáz*-ok, de *ház*-ak), az elülső az *e* (pl. *bűz*-ök, de *fil*-ek). További sajátossága a nyitótöveknek, hogy a tárgyrag *t*-je előtt akkor is kívánnak kötőhangzót, amikor a rendes tövek nem (pl. *gázt*, de *házat*; *bűzt*, de *fület*). – Analógiás hatást természetesen a nyitótövek is válthatnak ki. A *fájl* főnév esetében elképzelhető a *fájlat* alak (417 Google-talalat, vö. RUNG 2011: 230–231), előfordulási aránya azonban elenyésző a kötőhangzó nélkül álló *fájlt* alakkal szemben (1 240 000 talalat). Jelen írás a kötőhangzó megjelenését és meg nem jelenését hivatott vizsgálni, nem pedig a kötőhangzó minőségét. A nyitótövek pedig erre a kérdésre nem adnak magyarázatot, hiszen a nyitótöveknél mindig jelenik meg magánhangzó.

alak analógiás erejével magyarázni a *Hepburn* főnév viselkedését pedig nem kielégítő. Hiszen ha az *rn*-re végződő, tárgyesetben kötőhangzó nélkül álló főnevekre mindössze egyetlen példánk van, azt joggal tarthatjuk alulreprezentáltnak, és nem tulajdoníthatunk neki kellően erős analógiás hatást. Valószínűleg a legerősebb analógiás hatást az olyan magyar monomorfemikus, nem nyitótövek bandája fejt ki a *Hepburn* alakra, melyek *n*-re végződnek, utolsó magánhangzójuk *ö*, tárgyesetben pedig kötőhangzó nélkül állnak. Ilyenek például az *ön*, *börtön*, *öszön*, *kölcsön*.

5. Összefoglalás. Az idegen eredetű, kettős és hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő főnevek tárgyesetben lévő alakját a magyar nyelvhasználók sok esetben kötőhangzó megjelenése nélkül képezik, de előfordulnak kötőhangzóval ellátott alakok is. Az egymással rivalizáló adatpárookra több forrásból fakadó analógiás erők hatnak. Miután bemutattam az analógiás nyelvelmélet mibenlétét, és ismertettem a vizsgálandó adatokat, analógiás keretben igyekeztem leírni a jelenséget. Az analógiás hatást kiváltani képes szavakat csoportokba, ún. bandákba soroltam.

Megállapítottam, hogy a vizsgált, hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek tárgyesetben lévő alakjának képzése során két banda gyakorolhat jelentősebb hatást a magyar nyelvhasználókra. A *ksz*-re vagy *psz*-re végződő magyar monomorfemikus főnevek bandája megköveteli a kötőhangzó jelenlétét, ez a banda hat tehát erősebben az olyan nyelvhasználókra, akik például a *Hanks* tulajdonnév tárgyesetű alakját *Hankset*-nek ejtik. A másik jelentős banda azon magyar monomorfemikus főnevek csoportja, melyek nem tartalmaznak elágazó kódát, *sz*-re végződnek, és nem várnak el kötőhangzót tárgyesetben.

A vizsgált kettős mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevekre a *fájl* és *Hepburn* szó kivételével a (C)VCC struktúrájú monomorfemikus nem nyitótövek bandája, melyek elágazó kódájának első hangja *r* vagy *l* nem nazális zengőhang, gyakorolja a legjelentősebb analógiás hatást. Az *Earth* alakra azonban jelentős analógiás hatást tud még gyakorolni a nem nyitótö, monomorfemikus, *sz*-re végződő főnevek csoportja, ami a kötőhangzó nélkül álló alakváltozatok nagyszámú előfordulásáért felelős. A *fájl* főnévre a legerősebben az *l*-re végződő, monomorfemikus nem nyitótövek bandája hat, mely a kötőhangzó nélküli alakváltozatot kívánja meg tárgyesetben, a *Hepburn* alakra pedig az *n*-re végződő nem nyitótövek bandája, melyek utolsó magánhangzója *ö*, tárgyesetben pedig kötőhangzó nélkül állnak.

Kulcsszók: analógia, bandák, tárgyeset, extraszillabikusság, kötőhangzó, mássalhangzó-kapcsolat.

Hivatkozott irodalom

- BLEVINS, JAMES P. – BLEVINS, JULIETTE 2009. Introduction: Analogy in grammar. In: BLEVINS, JAMES P. – BLEVINS, JULIETTE eds., *Analogy in grammar. Form and Acquisition*. Oxford University Press, Oxford – New York. 1–12. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199547548.003.0001>
- GERKEN, LOUANN – WILSON, RACHEL – GÓMEZ, REBECCA – NURMSOO, ERIKA 2009. The relation between linguistic analogies and lexical categories. BLEVINS, JAMES

- P. – BLEVINS, JULIETTE eds., *Analogy in grammar. Form and Acquisition*. Oxford University Press, Oxford – New York. 101–117. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199547548.003.0001>
- KÁLMÁN LÁSZLÓ – REBRUS PÉTER – TÖRKENCZY MIKLÓS 2011a. Ingadozás és diakrónia. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és diakrónia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 191–203.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ – REBRUS PÉTER – TÖRKENCZY MIKLÓS 2011b. Lehet-e az analógiás nyelvelmélet szinkrón? (A semleges magánhangzók viselkedése tövekben és toldalékokban). In: KÁDÁR EDIT – SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk., *Szinkronikus nyelveírás és diakrónia*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 31–45.
- LANTAY GYULA 2017. Idegen eredetű, jelölt mássalhangzó kapcsolatra végződő tövek tárgyesete a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 141: 478–489.
- NÁDASDY ÁDÁM – SIPTÁR PÉTER 1994. A magánhangzók. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 42–182.
- RUNG ANDRÁS 2011. *Magyar főnévi alaktani jelenségek analógiás megközelítésben*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- TÖRKENCZY MIKLÓS 1994. A szótag. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 273–392.
- TÖRKENCZY MIKLÓS – SIPTÁR PÉTER 2000. Magánhangzó ~ semmi váltakozások a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 97: 64–130.

An analogical approach to the behaviour of stems of foreign origin with marked consonant clusters at the end in the accusative case in Hungarian

This paper examines nouns of foreign origin with strongly marked consonant clusters at the end and how they behave when Hungarian native speakers inflect them for the accusative case. Unlike other Hungarian nouns (or what speakers reckon as Hungarian nouns), a significant part of Hungarian native speakers add the accusative case marker to these nouns without a linking vowel (e.g. *taps* > *tapsot* [tɒpʃ] > [tɒpʃot] ‘applause, nom. > acc.’ but *Hanks* > *Hankst* [hɛŋks] > [hɛŋkst]) which is highly unexpected. The investigation took place within the model of analogical grammar. The gang of monomorphemic Hungarian nouns that end in the consonant clusters [ks], [ns], or [ps] facilitates the appearance of a linking vowel in recent words of foreign origin with three consonants at the end when Hungarian speakers inflect them for the accusative case. When, on the other hand, there is no linking vowel at the end of the nouns of foreign origin in the accusative, the gang that affects them comprises those Hungarian monomorphemic nouns which have non-branching codas with an [s] in them. There are three gangs that affect the nouns of foreign origin with two consonants at the end. The first one is where the branching coda’s first consonant is [r] or [l] and a linking vowel is required. The second and third gangs comprise Hungarian monomorphemic nouns that have non-branching codas with an [l] (in the case of the second gang) or with an [n] (in the case of the third gang). These two gangs allow their members to exhibit the absence of a linking vowel when they are in the accusative case.

Keywords: analogical grammar, gangs, accusative case, extrasyllabicity, linking vowel, consonant cluster.

LANTAY GYULA
Szegedi Tudományegyetem

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Késsás vagy Kéffás?

Öröklődő szövegromlás legrégebb csíziónkban

1. A 15–16. századból több kézirásos, majd nyomtatott magyar nyelvű csízió maradt ránk. A két legkorábbi kézirásos emlék egyike eredetileg a Peer-kódexbe volt kötve, de kivették onnan¹, s ma külön nyelvmemlékként őrzik az Országos Széchenyi Könyvtárban MNy 13. jelzet alatt: az egyszerűség kedvéért a Peer-kódex csízioja néven említhetjük. Mivel akkoriban ezt ítélték a legkorábbi csíziónak, a kéziratból a csízió szövegét Versbe szedett naptár címmel kiadta SZILÁDY ÁRON a Régi Magyar Költők Tára I. kötetében (1877: 223–224, 381).

A kiadott – nem betűhív – szöveg f e b r u á r hónapra vonatkozó része a következő:

Bri, Már, Blazus, Ág, Dor, Februs
 Ab, Kolozsként jár Bálint
 Juli nyilon veté Péter Mátyást
 Apastallá tevé *Kéffást*

Mint látjuk, ez a csíziónk is a verses naptáraktól megszokott eljárást követi, bizonyos szentek ünnepére az illető szent nevével vagy annak rövidítésével utal. Az első sorban benne maradt a feltehető latin eredetiből a hónap latin neve (*februs*) is. A versszak második felében három szent nevére történik utalás: Julianna (február 16.), Üszögös Szent Péter (február 22.) és Mátyás apostol (február 24.) ünnepére. A versszaknak ez a fele szöveggként inkább megállja a helyét, mint a szinte csak rövidítéseket tartalmazó első része: arra történik benne utalás, hogy a Biblia szerint (ApCsel 1, 15–26) Mátyás apostol Jézus feltámadása után került a tanítványok közül a tizenkét tagú testületbe a Júdás halála által megüresedett helyre. Személyét sorsvetéssel (a korabeli szokás szerint nyílhúzással) jelölték ki a másik jelölttel, Józseffel (más néven: Barsabbás) szemben: Péter így egészítette ki az apostolok csapatát. A következő sorban viszont már némi értelmezési problémába akadunk, ennek feltehetően másolási hiba a forrása.² Azt várnánk ugyanis, hogy az utolsó mondatnak *Kéffás*

¹ A kódexről a 19. században készültek kéziratos másolatok, ezek alapján megállapítható, hogy a két részt a köteteknek a Nemzeti Múzeumba való kerülése (1852) előtt választották szét. Ekkoriban a kézirat tulajdonosa Jankovich Miklós volt, akit feltehetően az vezérelt, hogy kódexgyűjteménye a két rész különkötésével szám szerint gyarapodott (vö. <http://nyelvmemlekek.oszk.hu/adatlap/peerkodex> – 2019. 11. 09.).

² Inkább másolóval állhatunk szemben, erre utal, hogy – mint HEINRICH későbbi betűhív kiadásából látható (1880: 141–142) – a szöveg nem követi a feltehető eredeti strófászerkezetet, de az ünnepnapok esetében is olyan hibákat követ el, amelyek másolásra utalnak (pl. két szóba írja a *karácsony*-t: *cara cjonol*).

nem a tárgya, hanem az alanya, hiszen *Kéfas Péter*-nek az arámi neve. *Péter* apostol neve ugyanis valójában *Simon* volt (Jn 1, 42), eredeti neve helyett Jézus adta neki a *Kéfas* nevet (*Kéfa* arámul 'szikla'), amelynek görög megfelelője a *Petrosz*, latinus formában *Petrus*.³ Vagyis nem *Kéfast* tették apostollá nyilvetéssel, hanem *Kéfas*, azaz Péter tette így apostollá *Mátyást*. A tárgyeset ragja feltehetően az előző sor végi *Mátyást* alak analógiájára kerülhetett a *Kéfas* név végére, esetleg figyelmetlenségből a rimeltetés szándékával.

Hogy itt valóban a *Kéfas* alak állhatott az eredetiben, annak meglehetősen meggyőző bizonyítékát tárja eléünk az a másikkorai csíziónk, amit eleinte a Peer-kódexbelinél későbbinek tartottak, de időközben különféle bizonyítékok alapján már a legrégebbi magyar csíziónként tartanak számon.⁴ A Régi magyar költők tára 2. kötetében (1880: 367–368) SZILÁDY ezt is közli a 19. század végi helyesírással, a kiadásban az ominózus versszak így található:

Már, Balás, Ág, Dorotyánál,
Kolosként jár Bálint várnál.
Nyilon nyere Péter, Mátyás,
Apostollá tev é Kéffas.

Ez a szöveg tehát grammatikailag helyesebbnek tűnik az előzőnél, ugyanakkor viszont a *nyilon nyere* szókapcsolat igei komponensében valószínűbbnek tűnik a tárgyazs ragozású *nyeré* olvasat. Nagyobb baj azonban, hogy SZILÁDY – s mint majd látni fogjuk, néhány későbbi kiadás gondozója is – pontatlanul olvassa a *Kéfas*, illetve *Kéffas* személynévi alakokat. Noha tartalmilag helyes formákról van szó, hiszen a szöveg kontextusa szerint *Péter*-ről, azaz arámi nevéen *Kéfas*-ról van szó, a paleográfiailag hű alak a Peer-kódex csízioja esetében *kesasth*, a ma már legrégebbinek tartott csíziónk esetében pedig *kessas*. A hiba forrása nyilván a korabeli *f* és *ś* jelölése közti hasonlóság, de ha jobban megvizsgáljuk a szövegeket, akkor egyértelműen látható, hogy az eredeti kéziratokban *f*-eket találunk.

Helyesen közli viszont a Peer-kódexbeli versrészletet HEINRICH GUSZTÁV, aki az Egyetemes Philológiai Közöny 4. kötetében (1880: 140–145, 246–253) ír a magyar csíziónkról. Nem tűnik viszont fel neki a feltehetően másolási hibából fakadó elírás, sem pedig SZILÁDY eltérő olvasata. A Peer-kódex csízioja szerinte „kétségtelenül a legrégebb magyar cisio” (140). Ez az állítása azzal magyarázható, hogy noha tudja, hogy a Peer-kódex 16. századi kézirat, s elvileg létezhet egy korábbi verses naptár is, azt a szöveget nem ismeri.⁵ HEINRICH tanulmányában a kérdéses szövegrész a következő (most már csak a versszak második felét közlöm):

³ A névadás magyarázata Máté evangéliuma szerint (16, 18–19) az, hogy Jézus Péterre mint kösziklára szándékozott alapozni leendő anyaszentegyházát, hogy annak semmilyen – társadalmi – vihar se ártasson.

⁴ Ennek a megnevezése a szakirodalomban nem egységes. SZILÁDY (1880: 367–368) ezt is Versbe szedett naptár címmel közli, akárcsak a Peer-kódex csízioját, JAKAB ELEK (1881: 37–41) Nagy-Enyedi Töredékként említi, MELEGDI JÁNOS (1918: 136) a 15. század második feléből való, legrégebb magyar csíziónak nevezi, SZENTIÓBINÁL (1918: 184) az Akadémiai kódex csízioja nevet találjuk, míg HORVÁTH CYRILLNÉL (1921: 465) a Thuróczi-Kódex csízioja elnevezést.

⁵ „Toldy F. szerint egy 1462-ik évi deák codexben (az Akademia könyvtárában) foglaltatik egy magyar cisio. De e codexet mindeddig nem sikerült megtalálni” (HEINRICH 1880: 247).

Juli nylon wethe peter
mathyasth apastalla
teue *kesasth*

HEINRICH kicsivel később mégis észrevette az olvasati különbséget. Az EphK. ugyanazon (4.) kötetének egy későbbi füzetében Vegyesek címmel néhány megjegyzést fűz még a Peer-kódex csíziójának kiadásához, ebben jelzi, hogy a szöveg általa való közlése során elkerülte a figyelmét, hogy SZILÁDY ezt a csíziót már két évvel korábban kiadta az RMKT. 1. kötetében. Itt kitér néhány olvasati különbségre, köztük az általam jelzetre is: „Ezenkívül a következő helyeken olvasta [ti. SZILÁDY – F. T.] tévesen a szöveget: 10. sor *Kéfás* e. h. *késás*, mint az eredeti világosan írja; nem is találok sehol, hogy márczius 4-dikén Kaifás napja volna” (HEINRICH 1880: 287).

HEINRICH tehát a jelzett különbség ellenére határozottan a *Késás* olvasat mellett foglal állást a Peer-kódex adatát illetően, igaz, arra nem jön rá, hogy a *Késás* név itt *Péter*-t jelenti, s nem az alakilag ehhez hasonló *Kajafás*-t, akinek említését annyira nem is várnánk egy korabeli csízióban, hiszen nem keresztény szentről van szó, hanem egy zsidó főpapról. Mivel tehát itt a két szövegkiadás ellentétes álláspontot képvisel, fontosnak tartottam, hogy ellenőrizzem, SZILÁDY vagy HEINRICH olvasata-e a helyes. Ebben MADAS EDIT volt segítségemre, aki HAADER LEA közvetítése nyomán volt szíves ellenőrizni az eredetiben a szöveget. Szerinte is egyértelműen *Kesasth* olvasható, az *f* és az *f* jól megkülönböztethető. (Segítségét ezúton is köszönöm.)

Ami a másik csíziónk paleográfiailag hű olvasatát illeti, azt MELEGDINél találjuk meg, aki A legrégebb magyar csízió című cikkében előbb tisztázza a két korai kéziratos csíziónk időbeli sorrendiségét, majd közli a betűhív szöveget is. MELEGDI elveti HEINRICH véleményét, aki szerint a Peer-kódex csíziója a legrégebb magyar csízió. Mint fentebb is írtam, a Peer-kódex a 16. század első negyedéből való. A másik csíziót ugyanakkor – amelyet HEINRICH maga sosem látott, csak TOLDY FERENC megjegyzéséből tudott róla – többen is a 15. század második feléből valónak tartják (vö. ZOLNAI 1894: 26; JAKAB 1881: 37–41). Az ő véleményükhöz csatlakozik MELEGDI is, aki különböző érvek (kötés, a betűk paleográfiai jellege stb.) alapján arra jut, hogy „kétségtelen, hogy e magyar csízió a XV. század második feléből való, régebb tehát a XVI. század elejéről való PeerCodex csíziójánál” (1918: 136).

JAKAB ELEK a kalendáriumokról szóló hosszabb tanulmányában ugyancsak közli legrégebb csíziónk szövegét (1881: 37–41). Noha szövegkiadása paleográfiailag nem hű, s – mint MELEGDI is jelzi (1918: 135) – „tele van hibával”, az inkriminált *Késsás* alak tekintetében pontosabb SZILÁDYNál:

Nylon nyere peter, matias, apostolla tewe
Kessas

A *Kessas* alakhoz ugyanakkor lábjegyzetben hozzáfűzi, hogy „e szó értelme előttem ismeretlen” (1881: 39), azaz ő sem jön rá a *Péter*-rel való összefüggésre.

A JAKAB-féle szövegközlés hibái miatt MELEGDI szükségét érezte annak, hogy az eredetihez híven a szöveget újra közzétegye. Ezt meg is teszi tanulmányában (1918: 136), eszerint a vizsgált részben ez áll:

Nylon nyere peter matias apoftolla tewe
Keffas

Hogy itt valóban két *f* szerepel a *Keffas* alakban, arról magunk is meggyőződhetünk, ha elővesszük a Magyar nyelvemlékek című kiadványt (MOLNÁR–SIMON 1980: 114–117), amelyben szerepel a legrégebb magyar csízió is, s van a kötetben egy nem túl jó minőségű, de azért világosan olvasható fényképmásolat is az emlékről. Ebben is az látszik, hogy mind JAKAB, mind MELEGDI helyesen olvassa a *Keffas* alakot. Igaz ugyan, hogy az első *f* alsó harmadában látható egy apró vonás, de ez nem az *f* jele. Ha megnézünk a szövegben néhány valódi *f*-et tartalmazó szót (pl. *fab*⁶, *fordola*, *fenefsegben*), akkor világosan látható, hogy ezekben az *f* hosszú szára határozottan át van húzva a betű felső harmadánál. A *Keffas* alakban viszont *f* van, ott az első betűnél látszó alsó kis vonás csak valami tollhiba lehet, mindkét betű egyértelműen *f*-nek olvasandó.

MELEGDI a szöveg betűhű kiadása után kitér az egyes szavak, szótagok megfejtésére is (1918: 137–139). Ebben a részben is *keffas*-ként közli a vizsgált alakot, s ő sem ismeri fel az összefüggést *Péter* arámi nevével, de utal arra, hogy a Peer-kódex csíziójában az ennek megfelelő helyen *kéfast* alak szerepel. Ebben a vonatkozásban viszont nem elég körültekintő, hiszen beéri SZILÁDY 1878 szövegverziójával, s nem tud HEINRICH 1880 paleográfai pontosság kiadásáról. De látszik, hogy valamelyest foglalkoztatja a különbség kérdése, mert megemlíti még, hogy az 1592-ből datálható Debreceni csízióban az inkriminált sor így szerepel:

no nem ba nom mert Pe ter Ma tyast *kesa za*

Hogy itt pontosan milyen kiadásra gondol, azt nem lehet tudni. SZABÓ KÁROLY Régi magyar könyvtár című kiadványa ugyan 251. szám alatt (1879: 125) említi egy ilyen csíziót,⁷ ám HEINRICH a magyar csíziókról írott tanulmányának egy lábjegyzetében azt írja, hogy noha ennek az Akadémia könyvtárában kellene lennie, „eddig nem sikerült megtalálni” (1880: 250). Hogy MELEGDI, akinek a tanulmánya csaknem 40 évvel később született, mint HEINRICHÉ, valóban ebből a kiadásból idézett-e, nem tudhatjuk. Ugyanakkor HEINRICH állítása szerint „e cisio [...] azonos a Székely István-féle 1538 előtt [...] megjelent krakkói kalendáriumnak cisiójával”⁸ (1880: 251). Ez utóbbit HEINRICH a legrégebb csíziók között rögtön a két kézírásos emlék után említi, s megállapítja, hogy ez „a legrégebb magyar naptár, mely nyomtatásban megjelent” (1880: 247). Ez is tartalmaz egy csíziót. „Ennek közlését Székely az előszóban külön is hangsúlyozza: »*kibe* (ti. a naptárba), *ennek* (ti. a naptári résznek) *felette becsináltam a magyar Cisiot, hogy könyv nélkül is az ünnepeket megvethetnék*»” (HEINRICH i. h.). HEINRICH ezt a csíziót is bemutatja, s ennek február havára szóló szövege a következő:

⁶ *Szent Fábán* névének rövidítése.

⁷ Teljes címe Szabó nyomán: *Cisio Magyar nyeluen rent (!) szerint napoknak meg számlálásáról igazan rendelttetet. Adattott ez melle az világ teremtesetől foguan való röuid Chronica (fámetszet, Magyarország czimere). Debrecenben, 1592.*

⁸ Ezt HEINRICH azért tudja megállapítani, mert TOLDY FERENC közzétette ennek a csíziónak a szövegét is (vö. HEINRICH 1880: 250).

II. Bőjtelő hó. Bre Mar Balás Ag Dorottyánál Kolost
adta Bálintnak, no nem bánom, mert Péter Mátyást *késaza*.

Láthatjuk tehát, hogy a két szöveg gyakorlatilag azonos, s a *késázá* alak már Székely 1538 előttinek tartott csíziójában is megtalálható. Ha MELEGDI valóban egy 1592. évi debreceni kiadásból idéz, akkor az feltehetőleg ennek nyomán született, annyi különbséggel, hogy ez utóbbiban a *kesa za* alak külön van írva, de ugyanez igaz a *ba nom*, a *Pe ter* és a *Ma tyast* szóalakokra is (már legalábbis, ha MELEGDI hüen közli az eredeti szöveget). Az azonban kétségtelen, hogy mindkét esetben egy igének látszó *késázá* alakkal van dolgunk. Hogy ennek mi lehet a jelentése, azzal sem HEINRICH, sem MELEGDI nem foglalkozik.

Feltehető azonban, hogy nem volt ilyen ige: Székely – s az ő nyomán követői – valószínűleg nem értették a mintájukul szolgáló kéziratcsízió *késás*/*késás*t szóalakját, s ezt változtatták *késáz*-ra. Hogy a szöveg, amelyből dolgoztak, az általunk is ismert Peer-kódexből származó csízió volt-e, vagy a ma legrégebbnek tartott változat, azt nem tudhatjuk. Könnyen meglehet az is, hogy Székely egy harmadik, de ezekhez hasonló szöveget használt.

Akár ezek egyikét használta azonban, akár valamely más szöveget, annyi meglehetősen valószínűnek látszik, hogy már a kéziratban fennmaradt emlékeknek is lehetett egy előképük, amelynek a másolatai a fennmaradt kéziratcsíziók. Gyanítható ugyanis, hogy létezett egy – ma nem ismert – „ős-csízió”, amelyben még *Kéfás* alak állhatott a februárra vonatkozó szakasz végén, hiszen tartalmilag ez illik a szövegbe. Ebben az esetben a szöveg egyik másolója ellenkezőleg tévedett, mint amit megszoktunk: nem az *f*-t olvasta *f*-nek, hanem ellenkezőleg, az *f*-et *f*-nek. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy a *Kéfás* név mint *Péter* arámi neve, feltehetőleg nem volt elég ismert. Ugyanakkor használatban volt ebben a korban nyelvünkben a ’viaskodás, harc, ill. veszekedés, lázadás’ jelentésű *késá* főnév, melynek számos származéka is létezett, köztük a *késás* ’lázdó, seditiosus’ főnév is, vö. MünchK. 52rb7:

Vala ke ki mōdatic uala bazabafnac ki a *kéfafockal* foğatatot vala meg
ki a *kefaban* gilkoſſagot toğuala – Erat autem qui dicebatur Barabbas,
qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium.

A TESz. (2: 466) bizonytalan eredetűnek tartja a *késá* főnevet, egy talán finnugor eredetű **kés-* ~ **kis-* igető deverbális nomenképzős származékának. A TESz. és a NySz. (2: 252–253) szócikkei alapján látható, hogy számos további származékszóban is élt ez a szó nyelvünkben (néha *i-ző* formában is), pl. *késáság* ’lázdás, seditio’ (MünchK. 82vb19), *kísál* ’küzd, harcol’ (JókK. 12), *kísálás* ’küzdelem, harc’ (JókK. 50), *késálkodik* ’küzd, harcol; vitatkozik’ (JordK. 742), *késálkodás* ’küzdelem, harc’ (GuaryK. 28).⁹

Könnyen előfordulhat tehát, hogy ha létezett egy (vagy több) latinból fordított „ős-csízió”, amelyben *Péter* neveként *Kéfás* állt a szövegben, az azt nem ismerő korabeli másoló a ’lázdó’ jelentésű *késás* szóval vagy a szócsalád valamely más tagjával kapcsolta össze, és átírta a *Kéfás* szót *Késás*-ra. Természetesen az is lehet, hogy egyszerűen csak másolási hiba történt. Ugyanakkor látható, hogy ez a hiba némi variációval szövegről szövegre öröklődik. Ez arra utal, hogy – mint régi csízióink több vizsgálója (HEINRICH

⁹ Ezek gyakran belső viaskodásra, vívódásra vonatkoznak, vö. pl. JordK. 742: Mykoron *keesalkodneek* erről ennen magaban : quum apud se *haesitaret* (NySz. 2: 251).

és MELEGGDI) is állítja¹⁰ – ezeknek nem csekély közük volt egymáshoz. Ugyanakkor, hogy az alapszövegen túlmenően egy ilyen hiba is tovább tud örökítődni, sőt variálódni, az némiképp abba az irányba mutat, hogy a szövegek lejegyzői talán tényleg asszociálhattak a *késa* szócsaládjára, s az abba tartozó *késás*, *késál* szóalakokra is.

A két korai csíziónak vannak későbbi kiadásai is. A Régi magyar költők tára 1. kötetének 2. kiadásában (1921), melyet HORVÁTH CYRILL gondozott, ismét visszatér a *Keffás* (legrégebb csíziónk), illetve *Kefást* (PeerK.) alak (1921: 459, ill. 464), annak ellenére, hogy HEINRICH, illetve MELEGGDI időközben határozottan jelezték, hogy a két szövegben *Keffás*, illetve *Kefást* olvasható. HORVÁTH tehát feltehetően nem ismeri a két idézett tanulmányt (vagy ignorálja őket), s – vélhetően SZILÁDY szövegkiadásait használva – továbbörökíti azok tévedéseit.

Légrégebb csíziónk *Keffás* alakját viszont HORVÁTH *Kéfás*nak olvassa, s egy ehhez fűzött jegyzetben (1921: 461–462) hivatkozik a bibliai történetre is: „V.ö. Apost. Csel. I. 23–26”. Ez a bibliai részlet viszont Mátyás apostollá választásáról szól, nem Simon „átkereszteléséről”, ezért ebből nem dönthető el biztosan, hogy HORVÁTH itt csak a nyílhúzásos sorsolásra utal, vagy arra is, hogy rájött, hogy itt a *Kéfás* alak volna a helyes, mert *Péter*-re vonatkozik a szöveg vizsgált szava. Az azonban kétségtelen, hogy ettől még a szövegeket illetett volna paleográfaiilag hüen, *s*-ező alakokkal közölnie.

A légrégebb magyar csíziónk egyik legújabb kiadása (JANKOVICS – KÖSZEGHY – SZENTMÁRTONI SZABÓ 2000) követi ezt a hagyományt, itt is a helytelen *Keffás* formát találjuk (2000: 14), azonban jegyzetben már utalnak arra, hogy a név valójában *Péter*-t takarja: „Keffás (Kéfás) = Péter, vö. Ap. Csel. 1, 23–26¹¹” (2000: 16).

2. Összefoglalva az eddigieket elmondhatjuk, hogy légrégebbnek tartott kézirásos csíziónk *Késás*, illetve *Késást* alakjai feltehetően másolási hibára vezethetők vissza egy valószínűsíthető korábbi *Kéfás* alak helyett, amely a szövegben Péter apostolra vonatkozhatott. Ha ez valóban így van, akkor léteznie kellett egy korábbi szövegnek, amelynek szövegromlását találjuk az *s*-ező alakokban, sőt a Székely-féle kalendárium csíziónszövegének egyedi képzésű *késázá* szavában is. Úgy tűnik tehát, hogy a szövegromlás – kis eltérésekkel – öröklődött, mint ahogy a nyomtatványok is továbbvitték, és egymásnak átörökítették (talán az akkoriban még élő *késál*(*kodik*) ’küzd, viaskodik’ ige szócsaládjára is asszociálva). Mindez – a korábbi vélemények (HEINRICH 1880) mellett – tovább erősítheti azt az álláspontot, hogy egyes csíziónk szerzői korábbi csíziónk felhasználásával készítették saját munkáikat.

A Régi magyar költők tára 1. (SZILÁDY 1877 és 1880) és 2. (HORVÁTH 1921) kiadásában valamint a Régi magyar irodalmi szöveggyűjteményben (JANKOVICS – KÖSZEGHY – SZENTMÁRTONI SZABÓ 2000) egy fordított irányú szövegromlással van dolgunk: a kiadók a betűhű közlés helyett egyfajta értelmi közlést preferáltak (legalábbis ezen szóalakok esetében), s a paleográfaiilag helyes *s*-ező formák helyett a *Keffás*, illetve *Kefást* alakot közölték.

Kulcsszók: kódexek, verses naptárak, szövegromlás.

¹⁰ HORVÁTH CYRILL (1921: 465) is arra jut a Peer-kódex csíziónjának és az általa a Thuróczi-kódex csíziónjának nevezett légrégebb csíziónk összehasonlítása nyomán, hogy a Peer-csíziónból származó „rímes részek szóról-szóra, vagy némileg módosítva a ThurócziC csíziónjában szintén megtalálhatók. Mi több, a két csíziónak egyéb részei között is akad néhány, mely arra vall, hogy a két szöveget atyafiságos kötelékek fűzik egymáshoz”.

¹¹ Mint fentebb is jeleztem, ez a részlet csak Mátyás megválasztására vonatkozik. A *Kéfás* = *Péter* azonosításra nem ez a részlet alkalmas, hanem a fentebb is jelzett Jn 1, 42.

Hivatkozott irodalom

- HEINRICH GUSZTÁV 1879. A „cisio-Janus” történetéhez. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 3: 537–554.
- HEINRICH GUSZTÁV 1880a. A magyar csíziók. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 4: 140–145, 246–253.
- HEINRICH GUSZTÁV 1880b. A Peer-Codexbeli cisiohoz. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 4: 287–288.
- HORVÁTH CYRILL 1921. Verses csízió. In: Középkori magyar verseink. *Régi magyar költők tára*. 2. kiadás. 1: 459–468.
- JAKAB ELEK 1881. A kalendáriumokról, történelmi és politikai tekintetben. *Értekezések a történettudományok köréből* 9/4: 3–66.
- JANKOVICS PÉTER – KÖSZEGHY PÉTER – SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA szerk. 2000. *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma*. Balassi Kiadó, Budapest.
- MELEGDI JÁNOS 1918. A legrégebb magyar csízió. *Magyar Nyelv* 14: 133–139.
- MOLNÁR JÓZSEF – SIMON GYÖRGYI 1980. *Magyar nyelvemlékek*. 3. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. Szerk. SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1890–1893.
- SÁNDOR KLÁRA 1993. A Marsigli-féle székely rovásnaptár és más 15. századi kalendáriumok. In: BÉKÉSI IMRE – JANKOVICS JÓZSEF – KÓSA LÁSZLÓ – NYERGES JUDIT szerk., *Régi és új peregrináció – Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon* 1–3. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., Budapest–Szeged. 1: 322–331.
- SZABÓ KÁROLY 1879. *Régi magyar könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- SZENTJÓBI SÁNDOR 1918. A legrégebb magyar csízió. *Magyar Nyelv* 14: 184–187.
- SZILÁDY ÁRON 1877. Középkori magyar költői maradványok. LXXI. Versbe szedett naptár. *Régi magyar költők tára*. 1. kötet 223–224., 381.
- SZILÁDY ÁRON 1880. XVI. századbéli magyar költők művei. IV. Versbe szedett naptár. In: Uő közlése, *Régi magyar költők tára* 2. A M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, Budapest. 367–368, 487–488.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- ZOLNAI GYULA 1894. *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Késsás or Kéffás?

A case of textual corruption going back to the earliest Hungarian Cisiojani

The oldest copies of Hungarian Cisiojani contain the name forms *Késsás* and *Késást*, which are likely to be the corrupted forms of *Kéffás*, the Hungarian form of the apostle Peter’s Aramaic name (*Cephas* ‘rock’). The corrupted forms with *s*, possibly associated with the now obsolete verb *késál(kodik)* ‘strive, struggle’, seem to have been carried over with minor variations in later copies, including the unique *késázá* form of the first Hungarian printed calendar. This reinforces the opinion, expressed as early as in HEINRICH 1880, that the authors of some of the Hungarian Cisiojani made use of earlier calendars in verse.

Keywords: codices, calendars in verse, textual corruption.

FORGÁCS TAMÁS
Szegedi Tudományegyetem

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Kézai Simon (Simon de Keza) nevének eredetéhez*

1. Kézai származási helye. Az ún. Gesta Hunnorum et Hungarorumot IV. Kun László király papja, saját névhasználatában *Simon de Keza*, több korábbi forrás szerkesztésével és kiegészítésével írta (MARCZALI 1880: 40–47; HORVÁTH C. 1899: 26; HORVÁTH J. 1963: 476; újabban SZÉKELY 2007: 291). Tanulmányomban nem foglalkozom a névhasználatból kikövetkeztethető társadalmi állás problémáival (ezzel részben összefüggésben az etnikai kérdést is csak érintem), csupán a névben lévő helynév alakjának, történetének és etimológiájának kérdéseivel.

SZABÓ KÁROLY szerint a névszerkezetben található helynév a Bihar megyei *Kézát* jelöli (SZABÓ 1862: V). Ez a Mezőgyánhoz tartozó Kéza pusztának felel meg (CSÁNKI 1903: 885). CSÁSZÁR MIHÁLY Kézai gesztájának fordításához írt előszavában megemlíti PAULER GYULA korábbi véleményét (CSÁSZÁR 1901: IV): Bászitéj Rénold egykori Kéza birtokáról, a mai Pest megyei Dunakeszről (sic!) vette nevét. CSÁNKI is ezt mutatja be PAULERTől, de *Dunakeszi* névalakkal (CSÁNKI 1903: 885), noha történeti földrajzában a *Dunakesz* alakot ő is használja. CSÁNKI lábjegyzetben említi, hogy két oklevélről tájékoztatta PAULERT. PAULER azok hatására módosította véleményét, de CSÁNKI mégsem PAULER második kiadású kötetében leírt véleményét részletezi az annál később megjelent tanulmányában. PAULER módosított nézete: Kézai a Pest megyei Kéza helységről vette „melléknévét”, amely a mai Génza vagy Ginza pusztája „Fehérmegyében” Alcsút mellett – ez ekkor Bászitéj Rénold birtokában volt (PAULER 1899: 378). DOMANOVSKY e kérdésben CSÁNKI tanulmányának tartalmi kivonatát adja (DOMANOVSKY 1906: 179).

JAKUBOVICHnál is CSÁNKI véleményét találjuk: a Bicske melletti Kinzáról, Basztély nemzetségbeli Rénold fiainak birtokáról származott Kézai (JAKUBOVICH 1925: 32–33). JUHÁSZ JÓZSEF és SINKA FERENC szintén a Bicske melletti Kéza helységből származónak tartja, mindketten úgy utalnak a településre, hogy „ma Kinza pusztája” (JUHÁSZ J. 1934: 75; SINKA 1938: 64). MÓRA MAGDA elfogadja és „nagyon valószínűnek” tartja CSÁNKI felvetését, hogy a Fejér megyei Kézáról, későbbi Kinzáról, mai Ginzáról származott, amely a Básztek nemzetség birtoka volt (MÓRA 1966: 229). Bár PAULER előbb írta meg az azonosítást, a későbbi szakirodalom CSÁNKI-nak tulajdonítja, és kétségtelen, hogy a részleteket CSÁNKI dolgozta ki.

A Magyar életrajzi lexikon szerint a krónikaíró valószínűleg a Fejér vármegyei Bicske melletti Kéza faluból való (MÉLex. 1: 913). KRISTÓ GYULA felidézi, hogy SZABÓ KÁROLY Bihar, CSÁNKI DEZSŐ Pest, DOMANOVSKY SÁNDOR egy másik munkájában Zemplén megyét tette meg Kézai születési helyének (KRISTÓ 1972: 1). SZÜCS JENŐ ugyanezt írja róla: „Nevét legnagyobb valószínűséggel a Bicskétől délre eső egykori Kéza

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

falutól nyerte (*Keza*, 1339), amely azonban már a XIV. század folyamán elnéptelenedett (*terra Keza*, 1372), emléke csupán az újabb kori Kinza pusztá helynévben maradt meg (egykor Pest, ma Fejér megye)” (SZÜCS 1973: 830). GYÖRFFY GYÖRGY Fejér–Esztergom–Pilis megye összeszögellésében fekvő Kézáról származtatja (GYÖRFFY 1993: 192). SZÉKELY GYÖRGY is (SZÉKELY 1993: 11, 2007: 290) és TÓTH ENDRE is (TÓTH E. 2000: 296) Bicske mellől származónak véli. BENKŐ LORÁND szintén elfogadja CSÁNKI névmagyarázatát és a lokalizációt: „ma német népetimológiás névalakítással Ginza, pusztá Alcsútdoboz határában” (BENKŐ 2009a: 60). Hogy a magyar és a német közül melyik nyelv milyen szava volt beleérthető az elhomályosult névalakba, azt BENKŐ nem említi.

2. A korábbi magyarázat. CSÁNKI tanulmánya foglalkozik legrészletesebben Kéza lokalizációjával és nevének történetével. CSÁNKI két oklevélről tájékoztatta PAULERT, valószínűleg Kézai nevének és Ginza pusztának összekapcsolása is tőle származik. Ezért folytatásban röviden bemutatom CSÁNKI legfontosabb észrevételeit, de egyúttal további adatokkal is kiegészítem. A kritikai megjegyzések és a történeti adatok bemutatása szükségesek a helynév magyarázatához. Az oklevelek adatait megkerestem az újabb Anjou-kori oklevéltárban is. Ugyanakkor törekvéseim ellenére bizonyos (orientalisztikai, történelmi) részletek még további kidolgozást igényelnek, más esetben az elégtelen mennyiségű vagy kevésbé megbízható adatok miatt megválaszolatlanul maradnak bizonyos kérdések.

Az első adat az 1339. május 15-én Visegrádon kelt oklevél, illetve ennek 1389. június 21-i átiratának részlete: „az alperesek az Esztergom m.-i Bozteh, Garmath, Phyzes, Kulud, Zenthmartunmaan és Kapateluk, a Pest m.-i Sydoud, Apateluk, Gurgetegh, Bod, Keza és Bebech, valamint a Fejér m.-i Sorwl birtokokon levő részeit minden haszonvéttel, joggal, bevétellel és tartozékkal a felpereseknek, valamint Dénes fiának: Lászlónak adták” (AOKl. 23: 144–145, kiemelés tőlem: N. D.; latin szöveggel: AO. 3: 554).

CSÁNKI úgy véli, hogy az itt említett *Bozteh* a Bászitéj nemzetség legősibb birtoka, a Fejér megyei Bicskétől északra elterülő *Vasztély* pusztának feleltethető meg. A nemzetség birtokai három megyében, de egymáshoz mégis közel helyezkedtek el. A megyehatárok e vidéken többször is változtak – nem is estek egybe a CSÁNKI korabeliakkal –, e részen egykor Pest megye is benyúlt, noha Fejér vagy Komárom megyékhez tartozás helyett az oklevél Esztergom megyéről szól. *Sorul* helység Fejér megyében Alcsút és Felcsút szomszédságában Bodmér és Szár felé feküdt. *Bod* megfeleltethető a Bicskétől délkeletre, Etyek felé fekvő *Bot* pusztának. Ettől nyugatra folyó Szent László vize melletti *Kinza* pusztá az egykori *Kéza* elferdített alakja lehet (CSÁNKI 1903: 887–888).

CSÁNKI 1369 és 1372 között készült két oklevélből további adatokat idéz e helynévre. Ekkor a Bicske helység határában található Kéza már csak föld és egy Bicskén átvívó út egy pontja: Terra *Keza*, Via de *Keza* in villam Bykche. A határjárás többi része: Alcsút és Felcsút, Fehérvár felé vezető út és a Budáról jövő nagy út. Megemlíti, hogy ez a *Kéza* a „vezérkari újabb térkép” (azaz talán a harmadik katonai felmérés [HKF.]) *Génza* adatával megegyezik (CSÁNKI 1903: 889–890). A középkori *Keza* alak elváltozását sváb lakossággal magyarázza: a magyar *ki* szótagot a német *gé*-re változtatta (CSÁNKI 1903: 888).

CSÁNKI érvelése több hiányosságot mutat, keverednek a helynév történeti adatai és az ezek magyarázatoként felhozott történeti tények. Magyarak tartotta a *Kinza* és németnek a *Génza* alakot, vagyis feltevése szerint a magyarba a németből visszakerült volna a módosult névalak. Sajnos, magyarázata nem érinti a *Keza*, *Kenza* alakokat, noha ezek kronológiailag

megelőzik az egyetlen, térképről származó *Génza* adatát, sőt nem magyarázza érvelésében a *Ginza* alakot sem. Ezért a továbbiakban újra vizsgálat alá vonom a névalak kérdését.

3. Kinza és Ginza történeti adatai. GYÖRFFY Árpád-kori történeti földrajzában két kötetben is foglalkozott e területtel, köszönhetően a megyehatárok gyakori változásának. A második kötetben Fejér megyéhez sorolta be e vidéket és ez írta róla: „a Váli-völgy eredetétől kezdve Fejér megyéhez számítható, hasonlóan a Szent László-víz Bicske vidékétől kezdve, ahol megyénk a régi Pest megye ingadozó területével lett határos. E völgyet Kézától a torkolatáig Fejér megyéhez számítottuk”. E vidéken több út is vezetett: Fehérvárról Esztergomba Bicskén át vezető út keresztezte a Bánhida és Tata felől Budára vivőt (Gy. 2: 392).

Itt találunk adatokat Kézára is, bár ő is csak a már bemutatott 1339-es oklevelet idézi, de megjegyzi, hogy a 20. századi *Ginza* pusztával lehet azonos. A negyedik kötet végén az egykori Pest megye térképén azonban e helyen, vélhetően sajtóhiba miatt, *Kézd* nevű települést tüntet fel.

A FNESz. 4. kiadásának megjelenése előtt KISS LAJOS külön tanulmányban foglalkozott *Keza* és *Ginza* ügyével, de csak CSÁNKI magyarázatát hozza hivatkozás nélkül, és bemutat egy 1550-ből való *Kenza* adatot (KISS 1985: 359). A FNESz.-ben viszont a helyes évszámmal 1660: *Kenza* áll, illetve további adatokként 1739: *Kinzai to*, 1856: *Günza*,¹ 1864: *Ginza* (FNESz. 1: 516). Az etimológiai szótárában nem említi a Bihar vagy a Zemplén megyei Kéza pusztát, ahogy sem Cs., sem Gy. nem hoz rájuk adatot. Igaz, GYÖRFFY nem jutott el Zemplén megyéig, a Bihar megyei első előfordulása pedig kívül esik a vizsgált korszakon. Ez azért is érdekes, mert például FÉNYES ELEK szótára Bihar megyében ismeri (FÉNYES 1851. 2: 217), és 1907-ben is volt még 55 lakosa (DANKÓ 1975: 401).

Alcsútdoboznál lakott helyként említi KÁLMÁN BÉLA *Ginza* pusztát: 1805, 1845, 1896, 1930, 1973: *Ginza* (KÁLMÁN 1980: 61). A Magyarország történeti helységnévtára című sorozat kötetében Bicske jegyzeténél találunk adatokat: *Ginza* pusztát 1810-ben 44, 1811-ben 76, 1813-ban 102 fő lakta (MTHnt./Fejér 83). FÉNYES eltérő neveken említi: *ginczai pusztá* (1847: 42), 1851: *Gimza pusztá* (1851. 2: 49). NAGY LAJOSnál további adatok találhatóak: 1845: *Kinzai ut* Bicskénél (NAGY 1972: 236), 1903: *Ginza* Alcsútdoboznál (NAGY 1972: 232). PESTY FRIGYESnél *Ginza* és a népnyelvi jelzésű *kinza* is előfordul Alcsút külterületeinél (1864/1977: 173–174). Az értékelést tekinthetjük megbízhatónak és tévesnek is,² mindenesetre elgondolkodtató, hogy a 19. század első felében a névalak dokumentált. Valamint a második katonai felmérés (1819–69) térképén (MKF.) ezt olvashatjuk: „Kinzai-Pusztá ... (nach *Ginza*)”.

Feltűnő, hogy a 19. század közepi adatokban megszorodnak az egyedi alakok: *Günza*, *Gimza*, *ginczai pusztá* mellé felvehető a 1857–59: *Gyuza P.* alak (B IX a 520). Ezek kapcsán felmerülhet a téves lejegyzés, sajtóhiba, vagy egy közös hibás forrás téves olvasata. Az általam 1900-ig feldolgozott nyilvános megyei térképek közül egyedül a harmadik katonai felmérés (HKF.) mutatja a *Génza pusztá* alakot, ezenkívül minden forrásom *i-s* adatot mutat 1660 óta.

¹ A KISS LAJOS által hozott forrás nem árulkodik, honnan idézi a nevet.

² „Ezen Vérth, *Ginza* és Szentgyörgy pusztákra nézve azon kifejezés kering a nép száján Vérth *kinza* Szentgyörgy.” Balogh Sándor jegyző, Kabai János bíró. 1865. február 25. Ez azonban nem feltétlenül népnyelvi, hanem tudálékos magyarázat vagy tréfás elferdítés is lehet.

4. Az idegen nyelvi kontaktus lehetősége. A lakosságra vonatkozó adat alapján betelepítést kell feltételezni, amelynek nyelvi háttéréről nincs további pontos adatunk. Ennek feltérképezése korántsem problémamentes, holott e kérdés alapvetően meghatározza CSÁNKI érvelését.

NAGY sem Bicskénél, sem Alcsútnál nem említ német telepítést, FÉNYES magyarnak nevezi Bicskét és Alcsútot is. Fejér megye történetírója, KÁROLY JÁNOS nem beszél alcsúti németekről, Ginza pusztja a településnek szerinte csak újabb „felszerelése” (KÁROLY 1896–1904. 4: 169). Bicske német lakosságáról nála sem találtam utalást. KÁROLY és NAGY is említi ugyanakkor az Alcsúttól délnyugatra levő Acsára 1724-ben érkező schwartzwaldi németeket (KÁROLY 1896–1904. 3: 50; NAGY 1972: 232, 236). Bicske és Acsa között nagyjából félúton helyezkedik el Alcsút.

A helynevek tanúsága szerint 1543-ban a budai szandzsák területének kialakításakor Bicskétől északnyugatra, a megyehatárhoz közeli Nemti és Németegyház (FARKAS 1989: 208) külön település³ – bár az efféle nevek etnikai rekonstrukcióra korlátozottan használhatók –, ez akár már az ómagyar korban is németek jelenlétére utalhat. Ettől függetlenül a megyének e része már ekkor is összetett etnikumú terület volt. A településnevek is ezt bizonyítják: *Varsány* (Martonvásár közelében, Gy. 2: 414), *Besnyő* (Pusztaszabolcs és Ercsi közelében, Gy. 2: 350–351) és *Káloz* (Tordas közelében) is található – talán a Váli-völgy legkorábbi említése is Kálozhoz köthető: 1212: valle *Kualuz*, amely még a *kwaliz* alakhoz áll közelebb (Gy. 2: 390, RÁ CZ 2016: 49–50).

A besenyők kipcsak jellegű török nyelvet beszélhettek, de a 13. századra elmagyarosodásuk előrehaladott lehetett, Kézai e vidékről származhatott (BENKŐ 2009b: 14–15). Erre utalhat Kézai helyismerete (l. az 1. pontban bemutatott szakirodalmat), a *turul* szó használata, illetve a későbbiekben bemutatandó etimológia is ezt erősítheti.

A MTHnt. Bicskét magyar nyelvűnek tartja, de a hozzá tartozó Németegyháza 1787-ben német (MTHnt./Fejér 64), de már VÁLYI 1799-es leírásában „elegyes magyar” nyelvű, Alcsút csak ekkor nem tisztán magyar (MTHnt./Fejér 62). Érdekes, hogy Bicskére PESTY gyűjtésének idején költöztek németek, akik a település harmadát kitették (1864/1977: 183).

Ennek alapján feltételezhető, hogy több hullámban, a területen szétszórtan települtek meg németajkúak. A zöngés : zöngétlen korreláció ingadozása magyar–középfelnémet viszonyban ismert jelenség (MOLLAY 1982: 153). Ugyanakkor németek száma szerintem nem lehetett meghatározó, nyelvi hatásuk nem lehetett tartós (vö. Németegyházával, amely ha az adatok megbízhatók, 12 év alatt az elmagyarosodásban előrehaladott), hiszen Bicske és Alcsút mikrotoponimái között az itt bemutatott forrásokban német neveket vagy egyéb német hatást mutató nevet csak elvétve, egyet-egyet találni, míg más vegyes lakosságú területeken bőven előfordulnak.

A legbiztosabb adat a német betelepülésre 1864-ből való, de a német telepések érkezése előtt is létezett már a *g-s* kezdet. Sőt eleve az *e-t* tartalmazó alakok a régebbiek, de viszonyuk az *i-s* adatokkal a szakirodalomban egy eddig ismeretlen adat miatt másképpen értelmezendő. 1340, Sorul határjárása: „...wulgo Nogmal (dict.) hegy, ahol határos Bikche birtokkal és *Kyza*-val; hosszan haladó árok, ahol szomszédos *Kyza* birtokkal, ezen árok végénél levő, wlgó Kyssumlow-nak hívott hegy, ahol határos Inferior Chuth birtokkal” (AOkl. 24: 119, kiemelés tőlem: N. D.).

³ Ezzel szemben vö. 1325: *Nempti* → 1453: *Nemetheghaz* (Gy. 2: 396).

Szerintem valamivel nagyobb bizonyító erővel bírhat annak a feltevése, hogy bizonyos adatok lejegyzőjének lehetett anyanyelve a német. A helynevek németes írásmódja nem szokatlan, számos forrás árulkodik a lejegyző, összeállítónak műveltségi háttéréről.

A magyar nyelvtörténetben sem ismeretlen a $k > g$ változás, ezért nincs okvetlenül szükség a német hatás feltételezésére. L. *kazdag* > *gazdag* (TESz. 1: 1038), de a *kő* szónak is van g -s kezdetű származéka: *gövecs* (TESz. 2: 600–601).⁴ Ez történhet a szóban lévő zöngés mássalhangzó hatására. A $z > c$ változásra további példa a megyében (amennyiben a *ginczai* alak nem téves olvasás eredménye): *Káloz* > *Kálócz* (MTHnt./Fejér 30). A szóbelseji $-n$ -, $-m$ - e szófejtés szerint inetimologikus járulékhang, ennek is lehet szerepe a $z > c$ változásban. A szóeleji $k > g$ változás népetimológiás hatására l. még e megyéből a lat. *custos* > m. *kusztus* > *Gusztus* (FNESz. 1: 536).

Magyarázatra szorul a többeseji magánhangzó. A *Kénza* alak még érthető, első szótagi hangsúlyos nyúlást tételezhetünk fel *Kénza*-ból. A *Kinza* esetében az i akár régebbi is lehet, de egy [kēza] alakból zártabbá válást is feltételezhetünk, ha rövid i -vel számolunk – az i jelölése a helyesírásban viszonylag későn rögzül, ezért az adatok megítélése bizonytalan, ráadásul a terület nyelvjárásában az $i \sim i$ váltakozás és változás sem ritka (JUHÁSZ D. 2001: 271).

5. Adatok más *Keza* helynevekre. A következőkben bemutatom a Zemplén és Bihar megyében található *Keza* történeti adatait. Ugyanolyan (betűsorról lejegyzett) nevű települések egymástól függetlenül is létrejöhettek konvergens nyelvi változások következtében, nem biztos, hogy az azonos névalak mögött azonos motiváció áll. A *Keza* ~ *Kyza* alakok egyértelműnek tűnnek, mégis úgy gondolom, a régi forma nyelvtörténeti vizsgálata is tartogat érdekességeket. Előre kell bocsátanom, hogy bizonyos kérdésekre ennek ellene sem tudok választ adni.

A három *Keza* alakja és sorsa párhuzamokat mutat: mindhárom település pusztá lett, és mindhárom denotátumhoz tartozik első szótagi i -t tartalmazó névalak. Zemplén megyében maradt fenn az egykori *Keza*-ról a legkorábbi adat, 1252: terram *keza* (HO. 5: 23–24) – többféle gyűjteményben is szerepel (ÁÚO. 7: 345; 11: 384), de a *keza* alakot az átírások helyesírási ingadozásai nem érintik. Majd 1388: *Keza* (C. TÓTH 2006: 15), 1395: possessionum *Kiza* (C. TÓTH 2005: 292), végül 1400-ban az 1252-es oklevél tartalmi kivonatát adják. Utoljára egy 1290-es oklevél 1413-as átírásában kerül elő (ZsigmOkl. 4: 312).

Ezzel szemben a Bihar megyében található, Mezőgyánhoz tartozó *Kéza* csak 1552-ben bukkan fel először egy összeírásban (JUHÁSZ I. 1971: 157). Ezt később BÉL MÁTYÁS (P. SZALAY 1978: 53) és PESTY FRIGYES is közli (HOFFMANN–KIS 1996: 26), illetve egy 1746-os másolata is van, l. BÁRSONY 1976: 42, ekkor közepes nagyságú település lehetett – a falu a váradai püspöké volt (MAKSAY 1990: 212) és 7,5 portája volt (NYAKAS 2005: 72). Illetve szerepel még a szolnoki szandzsák 1591–92-es összeírásában is (ÁGOSTON 1989: 263). 1594-ben Báthory Zsigmond saját kezű levelében mentesíti az adózás alól a „Keza neweó falut”, később talán íráshibával „Kaza neweó falunak” formában szerepel (NYAKAS

⁴ Emiatt fel is merült bennem lehetőségként, hogy *Keza* beleillik a *Kajászó* többfelé ágazó helynévtörténeti sorába: 1272: t. Regun in valle *Kuaza*; 1276: Pp. v-m Neweg cca. *Kewzo*; 1325: p. Regun ... supra Zapakon in valle *Keaza*; 1329: p. *Kayazou*; 1341: vallis *Kayazo*; 1391: locus *Kayaza* (Gy. 2: 389–390; Cs. 3: 349). Méghozzá a *Kewzo* és a *Keaza* keverékeként, de ez a feltételezett kapcsolat messzire vezet a tárgytól.

2005: 341). 1599-ben királyi birtok, 1604-ben Bocskai Istváné, de a halála után uradalmi feloszlottak (DANKÓ 1976: 411). A 17. század folyamán elpusztult, egy 1692-es összeírás szerint emberemlékezet óta elpusztult és lakatlan a falu (DANKÓ 1976: 413). 1780–81: *Kéza, Kizá*, 1808: *Kéza, Kiza* (MTHnt./Bihar 62). A Bihar megyei adatokat a Fejér megyei adathoz használt térképes forrásokból kiegészítettem.

1. táblázat

A három *Keza* helynév történeti adatai

Évszám	Zemplén megye	Bihar megye	Fejér megye
1252/1400	keza		
1290/1413	Keza		
1339/1389			Keza
1340			Kyza
1369–72			Keza
1388	Keza		
1395	Kiza		
1552/1746/1864		Keza	
1594		Keza/Kaza	
1660			Kenza
1739			Kinzai to
1780–81		Kéza/Kizá	
1805			Ginza
1808		Kéza/Kiza	
1819–69		Kéza-psz.	Kinzai-Pusztá (nach Ginza)
1839			Kinzai Tó
1845			Ginza
1845			Kinzai ut
1847			ginczai pusztá
1851			Gimza pusztá
1856			Günza
1857–59		Kéza P.	Gyuza P.
1864		Kéza	Ginza/kinza
1869–87		Kéza pusztá	Génza pusztá
1884		Kéza pusztá	Ginza/Ginza pusztá/ Ginza major
1896			Ginza

E három *Keza*-n kívül találunk még egyszéri alakokat is. Ezek közül az egyik talán téves. Ez egy Gömör megyei *Keszi*-re vonatkozatható. Az igen terjedelmes oklevélben három település neve többször ismétlődik, ezek közül az egyik a *Keszi*, az erre vonatkozatható névalakok: 1351: *Kezew, Kezeu, Keza* (AO. 5: 439–453). Ezenkívül 1355-ben Pilis megyében volt található egyszéri előfordulással egy *Kezakoachy* nevű birtok is (BAKÁCS 1982: 205; HORVÁTH L. 1995: 32; vö. 1274: *Kowachy*, Gy. 4: 643).

6. Keza a régi személynevekben. A következőkben KISS LAJOS etimológiájának a személynévi előzményre épített magyarázatát és a régi személynévi adatokat mutatom be. Érdekes, hogy KISS általában közli a helynév alapjául szolgáló személynév eredetét, de itt nem találunk erre utalást (FNESz. 1: 516). RÁ CZ ANITA a bihari *Kéza* etimológiai vizsgálatánál átveszi KISS LAJOSnak a Ginza pusztánál olvasható, egyetlen névadattal megtámogatott személynévi eredetet valló etimológiai magyarázatát (RÁ CZ 2007: 147). Ez a személynévi adat: 1279: *Jacobus filius Keza de Merthey de comitatu Kamarun de falconarys* (HO. 6: 249 és ÁSznt. 462). A *Merthey* alak hibás olvasás eredménye, mert *Merchey* birtokról is szó van (SZENTPÉTERY 1961: 253 és Gy. 3: 439).

A személynévi adatok között a helynevekhez hasonlóan találunk *i*-os adatokat. A személynévi szerkezetben helynévként: 1323: *Adriano archidiacono de Kyza* (AO. 2: 74), 1360: *Ioanne de Keza* (F. 9/3: 246–248), 1383: *Magistri Ladislai filii Kakas de Keza* (F. 10/1: 76–77). Ha helyes az olvasat, akkor egyénnévként is előfordul: 1454: *Mócsi* [?] *Kyza*⁵ (JAKÓ 1990: 481). A személynéveket a „Simon de Keza” névvel kiegészítve látható, hogy a családnévelőzvényekben leggyakrabban a *de* + helynév szerkezet szerepel. Csakhogy az is megfigyelhető, hogy legalább egy esetben egyénnévi szerepben is előfordul (*Jacobus filius Keza*), nem csak helynévi elemet tartalmazó családnévelőzvényként.

Először azt a kérdést kell eldönteni, hogyan hangozhatott a névalak – ennek megválaszolása a névalakok kiveszése, illetve etimológiájuk elhomályosulása miatt igencsak nehéz. Azt is meg kell vizsgálni, hogy a feltehető hangzás alapján bevonható-e másféle írásmódú névalak is. A Zemplén megyei adat a forrásaimban nem élte túl a középkort. A Fejér megyei adat eltávolodott az eredeti alaktól, újkori formájában deetimologizáció nehezíti a megfejtést.

A Bihar megyei, Mezögyánhoz tartozó, újkori forrásokban *Kéza*, *Kiza*, *Kizá* írott alakban felbukkanó helynév kapcsán az nehezíti az értékelést, hogy a település a két forrás alapján két nevet viselt, 1780–81-ben ráadásul nem azonos a két magánhangzó hosszúsága. Kései voltak alapján a hangjelölés feltehetően tükrözi a kiejtést, de a 17. századi történeti megjegyzés (ti. emberemlékezet óta lakatlan) miatt a névalak későbbi felelevenítése (újratelepített települések esetében a fellelhető oklevelek alapján is visszaállíthatták a nevet) során torzulhatott. Akár a régi írott alak betűszerinti olvasásából is származhat a *z*, akár – mint az újkori szóalakok is mutatják – az etimológia elhomályosulása utáni deetimologizációs alakulásról is szó lehet.

A régi adatokban *y* és az *i* az *i* hang mellett egyaránt jelölhetett a korai ómagyarban *ĕ* hangot, így az egyszerű *i*-s adatok is olvashatók *ĕ*-vel, illetve ezek hosszú párja is feltehető. A *z* egyaránt jelölhet *sz*-t és *z*-t is (KOROMPAY 2003: 286–288). Az *sz* a két magánhangzó között zöngésülhetett, de ismert *sz* > *z* változás is (l. *szaj* > *zaj*). Az *sz*-es lehetőséget figyelembe véve talán bevonható még a *Kesa* és *Quesa* névalakok is, amelyeket viszont FEHÉRTŐI a *Kese* alakokkal kapcsol össze. 1138/1329: ... In villa ... *Kesa*; 1213/1550: *filiam quoque eiusdem mulieris nomine Kesam taliter liberauit*; 1215/1550: *ioubagiones Petri scilicet Kesam*; 1219/1550: *pristaldo Quesa de villa Dubos* (ÁSznt. 459).

Az ÁSznt. szócikke tartalmaz még egy adatot: 1227: *Keze*, amely azt sejtetné, hogy az *a*-nak a *Keza* alakban és a *Kese* szócikkhez kapcsolt *a* grafémára végződő alakokban *ä* hangértéke lehet. Ez azt jelentené, hogy e névadatok nem kapcsolhatók a három helynévhez.

⁵ Az oklevél (DI. 36407) tintája kifakult, így nagyon nehezen azonosítható a szövegezésben a névalak.

Annak eldöntése, hogy a három *Keza* helynév etimológiailag összekapcsolható, további kutatást igényel. Elbizonytalanító tényező, hogy személynévi használatban nem egyidejűleg jelentkeznek a helynevekkel forrásokban (l. TÓTH V. 2017: 17–22), így nem találjuk azt a személyt, akitől e birtokok közvetlenül metonimikus névadással (személynév → helynév) származtatható lennének. Szerepe lehet ebben az oklevelek véletlenszerű fennmaradásán túl annak is, hogy egy embernek több neve is lehet, illetve változhat is – ezek előfordulásai az oklevelekben pedig majdhogynem esetlegesek. Amennyiben később megerősítést nyer, hogy különböző motivációval, más-más szóból jöttek létre, úgy az befolyásolja a hangalak megállapításának kérdését és megvilágosíthatja a Fejér és Bihar megyei adatok újkori különbözőségét.

7. Etimológiai kihívások. A helynév a személynévként is használt *Keza* névből alakulhatott. Amiatt hogy a – feltételeesen összetartozó – adatokban *z* és *s* is előfordul, a [kész] vagy [kész] hangzás is feltételezhető. De melyik nyelvből származik és mi a jelentése? A lehetséges magyar alapszavak közül kizárható a *késa* 'veszekedés', mert ezt a régi forrásokban csak *s* betűvel írták (TESz. 2: 466; NySz. 2: 252–253), ami egyértelművé teszi az *s*-es ejtést, ugyanebből az okból kifolyólag a *kise*, *kisafa* is (ÚMTsz. 3: 360–361).

Szintén valószínűtlen a *kisz* ~ *kúsz* 'legapróbb hal a Balatonban' (CzF. 3: 861; ÚMTsz. 3: 681) -a becézőképzős származéka is, mivel ezekben az *i* palatális jellegű. Így **kisz* lenne várható.

Előfordul Fejér megye történeti helynévanyagában az a jelenség, hogy szóvégen az *-a* és *-é* : *-aj* és *-ej* többféle változás során olykor összefonódó alakokat eredményez. A diftongust a monoftongizálódás során hangrendi átcsapás kíséri: 1318: *Bathey* (Gy. 2: 349), 1465: *Bathe* (Cs. 3: 318), 1773: *Batta* (MTHnt./Fejér 62); 1217: *Tolooy*, 1338: *Tolue* (Gy. 2: 410); 1231: *Thuboyd*, 1237: *Thuboed* ~ *Toboyd*, 1326/1327, 1383: *Tobayd* (Gy. 2: 409). 1268>1425: *Noe*, 1701: *Novaj* (Gy. 2: 397) esetében fordított hangfejlődésre látunk példát: *-aj* végződés keletkezik.

Ez a jelenség a szavak végén fordul elő, első szótagban eleve veláris magánhangzó található. Így a **készej* > *késza* vagy **kaszaj* > *kasza* > *késza* szintén kizárható. Elgondolkodtató lehetne a *kasza* > *késza*, de ennek csak *készál* alakjában (ÚMTsz. 3: 136–137) találtam elhasonulást, ennek szláv előzménye is veláris hangrendű (TESz. 2: 400).

A névnek talán a nyelvjárási *késza*, *kesze*, *készo*, *készó* 'pénztárca', *kesze* 'dohányzacskó', *késza* 'kisebb méretű kézikosár' (ÚMTsz. 3: 249) szó lehet az alapja. Ez minden bizonnyal jövevényszó a magyarban, az átadó nyelv viszont kérdéses. KAKUK szerint a *kesze* a török hódoltság korában különböző alakú, kelméből vagy bőrből készített, hímzett kis zacskó, amelyben leginkább pénzt tartottak, de más apróbb holmi (dohány, tűzszerszám, levél) tárolására is használták. A szó *kesze* alakban az oszmán-törökből került a magyarba, de ki is halt.⁶ A mai magyar megfelelők csak egyes nyelvjárásokban mutathatók ki, ezeket későbbi átvételnek tartja a szerbhorvátból, illetve a románból (KAKUK 1996: 27, 159–160).⁷

⁶ De vö. a személynévi *Keze* és az *ä*-s olvasati lehetőség kapcsán írtakkal.

⁷ A már felhasznált szótörténeti és etimológiai szótárak a *gyűszű* és *tűsző* (CzF. 2: 1260, 6: 533), vagy a *tűsző* alatt vándorszóként, többszöri átvétellel a magyarba kerülő, legvalószínűbben oszmán-török jövevényszóként veszik fel (l. a TESz. 3: 1016, EWUng. 1569). Szó eleji *d*- és *cs*-kezdőhanggal l. még ÚMTsz. 5: 513.

Véleményem szerint lehet honfoglalás előtti jövevényszó is, előfordul ugyanis a törökségi nyelvekben: kazah *kisa* 'szabók börzsákja', kazáni tatár *kisä* 'börtáska, pénzsák'. E szempontból főleg a csuvas adat jelentős: *kâsja, kâsjä* 'táska'. Csakhogy e szó a törökben is jövevényszó lehet, méghozzá a perzsából: *kîsa* (RÄSÄNEN 1969: 257; KAKUK 1996: 159).

A *készä* ~ *kisza* 'börtáska, pénzeszsák' szó mind a honfoglalás előtt, mind a honfoglalás utáni betelepítésekkel bekerülhetett a magyar nyelvbe, mert a besenyők és akár a velük együtt is érkező kálizok (PÁLÓCZI HORVÁTH 1989: 24) is meghonosíthatták. A *készä* a régiségben a betelepülő, nem magyar nyelvű besenyők és/vagy kálizok szókészletébe is tartozhatott, esetleg egy *Keza* nevű besenyő vagy káliz személytől lett magyar névadással a helynév. A névadás motivációja a nyelvi asszimilációval hamar feledésbe merült.

Fejér megye mellett vannak Bihar megyében is nyomai besenyőknek (Gy. 1: 573) és kunoknak is (RÁCZ 2016: 56). Ha Zemplén megyében található is azonos motivációval létrejöttként tekintünk, akkor talán a törökségi eredetű *kun* és a szláv eredetű *palóc* népnév összefüggése segítséget jelenthet. A két etnonima talán ugyanannak a törökségi népcsoportnak két külön nyelvi megfelelője (RÁCZ 2016: 55–56), ugyanakkor nincs tisztázva a mai *palóc* szó szemantikai változása. Nyitott kérdés marad, hogy a néprajzi csoportnév egykor török etnikumra vonatkozott-e. A besenyők és a kunok is a törökségi népek kipcsak ágához tartozhattak nyelvilag (RÁCZ 2016: 35, 55).

Noha tárgyat jelölő köznévből sajátosságjelölő személynévként (TÓTH V. 2017: 40) való használata e szónak meggyőző lehet, nem feltétlenül jelenti azt, hogy mindhárom „Kéza” helynév ugyanolyan motivációjú névadás eredménye (tipológiailag a térszinforma metaforikus elnevezése is szóba jöhet, de egyetlen hasonló példa lehetne a korszakból RESZEGI 2011: 163), vagy hogy a személynéven alapuló helynévi magyarázat szükségszerűen helyes (TÓTH V. 2017: 24). Ezért a Fejér megyében volt egykori *Keza* kapcsán egy másik lehetőséget is bemutatok. A *Kinza* alak *i*-je és *n*-je miatt talán egy másik szó népetimológias beleértése, vagy pedig egy teljesen eltérő etimológia is elképzelhető. Viszont ez utóbbi lehetőség nem jöhet szóba a kronológiailag elsődleges *Keza* alak kapcsán, csak esetleg a név későbbi életében lehetett szerepe.

Talán a régi magyar *kenéz* méltóságnév szláv eredetije is hathatott a *Keza* ~ *Kyza* > *Kenza* ~ *Kinza* változásra, melynek *kenazatus* latinus származéka is van (TESz. 2: 442–443; EWUng. 729). E szóból többfelé különböző alakban jött létre helynév, többek között Fejér megye déli részén is volt egy *Kenese* (1212: *Kenezna*, l. Gy. 2: 391). Ebben az esetben mind e *Kenezna*, mind a régi Kéza 1660-os *Kenza* alakjának esetében a *z* nem *sz*-t, hanem *z*-t jelölhet.

Az e méltóságnévből való *Kenese* és *Kanizsa* nyilván különböző magyar változatban, talán eltérő időben alakult. Átadó nyelvi oldalról vegyes hangrendű előzmény tehető fel, de a korai ómagyar adatokból is idézhetünk erre példát. Nagykanizsa régi neveként 1245-ből *Knysa* és 1322-ből *Kenesa* (FNESz. 2: 191), a Balatonkenesével azonosítható település történeti adatai között pedig 1109: *Kensa*, 1231: *Kenesa* (Cs. 3: 237) alakot találunk. Így ebben az esetben azt látjuk, hogy a szláv eredetinek átvétele és további élete mind *z*, *s* és *zs* hanggal megtörténhetett. A hangrend pedig szintén ingadozik veláris, palatális és vegyes között. Az 1109-es adat különösen közeli a mai *Ginza puszta* 1660-as *Kenza* alakjához.

Kenese és *Kanizsa* esetében is az eredeti mássalhangzó-torlódást oldja fel az első *e* és *a*, a *zs* valamivel későbbi alakulásról is tanúskodhat, de a magánhangzók hatása is közre-

játszhatott. Így a *Kinza* esetében a kétnyíltszótagos tendencia hatásával, egy **Keneza* > *Kenza* és/vagy **Kiniza* > *Kinza* változással lehet számolni. Szóba jöhet, de valamivel gyengébb magyarázó erővel bír a hangátvetés lehetősége: *Kniza* > *Kinza*.

A későbbi népetimológias beleértést talán az segíthette a *kenéz* méltóságnév elevenése alatt, hogy Bicske birtokosa volt Kanizsai György – bár nehézséget jelent, hogy a nevében a helynév mindig *Kanisa*, *Kanyisa* alakban szerepel –, akinek feleségével, Rozgonyi Klárával birtokvitájuk alakult ki a helyi jobbágyokkal (KÁROLY 1896–1904. 3: 209; ÉRSZEGI 1971: 247–248).

10. Összefoglalás. Kézai Simon személyéről alig tudunk valamit. A nevében található helynév megfejtése körüli bizonytalanságok a krónikakutatás kezdete óta sem csökkentek, de nyelvtörténeti vizsgálat híján a tudomány 1903 óta nyugvópontra jutott e kérdésben, noha az alapnak tekintett magyarázatnak vannak hiányosságai. CSÁNKINAK a kritika nélkül öröklődő érvelésében (egykori *Keza* alak összekapcsolható a mai *Ginza* helynévvel) nem különül el egyértelműen, hogy a magyar és az önkényesen németnek tartott alak hogyan viszonyul egymáshoz kronológiailag. Érvelésében csak egy-egy alakot magyaráz, azokat sem tételelesen, inkább felvetés szintjén. A régi történeti adat felülvizsgálatát a lokalizáció tekintetében további adatok hiányában pontosítani aligha lehet. Az etimológiák megerősítésére csak egy-egy (és talán bizonytalan) adattal megtámogatható párhuzam hozható.

Tanulmányomban kitértem a fellelhető személynévi megfelelőkre, megpróbáltam a helynévadatok történetét feltárni, valamint a névalakok eredetét megmagyarázni. Bár jelentősen több forrás áll rendelkezésre, mint CSÁNKI idejében, számos kérdés még így is nyitva maradt. Habár a régi helynevekben három *Keza* is van, nem kézenfekvő, hogy mindegyiknek azonos a névadási motivációja. A Zemplén megyei helynév korán eltűnik a forrásokból. A Bihar megyei legkorábban csak a 16. században kerül elő, a 17. századra az elnéptelenedett falu névalakja a visszatelepítés után torzulhatott. A Fejér megyei helynév pedig az etimológia elhomályosulása után jelentős alaki változáson ment át, ami többféle névalakot eredményezett.

A személy- és helynév alapja talán egy közszó. A szakirodalom eddig csak a török hódoltság alatt jövevénytárszóként bekerült a *keszé*-vel foglalkozott (mai megfelelői *késza*, *kesze*, *készó*, *készó*). Véleményem szerint a szó *késza* alakban a besenyők, kunok, kálizok betelepülésének következtében korábban is létezhetett, de ekkor még nem lehetett a szó-készlet általánosan elterjedt eleme. Ezzel köthető össze a „Simon de *Keza*” névszerkezetben a helynév. Ennek alapján a magyar nyelvjárási *késza* 'bőrzsák, pénzzacszkó' eredetét tekintve lehet honfoglalás előtti perzsa és ótörök eredetű vagy Árpád-kori besenyő is. A betelepülő besenyők és kálizok között személynévi használata metonimikus névadással a helynév alapjául is szolgálhatott.

Kulcsszók: Árpád-kori krónikás, Kézai Simon, helynévtörténet, helynév-etimológia, népetimológia, német nyelvi hatás, történeti földrajz.

Hivatkozott irodalom

ÁGOSTON GÁBOR 1989. A szolnoki szandzsák 1591-92. évi összeírása. In: BOTKA JÁNOS szerk., *Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 4. Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok. 191–288.

- AO. = *Anjoukori okmánytár* 1–6. Szerk. NAGY IMRE. MTA, Budapest, 1878–1891. 7. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1920.
- AOKl. = *Anjou-kori oklevéltár* 23–24. Szerk. PITI FERENC. Szegedi Középkorász Műhely, Budapest–Szeged, 1999–2001.
- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár* 1–12. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest/Budapest, 1860–1874.
- B IX a 520 = *Comitatskarten von Ungarn. Comitatus Stuhlweissenburg*. Mil. Geogr. Inst., Wien, 1857–1859. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/421/view/?pg=26&bbox=-3044%2C-6126%2C7455%2C-6> (2020. 07. 23.)
- BAKÁCS ISTVÁN 1982. *Iratok Pest megye történetéhez 1002–1437*. Pest Megyei Levéltár, Budapest.
- BÁRSONY ISTVÁN 1976. A Bihar megyei egyházi birtokok jobbágynépe a XVIII. század első harmadában. In: GAZDAG ISTVÁN szerk., *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* 3. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen. 41–56.
- BÉL = PROKOPP GYULA ford. 1977. Bél Mátyás Fejér vármegye leírása. Hungariae novae geographico-historica. Pars secunda transdanubiana. In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 11. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 83–117.
- BENKŐ LORÁND 2009a. *A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2009b. Árpád „de genere Turul”. *Magyar Nyelv* 105: 9–16.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára*. Emich/Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3., 5. MTA, Budapest, 1890–1913.
- CSÁNKI DEZSŐ 1903. *Kéza. Századok* 36: 885–890.
- CSÁSZÁR MIHÁLY 1901. *Kézai Simon magyar krónikája*. Lampel Róbert kiadása, Budapest.
- DANKÓ IMRE 1976. Változások a magyar parasztság életmódjában, kultúrájában, különös tekintettel a dél-bihari síkságra. In: DANKÓ IMRE szerk., *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1975*. Déri Múzeum, Debrecen. 393–474.
- DOMANOVSKY SÁNDOR 1906. *Kézai Simon mester krónikája*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- ÉRSZEGI GÉZA 1971. Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193–1542. In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 5. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 177–263.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Typ. Universitatis, Buda, 1829–1844.
- FARKAS GÁBOR 1989. A török hódoltság krónikája Székesfehérváron és Fejér megyében (1526) 1543–1688 (1690). In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 19. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 201–242.
- FÉNYES ELEK 1847. *Magyarország leírása* 1. Beimel, Pest.
- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben, körülményesen leiratik* 1–2. Kozma Vazul, Pest.
- FNESz. = *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. KISS LAJOS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988⁴.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1993. A magyar-történet elé irt hun-történet szerzőségéről. In: UŐ, *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Balassi Kiadó, Budapest. 188–193.

- HKF. = Harmadik katonai felmérés (1869–87) = <https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000/?layers=osm%2C129&bbox=2063476.2601521222%2C5981223.244050522%2C2079136.296322048%2C5986000.558318346> (2020. 07. 23.)
- HO. = *Hazai okmánytár* 1–8. NAGY IMRE etc. Sauerwein, Győr / Franklin, Budapest. 1865–1891.
- HOFFMANN ISTVÁN – KIS TAMÁS közléteszi 1996. *Pesti Frigyes kéziratos helynévtárából 1864. Bihar vármegye* 1. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 65. Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen.
- HORVÁTH CYRILL 1899. *A magyar irodalom története* 1. Athenaeum, Budapest.
- HORVÁTH JÁNOS 1963. A hun-történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 67: 446–476.
- HORVÁTH LAJOS 1995. *Pest–Pilis–Solt vármegye kialakulása és működése 1659-ig*. Pest Megyei Levéltári Füzetek 24. Pest Megyei Levéltár, Budapest.
- JAKÓ ZSIGMOND 1990. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* 1. 1289–1484. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JAKUBOVICH EMIL 1925. Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. *Magyar Nyelv* 21: 25–38.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2003. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 262–316.
- JUHÁSZ IRÉN 1971. Régészeti adatok a középkori Bihar megye nyugati részének településtörténetéhez. In: Dér László szerk., *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 1. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba. 155–165.
- JUHÁSZ JÓZSEF 1934. A baracscai Jupiter oltárkő és Köveaszó (Keveháza). *Székesfehérvári Szemle* 4: 75–79.
- KAKUK SZUZSA 1996. *A török kor emléke a magyar szókincsben*. Körösi Csoma Kiskönyvtár 23. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1980. Fejér megyei helynevek a 18–19. századból. *Magyar Nyelvjárások* 23: 58–96.
- KÁROLY JÁNOS 1896–1904. *Fejér vármegye története* 1–5. Csitári K. és Társa, Székesfehérvár.
- KISS LAJOS 1985. Barangolás földrajzi neveink világában. *Magyar Nyelvőr* 109: 359–366.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. [Ómagyar kor.] In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 281–300.
- KRISTÓ GYULA 1972. Kézai Simon és a XIII. század végi köznemesi ideológia néhány vonása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 76: 1–22.
- MAKSAY FERENC 1990. *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén* 1. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 16. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MARCZALI HENRIK 1880. *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*. Franklin-Társulat, Budapest.
- MKF. = Második katonai felmérés (1819–69). <https://mapire.eu/hu/map/europe-19century-second-survey/?bbox=1895034.526158036%2C5892798.1913683815%2C2396155.6835956513%2C6045672.2479387345&layers=osm%2C158%2C164> (2020. 07. 23.)
- MÉLex. = *Magyar életrajzi lexikon* 1–3. Főszerk. KENYERES ÁGNES. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1981.
- MOLLAY KÁROLY 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÓRA MAGDA 1966. Emlékezzünk! *Fejér Megyei Szemle* 3: 229–232.
- MTHnt./Fejér = *Magyarország történeti helységnévtára*. Fejér megye (1773–1808). Szerk. SZASZKÓNÉ SIN ARANKA. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest, 1987.
- MTHnt./Bihar = *Magyarország történeti helységnévtára*. Bihar megye és a Hajdúság (1773–1808). Szerk. MAJOR ZOLTÁN – RADICS KÁLMÁN – SZASZKÓNÉ SIN ARANKA. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest, 1990.

- NAGY LAJOS 1972. Adatok Fejér megye történeti-földrajzi névanyagához. In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6*. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 227–311.
- NYAKAS MIKLÓS 2005. *A bihari kishajdú városok története*. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 5. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat – Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND, *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.
- PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS 1989. *Besenyők, kunok, jászok*. Corvina, Budapest.
- PAULER GYULA 1899. *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* 2. Athenaeum, Budapest.
- PESTY = Pesty Frigyes helységnévtára, Fejér megye. 1864/1977. Bevezette, közreadja, jegyzettek ellátta: PÁRNICZKY JÓZSEFNÉ. In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11*. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 161–305.
- RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÄSÄNEN, MARTTI 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Turksprachen*. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegyevek a középkori Magyarországon*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SINKA FERENC PÁL 1938. Esztergom vidékének honfoglaláskori multja. In: UÓ szerk., *Esztergom Évlapjai* 9. Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat, Esztergom. 60–109.
- SZABÓ KÁROLY ford. 1862. *Kézai Simon mester magyar krónikája*. Ráth Mór, Pest.
- P. SZALAY EMŐKE ford. 1978. Bél Mátyás: Bihar megye leírása. In: HÉTHY ZOLTÁN szerk., *A Bihari Múzeum Évkönyve* 2. Bihari Múzeum, Berettyóújfalú. 51–106.
- SZÉKELY GYÖRGY 1993. Magyar tanárok és hallgatók az európai egyetemeken az Árpád-korban. *Levéltári Szemle* 43: 3–13.
- SZÉKELY GYÖRGY 2007. Felsőfokú művelődés Magyarországon a XII–XIII. században. In: SZÓGI LÁSZLÓ főszerk., *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 13. ELTE Egyetemi Könyvtára, Budapest. 285–291.
- SZENTPÉTERY IMRE 1961. *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* II. 2–3. 1272–1290. Magyar Országos Levéltár Kiadványai 2. Forráskiadványok 9. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZÜCS JENŐ 1973. Társadalomelmélet, politikai teória és történet-szemlélet Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában. *Századok* 107: 569–643, 823–878.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TÓTH ENDRE 2000. A környei 4. századi római erődőről. In: Kisné Cseh Julianna – Kemecsi Lajos, *Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 7. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, Tata. 295–313.
- C. TÓTH NORBERT 2005. A leleszi konvent országos levéltárban lévő Acta anni sorozatának oklevelei. 1387–1399. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I. kötetéhez.) In: ALMÁSSY KATALIN – ISTVÁNOVICS ÉSZTER szerk., *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyvei* 47. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza. 235–247.
- C. TÓTH NORBERT 2006. *A leleszi konvent statutoriae sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei*. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I–II. kötetéhez.) A Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 36. Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza.

TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
 ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

Notes on the origin of the name *Simon of Keza*

In this paper my aim is to show a parallelism between the historical forms of three known toponyms *Keza* from medieval Hungary in order to find their etymological origins. Each one of these three places was referred to in a former talk as the birthplace of the chronicler, Simon of Keza. This toponym was considered to be a former personal name, which became a place name due to possession. I found that the etymon could be a now dialectal word *késza* ‘container made of leather’, a word of Turkic or Persian origin. There is no trace of a person who could possibly be the possessor concerned. The toponym *Ginza* in Fejér County has been suggested as that of one of the settlements formerly called *Keza*. The change has been explained as due to German settlers, but Csánki’s explanation is wrong, whether or not the change was really caused by language contact. However, I did not find any exact clues for migration in the suggested time period. On the other hand, the historical forms can be explained from Hungarian. The folk etymological effect of the place name *Kanizsa* could also have caused changes.

Keywords: chronicler from the Árpád-age, Simon of Keza, historical toponymy, etymology of toponyms, folk etymology, contact with German, historical geography.

NÉMETH DÁNIEL

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Egy nyelvújítási szó rejtőzködő élete: a *burkony**

1. A 2017-es bicentenárium felélénkítette, valamint számos új eredménnyel gazdagította az Arany János életművével kapcsolatos kutatásokat. Fókuszba került a még kéziratot formában lévő munkák kritikai kiadása, ahogy mára már megérett a korábbi kiadások textológiai-filológiai revíziója. Az Arisztophanész-fordítások korszerű elvek szerinti sajtó alá rendezését javasolja BOLONYAI GÁBOR is, aki konkrét példák bemutatásával többek között a szómagyarázatok megújítására tesz javaslatot (BOLONYAI 2017: 145–158). Az Arisztophanész-fordítások új kiadásának célkitűzései című tanulmányában megállapítja, hogy a fordítások új kiadása azért is kulcsfontosságú és időszerű, mert bár Arany készített jegyzeteket a fordításokhoz, maga sem tartotta őket elégségesnek; másfelől PONORI THEWREWK EMIL glosszáriuma a korábbi kiadásban több helyütt pontatlan, hiányos, szubjektív. Ezen túlmenően számos szó alakja, jelentése a korabeli olvasó számára ugyan még világos volt, de a mai ember számára már elhomályosult.

A szómagyarázatra érett példák között találni a *burkony* szót is, amely Arany Jánosnak a Madarak című drámafordításában az alábbi szöveggörnyezetben olvasható: „Oh

* A szaknyelvi példaanyag feldolgozásában köszönettel tartozom Dávidházi Péternek, Mészáros Tamásnak, Tuboly Adrienn-nek és Volford Jánosné Csapó Évának.

balga, balga! fel ne költsd boszuját / Az isteneknek, hogy »átkos nemed / Ki ne vágja, Zeus kapájával, Diké« / S hogy lángüszök villámcsapása szénné / Ne zúzza tested s »házad burkonyát«. A *burkony* szóhoz illesztett lábjegyzetben ez áll: „Euripidesből. Tragikai affectatio” (Arany 1871–1874/1961: 71). BOLONYAI a következőképpen magyarázza a szöveghelyet: „[...] a főhős, aki az olymposi istenekkel szemben megalapítja Felhőkakukkvarát, durva szavakkal fogadja Zeus hírnökét, Íriszt, a szivárványt, aki igyekszik határozottan, de udvariasan közvetíteni Zeus haragját. Többek között egy Euripidéstől kölcsönzött emelkedett kifejezést is használva fenyegeti meg, hogy a főisten villámmal fogja a vár falait (*δύμων περιπτωχάς*) megsemmisíteni. A várfalakra használt jelzős szerkezet szó szerint azt jelenti: »a házad ölelését / ölelő karjait«, értelem szerint: »a téged átölelő, óvó házat« vagy »a házadat körbe vevő falakat«. Arany a következő fordulattal adja vissza a szóképet, mely egyszerre metonímia (»ölelés« az »ölelő karok« helyett) és metafora (»ölelés« a »várfal« helyett): »házad burkonyát« [...]” (BOLONYAI 2017: 155). BOLONYAI GÁBOR egyben cáfolja PONORI megállapítását, miszerint „paródiából készített szó” volna a *burkony*, hiszen a szó nem Arany szóalkotása, hanem – mint írja – az 1860-as, 70-es évek közkedvelt női stólaszerű, a felsőtestet beborító viselete, amely szó egyben kiválóan illik Íris megnyilvánulásához.

Az adott szöveghelyből kiinduló szómagyarázat további vizsgálata már önmagában is szótártani és szótörténeti tanulságokat ígér, amelynek révén újraolvasva az idézett példát, az értelmezés is más megvilágításba kerül.

2. A ruházattal kapcsolatos adatok feltérképezése során változatos öltözképtípusokkal találkozunk. A korabeli divatlapok stílustanácsadásában gyakran előfordul a szó: „Az előrés épen 8 centimeter szélesen láttaték el prémmel, diszes csatokkal. Az egyenesen lefelé vágott zsebek igen kecsesen fejezik be e szép burkonyt” (Berkényi 1862: 402). Megtaláljuk a női viseletek közül a fentebb is említett stólafele vállkendőt: „Miss Lydia már a színházon kívül sem mindennapi miss. Hogy ecseteljük röviden és szabatosan? [...] Amazonkalap hullámzó barna tollal, mely irigyelve nézi, hogy a szellő nem őt keresi föl, hanem inkább azon hullámzó aranyfürtöket, melyeket az amazon-kalap hiába akar beárnyékolni. Egy finoman csíkozott skót burkony borul vállaira, és ha érző keble volna, méltán boldognak nevezhetné magát, hogy ily vállakra borúlhat” (Bulyovszky 1858: 248–249). Ezenkívül így hívták a fejet, arcot eltakaró fátolszerű ruhadarabot és a menyasszonyi fátylat is: „Kellemes narciszolaj-illat száll fel a szőnyegekbe azon bájos kis teremben, melybe most a szép menyasszony, könnyed fehér burkonytól takarva, belép” (Sz. n. 1871: 159). A teljes testet beburkoló hálóköntösként ugyancsak megtaláljuk Jókai egyik regényében: „S eközben az öntudat teljes nyugalmával kapta magára könnyű selyem éji burkonyát” (Jókai 1850/1989: 326). Ugyanakkor nemcsak a korabeli hölgyek (divat)viseletének megnevezéséről van szó, hanem több helyütt találkozni az antikvitás és a középkor női ruhadarabjaként, egyfajta fátylat-, illetve köpenyféleségeként: „Szolt vala, ’s egyszerűen fátylat von az isteni felség, / Oly feketét, melynél feketébb gyászburkonya nincsen” (Homérosz 1853: 506). A szóhoz HUNFALVY az alábbi magyarázatot fűzi: „ilyessel fedve jártak ki a’ hellen nők”. Másutt, egy Platón-fordításához az alábbi szómagyarázó értelmezést fűzi: „*Burkony [...] volt redős bő szövet, mellyet a’ nők úgy, mint a’ férfiak a’ köpenyt, a’ ruhák fölibe vetve viseltek. Athéne istennőnek burkonyát, melly ékesen ki volt rakva, sokat dicsérték a régiek” (Platón 1854: 29). A felöltő történetét bemutató Hölgyfutár

ugyancsak a régi korok viseletének megnevezésére használja a szót: „s a lovagvárac legkényesebb ízlésű kisasszonyainak sejtelve sem volt ama változatok végetlen sorozatáról, melyek jelenleg a köpeny és mantilla, sál és felöltő közötti űrt betöltik: ama ó és középkori burkonyok fényes és gazdag kiállítását a későbbi nemzedékek megközelíteni sem bírták” (Sz. n. 1878: 109). Az 1800-as évek közepének sajtóvilágából az is kiderül, hogy nemcsak a hölgyek privilégiuma volt a *burkony*, de a férfiak divatvilágát is meghódította, így például férfi felsőruházat-, felöltőféleség gyanánt is találkozunk vele: „A férfiburkony szabása Tóth Gáspár, pesti férfiszabó, jeles polgártársunk terve szerint készült, [...] s ki nemzeti öltözetünk csinos készítése által országos hírt és hitelt vívott ki magának. Ezen burkony egyszerűbb zsinórzatú is lehet, s gácsi posztóból készülve nem jön annyiba, mint az idegen szabású és kelméjű kaputok” (Vahot 1844: 96). Megtaláljuk ezen túlmenően a testet vagy testrészt betakaró védőruha funkciójában is: „A teknőnc hártyaiból összevarrott burkony, mely testemet betakarja. Ezen nem hat a víz keresztül” (Jókai 1904/1971: 146). Nemcsak emberi, hanem állatok alkalmi védőfelszerelését is jelentette: „Ekkor a huszárok azt a fortélyt használták, hogy a lovaik lábaira burkonyt kötöztek nyeregpokróczaikból, s a köd oltalma alatt, neszlenül haladtak el a város kapui előtt” (Jókai 1890: 1). A testet, testrészt bármilyen módon beburkoló, eltakaró ruhadarabok változatos formái az alapszó mellett számos szóösszetéti, illetve képzett alakban léteztek ebben az időszakban, pl. *burkonybunda*, *burkonykendő*, *burkonyka*, *burkonyos*; *bársonyburkony*, *csipkeburkony*, *hermelinburkony*, *nyakburkony*, *takaróburkony*. A szópéldák jellemzően az 1840-es évektől kezdődően a század második felének szép- és sajtóirodalmában találhatók: irodalmi, szaknyelvi írásokból, valamint a hétköznapi, társas életet ábrázoló szövegekből származnak. A gyűjtésben alapvetően a BTK Irodalomtudományi Intézet textológiai portáljára és az Arcanum adatbázisára támaszkodtam.

A burkonyok korabeli széleskörű elterjedését azonban a fentebb említettél sajnálatosabb körülmények is befolyásolták. BALOGH KÁLMÁN 1883-ban megjelent Orvosi Műszótárában az *echinococcus* fajtái és értelmezései között találjuk meg: „*altricipariens*, befelé-nemző burkony; *granulosus*, szemcsés burkony; *hominis*, az ember burkonya; *hydatidosus*, *hydatidos* burkony; *multilocularis*, soktömlős v. soküregű burkony; *scolicipariens*, kifelé-nemző burkony” (BALOGH 1883: 87). Ezek a galandféreg különféle alakulatait jelölik. A *burkony* megnevezés itt arra utal, hogy vízszerű folyadékkal telt hólyagokat alkotnak. A korabeli orvosi esetleírások az *echinococcus* parazitás betegség által okozott tüneteket, jelenségeket részletesen taglalják: „ezen hashártyai *echinococcusok* nem helyben elsődlegesen kifejlődött burkonyébrényekből származtak, hanem egy nagyobb burkonytömlő felrepedése folytán a hasürbe jutottak és odanőttek. Ezen nézet mellett szól, hogy egyes 0-2 mm. nagyságú elmeszesedett burkonyszemcsében 3-4 *scolex* koszorút talált s etetési kísérletek szerint az embryokból kifejlődő burkonyok tetemesb borsó egész diónyi nagyságot érnek el, míg bennük *scolexek* fejlődnek. Az alakra nézve a leírt hashártyai burkony *echinococcus granulosus* szemcsés burkony névvel jelölendő” (GENERSICH 1876: 161-162). Találkozni a jelentésváltozásnak olyan esetével is, amikor magát a betegséget nevezték így: „nem ritkán találunk 8-10 éves gyermekeket, kik burkonyban szenvednek. Mindenesetre jó nálunk is őrizkedni a kutyákkal való nagyon szíves érintkezéstől” (KUNCE 1879: 541). Több kórleírásban a *burkony* egy burokkal körülvett, üreges felépítésű tályogszerű gennygolyót jelöl, amely közvetlenül a gyulladás helyéről indulva érintőlegesen haladva átterjed más szervekre, és azokat is megbetegíti.

Pl. „Korányi a tüdőbe tört hashártya-burkony egy esetében a köpetben, a bélbe áttört májburkony esetében pedig a bélsárban nagy számmal volt képes feltalálni ezen jegeczetket” (TERRAY 1887: 1269); „Lieutaüd [...] és mások a légszőnek a pajzsmirigy burkonya által való átfürödésait észlelték” (LŐRI 1885: 47). A szó orvosi szaknyelvi előfordulásai kifejezetten gyakorinak mondhatók. Szóadatokat még az 1900-as évek elejéről is találunk. A terminológiában betöltött szerepe az összetételi formák változatosságában is megmutatkozik: *burkonyállat*, *burkonydaganat*, *burkonyébrény*, *burkonyfőreg*, *burkonyfolyadék*, *burkonygalandócz*, *burkonyhalmaz*, *burkonyhólyag*, *burkonyképződés*, *burkonyrezgés*, *burkonytelep*, *burkonytömlő*.

Az öltözködéssel kapcsolatos és az orvosi megnevezéseken túl a *burkony* más szóhasználati körökben is megjelent: „a halhatatlan lélek halandó burkony alatt lakik” (KONRAD 1854: 274), ahol a *burkony* a testre utalva egyfajta külső burokként értendő. A „burgonya, mely műszó burkony v. i. földdel burkolttól leszarmaztatható” (Rodiczky 1874: 5) példamondat a téves etimológia ellenére a *burkony* magyarázatát jól szemlélteti. „A’ Honderű új burkonyt nyert ’s néhány régi íróját veszté” (Sz. n. 1844: 109.), illetve a „mégis az Életképek derekasan bélelt rózsaszínű burkonya” (Sz. n. 1845: 127) példák esetében a szó a ’borító’ jelentésre utal. „Adja az ég, hogy roskövezetű utcáink, többi segedelem mellett, minél előbb új burkonyt nyerjenek” (Q. Y. 1844: 125), itt az ’útburkolat’ értelmezéssel találkozunk. A „burgonyákra sós burkony ülepedjék le” (Sz. n. 1860: 58) példában pedig a ’bevonat’ jelentést találjuk meg. „[A] kazán befalaztatnék, burkony vagy borítékkal körülvétnék” (Sz. n. 1853: 12) esetében a szó egyfajta védőburkolatot jelöl, de más típusú műszaki, mérnöki leírásban is megtalálható, például ahol a burkony a csövek illesztésénél összeszorító bilincsként funkcionáló alkatrészt jelöl. „A haragnak vízhatlan elzárása, valamint mozgósítása burkonyok által eszközöltetik, melyek a cső minden egyes gyűrűzetének szelvényeire rá vannak forrasztva, szorgalmasan leasztergályozva s épen oly sűrítőekkel vannak ellátva, a minőket a vízcsőgépeknél szoktak rendszeresen alkalmazni” (M. L. 1871: 329). A harcászati szaknyelvben a lövegen belül elhelyezkedő burok- vagy köpenyféleséget jelenti, amely megakadályozza, hogy a berobbanást követően a lövedék a tüzelő felőli nyílásból lövődjek ki: „A lövet Müller rendszerének felel meg, a hengeridomu része felső – a hegye feléi – részén hat, a vonások elhelyezése és idomának megfelelő varacs létezik, míg a lövet hátsó részére egy ólom feszburkony van alkalmazva, melynek hosszúkák varacsai az által szórítatnak a löveg vonásaiba, hogy a töltés feléi részén egy kivájás hagyatott, melybe a lőpor elsütése által támadt gázok hatnak s a burkony falait kitágítják” (Sz. n. 1868: 148).

Nem elhanyagolható a konkrét jelentések mellett az átvitt értelmű használat sem a képes kifejezőmód szemléletes megnyilvánulásaként, ahol a közös jelentéselem valamilyen tulajdonság, állapot (külső) látszatának a kifejezése: „akkor bontakozunk ki az egykedvűség és közömbösség ama gúnyos burkonya alól” (Simon 1858: 195); „őszinteség burkonyában sokkal boldogabb lenne az emberiség” (Sz. n. 1846: 71); „A’ névtelenség’ burkonya alá surrant úr” (S. D. 1845: 377); „E’ czikk írója nem kíván az anonimítás burkonyába rejtezni” (Kossuth 1843: 139); stb.

A rendelkezésre álló előfordulási adatok alapján azt láthatjuk, hogy a szó többjelentésű volta a különféle jelentések, jelentésárnyalatok mellett több esetben a látszólagos alkalmi jelentésekben realizálódik, amelyeket egy markáns, közös jelentéselem, a ’burok, burkolat’ köt össze. Ez a közös alap igen eltérő és változatos jelentések formájában hagyott

nyomot a 19. század második felére jellemző nyelvhasználat különböző területein. Korabeli nyelvi szerepének megítéléséhez további adalék, hogy LAKY DEMETER Irályrendszer vagyis szerkesztésmódja a ' gyakorlati életben előforduló írásmű-nemeknek című stilsztika-kézikönyvében a *burkony*-t a *köpeny* megfelelőjeként, szinonimájaként találjuk meg: „tehát, ha például mell helyett kebel; köpeny h. burkony; vagy: charta h. papyrus; porta h. janua használtatik, az értemény nem másítatik, 's így nem is lesz szómásítás” (LAKY 1854: 59). A BALLAGI-féle szótár *lepleg* szócikkében pedig értelmezés részét alkotja, ami azt jelenti, hogy a korban közismertnek kellett lennie, a *lepleg* „burkony, vékony nyári köpeny” (BALLAGI 2: 182). Kétségtelen, hogy akkori elterjedtsége ellenére a *burkony* mégsem bizonyult hosszú életűnek: az 1840-es évek elejétől a század végéig élte aranykorát. Elvéte ugyan az 1900-as évek elejéről, illetve később is találni még egy-egy példát, de mára már lényegében elavultnak tekinthető.

3. Mi tükröződik mindebből szótárainkban? Összességében az látszik, hogy a szó megjelenési formáinak csak egy részét ismerhetjük meg belőlük. A CzF. első jelentésben megadja a „Szeged vidékén am. hajó oldalbordája, melyhez az oldal- és fenékdesszák szegeztek, másutt: balkony, bókony. ‚Burkony’ jobban a bókonyhoz szegezett deszkázat” jelentést, amely valójában homonímia: a bókony nyelvjárási forma alakváltozata, emiatt nem tartozik a vizsgálatunk tárgyába. További, jelen vizsgálat körébe tartozó jelentések: »Úri nők köpenye, melybe burkolódnak. (Wickler)«, valamint »Más ily bötakaró öltöny is« (CzF. 1: 841). A BALLAGI-féle szótár ugyancsak a (homonim alak mellett) a ruházat jelentésköréből ad értelmezéseket: „1. ált. 'takaróféle lepel, bő ruha, melybe beburkolódnai lehet, köpeny, bunda stb.'; 2. külön. 'nőköpeny'” (BALLAGI 1: 142). A Nszt. jelentsleírása a lehetséges ruhadarabok közül a köpeny-, kabátféleséget emeli ki, valamint a példáink között is szereplő 'útburkolat'-ot. A két értelmezés eltérő stílusminősítéssel áll: „1. 'hosszú, bő (ujjatlan) felsőkabát, kül. köpeny'; 2. (rég, ritk) 'út, tér felületét ellenállóvá tevő kemény borítórtege, burkolat'” (Nszt. *burkony*¹). Itt a *burkony*² a fentebb is említett *bókony*-ra utal.

A szóeredetet illetően a NyÚsz. és az EtSz. ad elsődleges iránymutatást: a keletkezés az 1830-as évekre datálódik, mikor nagy divat volt a nőknél az ún. *wickler* ('wickler, női köpeny' 1. EtSz. 1–2: 578), de nem volt rá magyar szó, így KUNOSS ENDRE Gyalulát [...] című munkájában találjuk meg rá a *szoknya* mintájára a *burok*, *burkol* szóból tudatos szóalkotással létrehozott *buroknya* alakot (KUNOSS 1835: 115). Hivatkozva a NyÚsz. adattaira 1836-ból a FogZs. említi a *burkonya* szót, 1838-ból a Tzs. hozza a *burkony*-t, majd ennek kapcsán az 1870-es évekből származó, általunk is idézett Arany-fordításra utalnak (NyÚsz. 2: 424). Ezt az adatot az EtSz. az utolsó előfordulásnak tartja (EtSz. 1–2: 578).

A jelen vizsgálatához feltárt példaanyag további adalékkal és tanulsággal szolgál a szótárak korai előfordulású adataihoz és a szó későbbi életéhez: a *buroknya* alak nem terjedt el széles körben, azonban a NyÚsz. és az EtSz. (szintén szótári, szójegyzéki hivatkozású) példájával egyidejű, de nem szótári hivatkozású adata bukkannhatunk még A lovagjátékos című írásban, ahol a *mantille* megfelelőjeként adja meg a szót a szerző: „mellyet még feltűnőbbé tön a' buroknya (mantille), ezen szükséges öltözete minden spanyol begyesnek” (Uzdi 1835: 1). Megjegyzendő, hogy a *mantille*, *mantilla* önállóan már az 1830-as évek elején, majd később a *burkony* megfelelőjeként, illetve vele együtt említve többször is előfordul. A *buroknya* alakot BUGÁT PÁL Természettudományi szóhalmaz című

munkájában is megtaláljuk az *involutrum* szó ('gallér, fedél, burok') megfelelőjeként (BUGÁT 1843: 50). A CzF. és a BALLAGI-féle szótár egyaránt hasonló jelentésben: 'takaró, amelybe valami burkolva van' veszi fel a *buroknya* alakot (CzF. 1: 842; BALLAGI 1: 142). Az eddig feltárt előfordulásokból az is kitűnik, hogy a *burkonya* változat a *buroknyá*-hoz képest gyakoribb használatú. A CzF. és BALLAGI MÓR szótára címszóként ugyan felveszi, de önálló szócikket nem rendel hozzá, hanem a *burkony*-hoz utalja az olvasót. Ez az alakváltozat a *burkony* elterjedtségi fokát nem éri el. A Honművészen található, 1836-ból származó adat: „burkony-köpönyeg (Wickler) zöld selyemből rózsá-atlasz béléssel” (Sz. n. 1836: 816) az alakváltozatok alakulására nézvést két tanulsággal is szolgál. Egyfelől azzal, hogy a NyÚSz. és az EtSz. 1838-as adatánál létezik korábbi *burkony* változatú előfordulás (még ha származék formájában is), másfelől pedig azzal, hogy kifejezetten a *wickler* magyarítására megalkotott szó az egyedi szóalkotással egy időben más módon és más formában is létezett. További példa még: „kerek-burkony (Rad-Wickler)” (Sz. n. 1838: 736). A *burkony* etimológiájának feltárásához – ahogyan a *buroknya* esetében is – visszakanyarodhatunk a *burok* származékszóhoz. Ennek alapszava a TESz. alapján a *borít*, *borul* szócsalád tövére vezethető vissza; a *burkol*, *burkolat* már a 18. század végétől létező származékok (TESz. 1: 393). Minthogy a nyelvújítás korában az *-ny*, *-ony*, *-öny* képző termékeny módon járult hozzá több szavunk létrehozatalához, pl. *függöny*, *horgony*, *mezőny*, *mozdony öltöny*, *redőny*, *sodrony*, *sürgöny*, *szurony* stb., így a *burkony* létrejötte is elképzelhető hasonló módon.

4. A 19. század első harmadától a század végéig a *burkony* a 'burok' alapjelentésből kiindulva számos, egymástól igen eltérő nyelvhasználati körben jelent meg. Sajátos jellege révén ez a közös jelentésem kifejezetten erős, biztos magnak bizonyult ahhoz, hogy az önálló jelentések, jelentésárnyalatok meghatározhatók és értelmezhetők legyenek még úgy is, hogy viszonylag kisszámú előfordulással rendelkeznek, sokszor alkalmi jelleget mutatnak, nagyon különböző nyelvhasználati területekről származnak, és az egyes területeken belül pedig gazdag változatosságot produkálnak. A szótári leírások a szójelentésnek ezt a sajátosságát nemigen tükrözik. Ennek egyfelől az az oka, hogy a korábbi szótári adatok más (kétnyelvű) szótárak, szójegyzékek példáira hivatkoznak, másfelől pedig a mai szótári leírás is a saját gyűjtőkörének a rabságába esik. Nem lehet ugyanis valószínűsíteni a szó jelentéskörét, ha kimarad a gyűjtésből az a rendkívül gazdag anyag, amely e szónak egyik meghatározó előfordulási környezetét jelenti: a korabeli sajtó- és szakirodalmat. (Az Nszt. forrásai között ilyen jellegű anyag is van, de kétségtelen, hogy a legbővebb merítés a szépirodalomból származik.) Az ilyen (ti. korabeli sajtó- és szakirodalmi) típusú szóanyag szótárba emelése nemcsak a feldolgozandó példák számát növelné meg, hanem teljesen átalakítaná a lexikográfiai feldolgozásának a módját és az eredményét is. Mindez megkönnyítené a szövegértelmezéssel foglalkozók munkáját. Hiszen ha a fentiek figyelembevételével visszakanyarodunk a kiindulásként idézett Arany-sorhoz: „S hogy lángüszök villámsapása szénné / Ne zúzza tested s házad »burkonyát«” (Arany 1871–1874/1961: 71), akkor beláthatjuk, hogy a vár falaira használt szerkezet magyarázatához, a *házad burkonyá*-hoz nem közvetlenül a ruhadarab értelmezésével juthatunk el. Ez esetben, a fenti példák tanúsága alapján a *burkony* konkrétan a vár külső részére, a várfalra értendő, amely szó ezzel együtt a 'burok' korabeli alapjelentést is hordozza, és válik egyben kifejezetten asszociatívá. Ebből egy további kérdés is adódik: vajon az

idézett sor esetében a *burkony* csak a *ház*-ra vonatkozik, vagy akár elképzelhető és további magyarázatot igényel a *tested burkonyát* szerkezet is? Erre már alighanem az új kritikai kiadás készítői fogják megadni a választ.

Kulcsszók: nyelvjújtás, burkony, burok, 19. század, Arany János.

Hivatkozott irodalom

- Arany János /1961. *Arany János összes művei* IX. Szerk. KERESZTURY DEZSŐ. Akadémiai Kiadó, Budapest. In: KECSKEMÉTI– MÉSÁROS– BUCSICS– KISS– MARKÓ é. n.
- BALLAGI = BALLAGI MÓR, *A magyar nyelv teljes szótára* 1–2. Franklin, Pest, 1867–1872.
- BALOGH KÁLMÁN 1883. *Orvosi Műszótár*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.
- Berkényi Rózsa 1861. *Divat. Nefelejts* 35: 402.
- BOLONYAI GÁBOR 2017. Az Aristophanés-fordítások új kiadásának célkitűzései. In: GÁBORI KOVÁCS JÓZSEF – MAJOR ÁGNES szerk., „... és palota épül a puszta beszédből” – *Akadémiai tudományos ülésszakok a 200 éves Arany Jánosról*. Reciti, Budapest. 145–158.
- BUGÁT PÁL 1843. *Természettudományi szóhalmoz*. Magyar Királyi Egyetem, Buda.
- Bulyovszky Gyula 1858. *Budapesti Szemle. Délibáb. Szépirodalmi és divatlap* 1: 248–249.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv / Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár* 1–17. füzet. MTA, Budapest, 1914–1944.
- FogZs. = *Német és magyar zsebszótár*. Szerk. FOGARASI JÁNOS. Heckenast Gusztáv, Pest, 1836.
- GENERSICH 1876. Adalékok a sokszoros burkonytömlők casuistikájához. *Erdélyi Múzeum* 9: 161–162.
- Homérosz 1853. = *Homérosz Iliása*. Ford. SZABÓ ISTVÁN, bev., jegyz. HUNFALVY PÁL, Emich Gusztáv, Pest.
- Jókai Mór 1890. *A magyar huszárok. Kecskemét* 10: 1.
- Jókai Mór 1850/1989. *Elbeszélések* 2/B. Szerk. GYÖRFFY MIKLÓS. Akadémiai Kiadó, Budapest. In: KECSKEMÉTI– MÉSÁROS– BUCSICS– KISS– MARKÓ é. n.
- KONRAD MARTIN 1854. *A katolika religio tankönyve*. Ford. MESTER ISTVÁN. Szent István Társulat, Eger.
- Kossuth Lajos 1843. Gróf Széchenyi István és eddigi iratai. *Pesti Hírlap* 226: 138–139.
- KUNCZE, CARL FERDINAND 1879. *Gyakorlati orvostan* 1. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest.
- KUNOSS ENDRE 1854. *Gyalulat, vagyis megmagyarosított jegyzéke azon idegen szavaknak, mellyek különféle nyelvekből kölcsönöztetvén, a' magyar beszédben és írásban korcsosítva vagy eredetikép használtak*. Füskúti Landerer, Pest.
- LAKY DEMETER 1854. *Írályrendszer vagyis szerkesztésmódja a' gyakorlati életben előforduló írásmű-nemeknek*. Emich Gusztáv, Pest.
- LŐRI EDE 1885. *A garat, gége és légcső elváltozásai az emberi test különféle betegségeinél*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest.
- M. L. 1871. Ismertetések. *Magyar Mérnök-Egyesület Közlönye* 8: 323–333.
- KECSKEMÉTI GÁBOR – MÉSÁROS TAMÁS – BUCSICS KATALIN – KISS MARGIT – MARKÓ VERONIKA é. n. *Nemzeti klasszikusok kritikai kiadásai – Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet textológiai portálja* v. 1.0 (2019. 06. 11.). Szolgáltatja az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet: <https://szovegtar.iti.mta.hu/>.

- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára* 1–[7]. Főszerk. ITTÉZS NÓRA. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006–[2019].
- NyÚSz. = SZILY KÁLMÁN, *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1902–1908.
- Platón 1854. = *Platón munkái*. Ford. HUNFALVY PÁL. Emich Gusztáv, Pest.
- Rodiczky Jenő. 1871. Egy hóditás százados évfordulója. *Erdélyi Gazda* 1.
- Q. Y. 1844. Gyöngyös. *Regélő Pesti Divatlap* 21: 124–125.
- Simon Vince 1858. Szerény szózat a Borászati Lapok T. CZ. Olvasóihoz. *Borászati Lapok* 25: 194–196.
- S. D. 1845. Törvényhatósági dolgok. *Pesti Hirlap* 482: 376–377.
- Sz.[erző] n.[élkül] 1836. *Divat. Honművész* 102: 816.
- Sz.[erző] n.[élkül] 1838. *Divat. Honművész* 93: 736.
- Sz.[erző] n.[élkül] 1844. Irodalmi ’s művészeti futár. *Regélő Pesti Divatlap* 7: 108–109.
- Sz.[erző] n.[élkül] 1845. Hirlapi méh. *Életképek* 3: 125–128.
- Sz.[erző] n.[élkül] 1846. Budapesti napló. *Jelenkor* 12: 71.
- Sz.[erző] n.[élkül] 1853. Hirdetménye. Erdély nagyfejedelemiségét illető Országos Kormánylap 2.
- Sz.[erző] n.[élkül]. 1860. Ipar, gazdaszat. *Képes Ujság* 1: 58.
- Sz.[erző] n.[élkül] 1868. Tüzéri tudósítások. *A Honvéd* 19: 148.
- Sz.[erző] n.[élkül] 1871. A menyasszony. *Magyarország és a Nagyvilág* 13: 159.
- Sz.[erző] n.[élkül] 1879. A felöltő. *Hölgyfutár* 14: 109.
- TERRAY PÁL 1887. Közlemény Korányi Frigyes egyetemi ny. r. tanár II. belgyógyászati kórodájából. *Orvosi Hetilap* 36: 1264–1270.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- Tzs. = *Német és magyar zsebszótár*. Közreadja Magyar Tudós Társaság. Magyar Királyi Egyetem Buda, 1838.
- Uzdi 1835. A lovagjátékos. *Rajzolatok a ’társas élet és divatvilágból* 50: 301–303.
- Vahot Imre 1844. Pesti magyar divat. *Pesti Divatlap* 19: 96.

The hidden life of a word from the language reform: *burkony* ‘cloak, casing’

The paper discusses the history of the word *burkony* based on a drama translation by János Arany. The word is now obsolete but it was a decidedly widespread word of the Hungarian language renewal in the second half of the 1800s. An examination of examples from press language and the specialized literature yields several consequences: first, the investigation clarifies the etymology of the word and enriches it with new results; second, the significant amount of material presented illustrates the structure and history of meaning of the word in a complex way. This material is still unrepresented in Hungarian dictionaries. Filling this gap, the paper reports on new results with respect to the specific semantic characteristics and history of this word.

Keywords: language renewal, 19th century, János Arany.

KISS MARGIT
ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont

ÉLŐNYELV

Balaton vidéki fiatalok tájszókészletéről egy kérdőíves vizsgálat tükrében*

1. Bevezetés. A dialektológia képviselői körében általánosan elfogadott tény, hogy a nyelvjárások kutatása korántsem csupán archaizálódó jelenségeket foglal magába, hiszen a területi variabilitás olyan természetes velejárója a nyelvhasználatnak, amelynek strukturális és pragmatikai szempontból egyaránt megfigyelhető változásait a dimenzionális nyelvszemléletet követve a beszélőközösség mai, fiatalabb tagjai körében is érdemes vizsgálni (a kérdéskör elméletéről l. JUHÁSZ 2002; HEGEDŰS 2005; KISS 2013, 2017; újabb kutatási eredményekhez a teljesség igénye nélkül vö. pl. a Dialektológiai Szimpozion legutóbbi köteteinek – GUTTMANN–MOLNÁR 2007; CZETTER et al. 2016 – számos tanulmányát, l. még pl. HAJBA 2012; KONTRA et al. 2016; BODÓ–FAZAKAS 2018). „Metaforával élve: a nyelvjárási változat nem skanzen ebben a vizsgálati modellben, hanem élő, lakott falu” (NÉMETH 2006: 255). E tény azonban a nyelvtudomány más területeinek a művelői számára sem teljes mértékben közismert (vö. KISS 2015; PÉNTEK 2015; de l. pl. HELTAINÉ NAGY 2004), a társadalom többi tagja előtt pedig még kevésbé. A beszélőközösség jelentős hányadának erre utaló megnyilvánulásait spontán módon talált adatok sokasága jelzi, a megfigyeléseket pedig objektív kutatási eredmények is igazolják, amelyek közül néhányról a következőkben szólok röviden.

Egy, az ország egyetemistái körében 2017 őszén végzett felmérés (részletesen l. PARAPATICS 2020a: 16–22) szerint még a frissen érettségizett fiatalok, a magyar társadalom leendő értelmiségi tagjai közül is sokan öntudatosan kijavítják a nyelvterület különböző tájairól érkezett társaikat, ha szerintük „nem létező” szavakat, „hibás” nyelvtani formákat használnak „csúnya” kiejtéssel, és fordítva: ők is kaptak már lekicsinylő megjegyzéseket társaiktól, oktatóiktól és akár ismeretlenektől is otthonról hozott nyelvhasználatuk miatt. Bár elméletben sok adatközlő hangsúlyozta azt az adatgyűjtés idején érvényben lévő Nemzeti alaptanterv elvárásaival egybehangzóan (vö. pl. NAT 10666, 10673), hogy a nyelvi helyesség régiótól független, s hogy a sokféleség tiszteletben tartandó, mégis számos olyan nyelvi jelenséget soroltak fel számukra elviselhetetlen hibaként, amelyek háttérben szintén a regionális változatosság. A vizsgálatban több mint 500 egyetemista vett részt.

Hasonló ambivalenciáról tanúskodnak egy pedagógusok véleményét felmérő kérdőíves vizsgálat eredményei (l. PARAPATICS 2020a: 63–75). A 2015 és 2018 között zajló kutatásban részt vevő 170 pedagógus mindegyike értékes, megőrzendő és ápolandó hagyományként tekint a dialektusokra, válaszaik tanúsága szerint a gyakorlatban viszont már irtani próbálják a regionalizmusokat a tanulók nyelvhasználatából azt gondolván: a nyelvjárási beszéd az idősebb, iskolázatlan, falusi emberek, továbbá a határon túli magyarok

* A tanulmány az EFOP 3.6.1-16-2016-00015 azonosítószámú „Pannon Egyetem átfogó intézményfejlesztése az intelligens szakosodás elősegítése érdekében” című projektje keretében készült.

sajátja. Noha a témakör a kerettantervben (KT) és így a tankönyvekben is megjelenik, kevesen foglalkoznak vele a tanórán, mert a nyelvjárásokat archaizmusoknak tartják, amelyekkel a mindennapi életben úgysem találkoznak a tanulók (HUDSON 2004 figyelmeztet az anyanyelv szakos pedagógusok képzésének a hiányosságaira, a magyartanárok felkészítéséhez azonban l. pl. GUTTMANN 1999; KISS 2000; MDial.; Cs. NAGY – N. CSÁSZI 2015; SZENTGYÖRGYI 2015). JÁNK ISTVÁN (2018) ügynökmódszer alkalmazásával közel 500 fős mintán igazolta, hogy a kérdésben mutatkozó hiányosságok nyelvi diszkriminációhoz vezetnek a pedagógiai értékelés folyamatában (a lingvicizmus jelenségéhez vö. még pl. KONTRA 2006). Mindezek tükrében nem meglepők az egyetemisták metanyelvi tájékoztatanságáról kapott adatok (kapcsolódó eredményekről l. FODOR 2003; STRELI 2007; KISS 2009, 2010; BOROS 2010). Korábbi kutatásokon (pl. GUTTMANN 1995; PLETL 1997; KISS 1998) túl néhány újabb tanulmány is vizsgálja a nyelvjárási háttérből fakadó helyesírási hibák kérdését (pl. BODA 2011; PARAPATICS 2016a; HANICZKO 2017; KOÓS 2017), és az anyanyelvi tudatosság fejlesztésének a módszereit (pl. BODA 2011; PARAPATICS 2018 és 2020a; a kérdés nemzetközi szakirodalmá meglegelőtően bő, és néhány nyelvvel kapcsolatban nagy hagyományokkal bír, a teljesség igénye nélkül vö. pl. AMMON et al. 1978; LÖFFLER 1985; AMMON et al. 1989; HUSBY 2008; HONDA et al. 2010; VANGSNES et al. 2017).

2. Célkitűzés. A jelen tanulmányban bemutatott vizsgálat célja annak a feltételezésnek az igazolása, hogy A magyar nyelvjárások atlaszában (a továbbiakban: MNyA., Nagyatlasz) közölt tájszavak közül több a mai fiatalok mentális lexikonának is részét képezi, akár aktív, akár passzív formában. Hipotézisem, hogy a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió Balaton vidéki területén élő 14–18 éves fiatalok számos olyan tájszó ismernek és használnak ma is, amelyeket az 1949 és 1964 között gyűjtött adatokat feldolgozó Nagyatlasz a lakóhelyükhöz közeli vagy azzal megegyező kutatópontokon adatol. A vizsgálat közvetett célja, hogy a nagyszámú objektív nyelvi adat és az elemzésükkel kapott eredmények tényként cáfolják a nyelvjárások eltűnéséről szóló általános és felületes tévhitet. A tanulmány egyik névtelen lektora arra figyelmeztet, hogy e kérdések vizsgálata kevés tudományos hozadékkal jár amiatt, hogy a várható eredmények a szaktudományi kutatók körében magától értetődők. A dialektológusok számára valóban nem fér kétség a regionalizmusok élő voltához. Azonban fontosnak tartom, hogy a mindennapi tapasztalatokat megismételhető kutatási eredmények is alátámasszák, amelyeket tudományos hozadéknak tekintek. Emellett a vizsgálat közvetett hozadéknak tartom, hogy az eredmények hivatkozási alapként szolgálhatnak olyan kérdésekben, mint például a dialektológia oktatásának létjogosultsága, szerepe a tanárképzésben (l. az előző pontban), továbbá a tudományterület megítélésével, intézményi háttérével, a dialektológiai kutatások szervezettségével és támogatásával kapcsolatos döntések terén (minderről részletesen l. KISS 2015). „A nyelvjárásokról [már] néhány évtizeddel ezelőtt egyes nyelvészek is úgy beszéltek, mint távoli, már-már eltűnő kuriózumokról” (PÉNTEK 2015: 17, idézi KISS 2015: 387), vagyis a tévhit nem csak laikus körben keresendő.

3. Anyag és módszer. A vizsgálat alanyai egy Balaton-felvidéki kisváros, a kb. 15.000 főt számláló Tapolca egyetlen gimnáziumának tanulói voltak. Az adatgyűjtést személyesen végeztem 2018 novemberében, amelynek során a négy évfolyamos iskola összes – évfolyamonként két-két – osztályát felkerestem egy-egy tanóra erejéig. Így

az adatgyűjtés napján éppen hiányzó tanulók kivételével az iskola teljes diáksága részt vett a kutatásban, pontosan 200 fő. Az adatgyűjtés két napon keresztül négy-négy egymást követő tanórán zajlott, így a különböző osztályba járó tanulóknak kevés lehetőségük nyílt a kutatás kérdéseinek a megvitatására.

Az intézmény tanulói közösségét megközelítőleg fele-fele arányban teszik ki a városban élő és a környékbeli falvakból – általában 10-15 kilométeres vonzáskörzetből, de esetenként akár 20-30 kilométerről is – naponta bejáró diákok. Noha a tanulók kollégiumi ellátást is igényelhetnének, ezzel a lehetőséggel egyikük sem élt sem az adatgyűjtés időpontjában, sem azt megelőzően. A gimnázium az országos rangsorban átlagos helyen szerepel az országos kompetenciamérés és a továbbtanulás eredményei alapján, az érettségi vizsga megkezdéséig a tanulók jelentős része szerez legalább középfokú komplex nyelvvizsgát legalább egy idegen nyelvből.

Az adatközlők magas létszámára való tekintettel az adatgyűjtés módszere a papír-alapú kérdőív volt, amelyet a tanulók önállóan töltek ki a felügyeletem alatt. A kitöltés átlagosan 35-45 percet vett igénybe, amelyet szóban elhangzó instrukciók előztek meg, illetve szükség esetén kísérték. A kérdőív a Nagyatlasz 88 tájszavára kérdezett rá a Tapolca környéki kutatópontokon (Diszel, Szentgál, Kapolcs) jelölt adatok felhasználásával. A tájszavak kiválasztásának szempontjai a következők voltak: 1. Olyan szó legyen, amely nem hangtani vagy alaktani szinten hordoz regionális jegyet, hanem valódi, esetleg jelentésbeli tájszó. 2. Olyan szó legyen, amely a mai átlagos (vidéki) életformához is kötődik, így használata a gimnazista fiatalok körében is releváns lehet. Nem szerepeltek tehát a kérdőívben például a kocsikerék részei vagy a kenderfonás szavai, sem pedig a köznyelvben is használt szavak hangtani sajátosságait (pl. *madár*) vagy az alaktani variánsokat (pl. *méhei*, *aludnék*) kutató kérdések. Szerepeltek viszont állatokat (pl. *kánya* 'feketevarjú'), növényeket (pl. *bicske* 'csipkebogyó'), ma is használatos tárgyakat (pl. *sáml* 'kisszék') ételeket (*barátfüle* 'derelye'), külső és belső emberi tulajdonságokat (pl. *kerbenező* 'kancsal', *zsugori* 'fukar'), időjárási jelenségeket (pl. *kiviccsanik* 'kitisztul az ég'), cselekvéseket (pl. *májog* 'nyávog', *nyökög* 'akadozva beszél') stb. jelölő tájszavak.

A tanulók feladata az volt, hogy jelöljék, 1. használják-e a megadott tájszót, 2. használják-e szülei vagy nagyszülei, 3. adják meg, írják körül a szó jelentését, 4. ha használnak, írjanak rá szinonimát. A kérdések szerepe az volt, hogy kiderüljön, van-e olyan szó, amelyet ők ugyan nem használnak, esetleg nem is ismernek, de hallották már otthon, illetve van-e olyan, amelynek tudják a jelentését, de nem használják. A jelentés megadására azért volt szükség, hogy ellenőrizhessem, valóban tudják-e a válaszadók annak a szónak az értelmét, amelyet önbevallásuk szerint használnak. Így kiküszöbölhetővé válik annak a problémája, ha az adatközlők csupán meg szeretnének felelni a kutatónak tulajdonított elvárásnak, miszerint az az előnyös, ha minél több tájszót jelölnek használatosként. Végül a rokon értelmű szóra kérdezve kiderülhetett, ha az adatközlők nem is ismernek más, köznyelvi változatot az adott tájszó esetén, illetve lehetőséget adott nekik arra, hogy ha nem tudták megfelelően körülírni a tájszó fogalmát, akkor egy szinonimával helyettesíthessék azt.

Noha a tájszavak ismeretét hagyományosan e módszer fordítottjával, szóban szokásos felmérni, amely során a körülírás hangzik el a kérdezőtől, a tájszó pedig az adatközlőtől, használatát pedig további módszerekkel, ezeket jelen kutatásban nem alkalmazhattam, viszont több tényező segített csökkenteni az ezzel járó kockázatot.

A szokásos módszer alkalmazásának legfőbb gátja az emberi tényező volt: ahhoz, hogy közel egyidőben gyűjthessek anyagot egy relatíve kis és zárt közösség minden tagjától, anélkül, hogy a később kérdezett adatközlők felkészülhessenek a válaszokkal (ezzel torzítva az eredményeket), írásban kitölthető kérdőívre volt szükség. A megkérdezett korosztály tagjai körében az adatgyűjtés helyszínén szerzett tízéves közoktatási tapasztalatom alapján feltételeztem, hogy jóval kevesebb tájszó ismeretéről tudtak volna beszámolni a tanulók akkor, ha nekik kell megadniuk azokat úgy, hogy nem segíthetem a válaszadást további szóbeli rávezetéssel. Jellemző képet nyújt a helyzetről néhány adatközlő megjegyzése a kérdőív végén (a megjegyzéseket a helyesírási hibák javítása nélkül közlöm): „Nagyon tetszett a kérdőív, mert jó volt néhány szót látni amit gyakran nem használok” (11. osztályos lány); „Van pár szó ezek között amit talán egyszer hallottam és már nem tudom hogy hol és a jelentését sem tudom” (10. osztályos fiú); „Érdekes, hogy itt élek és azt gondoltam sok mindent ismerek a nagyszüleim által, de nem. Jó volt találkozni ezekkel a szavakkal” (10. osztályos lány).

Az így megszerkesztett és írásban kitöltetett kérdőív módszerének legfőbb kockázata az volt, hogy az adatközlők több tájszót jelölnek ismertnek és használatosnak, mint amennyi valós tudásukat és nyelvhasználatukat jellemzi. Ezt tehát a jelentés megadását kérő rovat tette ellenőrizhetővé. Ahogyan várható volt, a tanulók valóban számos olyan szót is használnak jelöltek, amelyeket aztán tévesen definiáltak, ezekben az esetekben nem vettem figyelembe a jelölést.

A téves próbálkozások egyik típusa az alaki hasonlóság volt, például a 'csipkebogyó' jelentésű *bicské*-ről sokan a bicskára asszociáltak, a 'vakond' jelentésű *pucok*-ról a pocokra, a *zsugori* 'fukar' szóról a kis méretre vagy éppen a zsugorfóliás, hat darabos ásványvízre (vö. *zsugorvíz*), a *hüss* 'húvös' szóról az állatterelésre (vö. *hess*). Így lett a 'pocsolya, tócsa' jelentésű *pocséta*-ból és a 'kavics' jelentésű *gübics*-ből „madár” (vö. *nádiposzata*, *gébics*), a *körmöz*-ből „gyorsan ír, másol” (vö. *körmöl*) vagy „régí nevelési módszer” (vö. *körmöst ad*) a 'karmol' helyett, a *pök*-ből „pók”, a *pörc*-ből pedig „perc” vagy „porc” a 'köp' és a 'szalonnából kisütött zsír' helyett. Az *elsemved* 'elzsibbad' több helyen „elszenved” magyarázatot kapott, a *nyökög* (vö. *nyög*) és a *hőbög* 'akadozva beszél' „nyögdécsel”, illetve „valami nem tetszik neki” (vö. *hőbörög*) jelentést.

A tanulók másik módszere egyfajta etimologizálás volt, például *bélpoklos* 'aki mindig enni kíván': „akkor mondják, ha valami baj van a hasaddal” vagy „nehezen megemészthető étel, mely megüli a gyomrot” vagy „aki sokat eszik és sokszor alattomosan is”; *hidas* 'ól': „szegény ember (híd alatt él)” vagy „hídnál dolgozó”, „hidat építő”; *kitisztul* 'kiderül (az ég)': „kijózanodik”; *pesszeg* 'sziszeg (lúd)': „elhallgattat” (vö. *pisszeg*); *ripacsos* 'sebhelyes arcú': „rossz színész” vagy „hangoskodó”, „feltűnősködik” (vö. *ripacs*); *szeme bogara* 'pupilla': „valakinek a legfontosabb személye”, „kedveskedés” (vö. *szeme fénye*); *tutyi* 'cipő': „gyenge akarátú ember”, „ilyen nyápic”, „anyámasszony katonája” (vö. *tutyimutyi*); *uritök* 'sütőtök': „nagyképű”, „sokat képzeli magáról” vagy „elegáns” vagy „akit elkényeztetnek”; *viselős* 'állapotos': „sokat hordott ruha” (vö. *viseletes*) vagy „mutatós, viselni való” vagy „ad magára”.

Végül számos olyan megoldás is született, ahol az adatközlők csupán a tájszó egy másik, köznyelvi vagy szleng jelentését ismerték, így használatának jelöltsége is arra vonatkozott, például *birka* 'juh': „amikor valaki hülye”, „valaki béna”; *csuha* 'kukorica levele': „papi ruha”; *fosztás* 'kukorica levele': „rablás”; *hont* 'göröngy': „haza régiesen”;

kürt 'kályhacső': „fűvós hangszer”; *tusa* 'kukoricacső': „vívásban használatos sző”; *sze-lence* 'orgona': „kis doboz”.

Az ilyen eseteket tehát ugyanúgy nemleges válasznak vettem az adatközlők nyelvhasználatát illetően, mint a teljesen téves (l. fent), a hiányos (pl. *kövesztett szalonna*: „a szalonna egy fajtája”, „étel”) vagy a magyarázat nélkül hagyott szavak esetén. Megjegyzendő, hogy az adatközlők válasza több esetben is arra utalt, hogy ismerik a szót, tudják a jelentését, mégsem tudják elmagyarázni, például: „*gyürke*: nem jut eszembe, de ismerős”.

Az adatgyűjtés során a tanulók engedélyt kaptak arra, hogy verbális definiálás helyett lerajzolhassák az adott tájszót, ezzel általában azokban az esetekben éltek, amikor nem is tudtak köznyelvi szinonimát az adott szóra (pl. a kukorica *haja*, *sáml*), és könnyebb volt számukra így, mint körülírni. Egy tanulónak az angol nyelv segített a jelentés megadásában, aki a *birka* szóra a „sheep” magyarázatot adta. A definíciók olykor az adatközlők saját, mai tapasztalatait és nyelvhasználatát tükrözték, például *tutol* 'hosszan elnyújtva üvölt': „kutyák ezt csinálják, ha szirénát hallanak” vagy „amit a huskyk adnak ki”; *nyökög*: „én versmondáskor”; *nagyevő* „sokat eszik (húgom)” vagy „nagy adag kaját eszik”. Ezek megfelelő magyarázatnak számítottak a kérdőívek kiértékelésében.

Az alkalmazott anyaggyűjtési módszer további kockázatait a kutatói jelenlét volt hivatott csökkenteni. Mind a nyolc osztályban személyesen, az osztályban tanító pedagógusok jelenléte nélkül töltöttem ki a kérdőívet. Így azonnal és könnyen tisztázhattuk a félreértésekre okot adó tényezőket, eloszlathattam a formális vizsgaszituáció hangulatát, miközben felügyelhettem, hogy az adatközlők valóban önállóan töltsék ki a kérdőívet.

4. Eredmények. Miként az várható is volt, nem minden adatközlő ($n = 200$ fő) tudta a jelentését a kérdőívben megkérdezett összes tájszónak (88 db), és nem mindenki használja azokat. Az eredmények tárgyalása során a „használ” igét alkalmazom, noha a tanulók erre vonatkozó önbevallása további vizsgálat híján nem biztos, hogy teljesen megbízható adatokat ad. A szóhasználat egyik oka, hogy az adatközlők a „használat”-ra vonatkozóan adták meg válaszaikat, és meggyőződésem, hogy a személyes kapcsolat és jelenlét révén eloszlathattam a kutatói elvárásoknak való megfelelés igényét, akár a használat letagadását, akár a valóságosnál több szó használatának jelölését illetően. A szóhasználat másik oka, hogy ezzel különböztethető meg, amikor valaki csupán ismeri, de nem használja az adott tájszót. Jelen dolgozat nem részletezi az utóbbi típusba tartozó adatokat, csupán említést tesz néhány ilyen esetről, ezzel felvázolva egy újabb tanulmány célkitűzését. Végezetül, miként az előző pont hangsúlyozta: a tájszó használatára vonatkozó jelöléseket csak abban az esetben vettem érvényesnek, ha a jelentés megadása, körülírása elfogadható volt. Köszönöm a tanulmány egyik lektorának, hogy felhívta figyelmemet a szóhasználat kapcsolatos problémára.

A tájszavakra érkezett válaszokat az alábbi csoportokra bontva közlöm, esetenként ábrával is szemléltetve: 1. Senki sem használja (nem használja, vagy nem adott rá magyarázatot, vagy téveset adott), azaz a tájszó egyetlen értékelhető jelölést sem kapott. 2. Kevesebb, mint az adatközlők 10%-a használja ($n < 20$ fő). 3. Az adatközlők legalább 10%-a, de nem több, mint 50%-a használja ($20 \text{ fő} < n < 100 \text{ fő}$). 4. Az adatközlők több, mint fele használja ($n > 100$ fő).

Az 1. csoport tagjai közé 14 tájszó került. Egyetlen tanuló sem használja állítás szerint a következő szavakat: *bőrkehurka* 'disznósajt', *elsemved* 'elzsibbad', *fosztás*

'kukorica levele', *fölöstököm* 'reggeli', *hidas* 'ól', *himpér* 'málna', *kerbenéző* 'kancsal', *kusztora* 'fanyelű bicska', *neveletlenülj* 'gyűrűsujj', *péterke* 'katicabogár', *széktya* 'tojás-sárgája', *szelence* 'orgona', valamint az *ipam* 'após' és a *napam* 'anyós'. Jellemző példa, hogy bár utóbbi két tájszóra egyetlen megfelelő jelentés sem érkezett, a tanulók nagy része hallott már róla, és a kérdőív végi „Egyéb megjegyzések” sorában a következő adalék érkezett: „Ipadnak, napadnak, három papnak, hat kappannak hány lába van?”. Ez az adatközlő (12. osztályos lány) 'nagyapapa'-ként és 'nagyamama'-ként értelmezte e két tájszót. Noha használnak nem jelölte, egy-egy adatközlő helyes jelentésben ismeri a *bőrkéshurka* szót, a többit viszont még csak nem is ismerik a válaszok tanúsága szerint.

A 2. csoportba 36 tájszó került az adatok alapján. Kevesen használják például az általában más, nem tájnyelvi jelentéssel magyarázott *tusa* és *csuta* szavakat, vagy a téves próbálkozásoknál is említett *buborcsék*, *hont*, *höbög*, *körmöz*, *kiürt*, *pesszeg*, *pocséta*, *pök*, *pörc*, *pucok*, *ripacsos*, *viselő* tájszavakat. Csupán néhány adatközlő használja és ismeri például a *ciha*, *dönög*, *kézfogó*, *kiviccsanik*, *pillogat*, *hamvaskánya* szavakat.

A 3. csoportban 26 tájszót használ legalább 20 és legfeljebb 100 adatközlő saját bevallása szerint. Ezen belül kevesebb jelölés és elfogadható magyarázat (30% alatti) érkezett a *bangócs*, *bicske*, *csettent*, *csuha*, *disznóölő*, *hüss*, *köpcös*, *kövesztett szalonna*, *kukorica feje*, *lehöl/lehincöl*, *macskaméz*, *megborjazik/megborgyazik*, *ókula*, *sámedli*, *szembogár/szeme bogara*, *turcsi*, *tutyi* szavakra (17 db), és több a *bélpoklos* (38,5%), *fukar* (49,5%), *gyürke* (33,5%), *kukorica haja* (42,5%), *májog* (30%), *nagyevő* (40%), *nyökög* (39,5%), *szemetel* (eső) (43%), *tutol* (39,5%) (9 db) szavakra.

A 4. csoportba a következő 12 szó került: *barátfüle* (54%), *birka* (86,5%), *csibe* (89,5%), *csöpörög* (85%), *kacsa* (szőlőnek) (54%), *kánya* (61%), *kitisztul* (ég) (62,5%), *okádik* (69%), *réce* (60,5%), *sáml* (71,5%), *vánkos* (52%), *zsugori* (53,5%). Várható volt, hogy a legismertebb szavak a *birka* és a *csibe* lesznek, míg a *csöpörög* jelentése könnyen ki is következtethető. A személyes kitöltetés, a szóban többször hangsúlyozott instrukciók és az adatközlők további válaszai alapján (hiába tudták egy szó jelentését, nem mindig jelölték használatosnak) azonban feltételezem, hogy nem csupán a kikövetkeztetés állt a beszámítható válaszok mögött.

A 2., 3. és 4. csoport több szaváról egyaránt elmondható, hogy többen ismerik, mint ahány főnek az aktív szókincsét képezi. Néhány adatközlő a használat elutasítása mellett helyesen adta meg a jelentését például a *buborcsék*, *csemcseg*, *gübics/gibics*, *kézfogó*, *kiviccsanik*, *pocséta*, *pök*, *pucok*, *ripacsos*, *zömöcskös* szavaknak, amelyek a használat szempontjából mind a 2. csoportba tartoznak.

A kapott adatok megbízhatóságát igazolja az is, hogy az eredmények közel egységes képet mutatnak osztályonként. A kevéssé ismert és használt szavak más osztályokban sem elterjedtebbek, a közismert szavak mindegyik évfolyamon használatosak. A tanulók próbálkozásai a jelentések megadásához és nehézségeik a körülírás során szintén hasonló jellegűek voltak, és nagyjából ugyanazokat a szavakat érintették. Az életkortól független hasonlóságokat az 1. táblázat és az 1. ábra példázza. Az 1. ábrán a könnyebb viszonyítás érdekében minden szónál középben áll az összesített eredmények sávja, amelyet a legsötétebb szín jelöl.

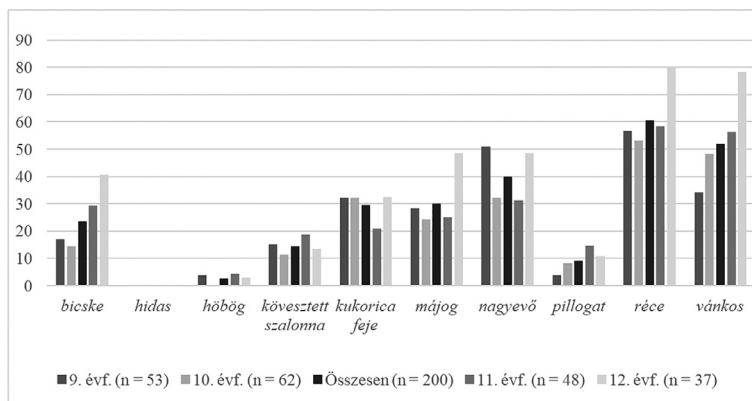
1. táblázat

Az egyes évfolyamokon kapott eredmények közötti hasonlóság néhány példával szemléltetve (n = 200)

Tájszó	9. évfolyam (n = 53)		10. évfolyam (n = 62)		11. évfolyam (n = 48)		12. évfolyam (n = 37)	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
<i>barátfüle</i>	23	43,4	35	56,5	27	56,3	23	62,1
<i>csettent</i>	10	18,9	11	17,8	5	10,4	6	16,2
<i>fukar</i>	26	49	29	46,8	22	48,9	22	59,5
<i>gyürke</i>	14	26,4	18	29	15	31,3	20	54
<i>hont</i>	0	0	2	3,2	0	0	0	0
<i>kacsa (szőlőnek)</i>	23	43,4	30	48,4	25	52	30	81
<i>kánya</i>	37	69,9	39	62,9	26	54,2	20	54
<i>macskaméz</i>	6	11,3	16	25,8	7	14,6	8	21,6
<i>szijács</i>	1	1,9	1	1,6	1	2	0	0
<i>zsurmol</i>	5	9,4	5	8	2	4,2	4	10,8

1. ábra

Az egyes évfolyamokon kapott százalékos eredmények közötti hasonlóság néhány további példával szemléltetve (n = 200)

Látható, hogy bár a négy kategória szempontjából nincsenek jelentős eltérések évfolyamonként, a legidősebb, 12. osztályos tanulók válaszaik olykor kiugró eredményt mutatnak a fiatalabb tanulókéhoz képest (vö. pl. *gyürke*, *májog*, *kacsa*, *réce*, *vánkös*), általában a tájszó ismertsége és használata javára. Feltételezésem szerint ennek két oka lehet: 1. A 12. évfolyamos tanulók közül jóval kevesebben töltötték ki a kérdőívet (37 fő), mert a hivatalos osztálylétszámok is jóval alacsonyabbak más évfolyamokéhoz képest, így

a kevesebb adat kiugróbb százalékos eredményekhez vezet (pl. ebből az évfolyamból egy fő adata már 2,7%-ot jelent, míg a legnagyobb létszámú, 62 fős 10. évfolyamon ugyanez csupán 1,6%-ot). 2. A végzős tanulók nyelvi tudata és szókinccse valamelyest fejlettebb lehet fiatalabb társaikénál (hiszen elméletben ez az iskolai anyanyelvi nevelés egyik legfőbb feladata, vö. a kézirat leadásakor hatályos NAT-ot), így tudatosabbak lehetnek a nyelvhasználatukat vizsgáló kérdőív kitöltésében, és könnyebben magyarázták meg a tájszavak jelentéseit is.

Fontos adalék, hogy a tanulók több ízben további nyelvjárási adatokat közöltek tudtalanul is a kérdezett tájszavak magyarázata során, illetve a kérdőív végén az „Egyéb megjegyzések” kérdésre válaszolva, amelyet nem volt kötelező kitölteniük. Ezek az adatok szintén nagy jelentőséggel bírnak a fiatalok regionális nyelvhasználatának, a régió hangtani és alaktani sajátosságainak (vö. JUHÁSZ 2001) a vizsgálatában is: „kaccsa (szőlőnek): a szőlő amivel kapcsolódik a levélhez és a t ü k é h e z”; „hüss: h ü v ö s”; „sanda: sanda g y a n u m”; „kürt: f u j ó hangszer” (felső nyelvállású magánhangzók rövidülése); „kukorica haja: kukorica csúcsán lévő s z á l l a k”; „kaccsa (szőlőnek): a s z ő l l ő e v é s után marad” (intervokalikus nyújtás); „sámli: babák nyakába a k a s s z á k”; barátfüle: k ö z e p é b e lekvár van” (a kiemelések tölem: P. A.). A fogalommeghatározások között olykor további tájszó is megjelent: a *disznóölő*-t néhányan a *böllér* vagy a *hentes* szavakkal magyarázták, a *szemetel* időjárás jelenséget a *szemerkél* szóval, a *tutol* szóra pedig többször a *vonyít* érkezett válaszként (vö. még MNyA. és ÚMTsz.). Egyéb megjegyzésként többen felsoroltak további tájszavakat is: „rekamé = kihúzható kanapé, pirhanyagos = pirosodik a cseresznye”, „hangya – hangyál, spájz – éléskamra”; „kaska – kosár”; „Mindig össze vagyok zavarodva, amikor a nagymamám beszél: a kamrára »spájzot« mond, a fakanapéra pedig azt, hogy »hokedli«” (11. osztályos lány). Valaki példák említése nélkül számolt be arról, hogy „Volt már olyan, hogy említették, hogy parasztosan beszélek” (11. osztályos lány). Végül néhány adalék a nyelvi attitűdök kérdésköréhez: „A nyírségben gyakorta használt a »Jösztek nálunk?«, ami elvileg itt értelmetlen” (11. osztályos lány); „Kiskoromban nyaraim jelentős részét nagyszüleimnél töltöttem az alföldön, ahol sok szóra érdekesen néztem” (11. osztályos lány); „Idegesít, ha valaki a faragóra azt mondja, hogy hegyező” (10. osztályos lány).

A kutatást ugyanebben az intézményben 2014 tavaszán is elvégeztem. Akkor az iskola 112 tanulóival, mind a négy évfolyam egy-egy osztályában töltöttem ki ugyanezt a kérdőívet (a részletes eredményekhez l. PARAPATICS 2016b). Összevetve az akkori kutatás adatait a frissebbével közel azonos arányokat láthatunk. A 2014. év gimnazistái körében végzett felmérés a legtöbb esetben minimális eltérésekkel ugyanazokat az eredményeket hozta, mint a jelenlegi vizsgálat, a százalékos adatok alapján nagyjából ugyanazok a tájszavak sorolhatók egy-egy adott kategóriába a négy közül. (A 2014-es adatok feldolgozása során szintén közel azonos eredmények születtek az egyes osztályokban.) Ezt a 2. táblázat és az 2. ábra szemlélteti. A 2. táblázat öt-öt példát mutat be a 4., legáltalánosabban használt tájszavak és a 2., alig használt tájszavak csoportjából. A százalékos eredmények jól mutatják, hogy a 2014-ben és a 2018-ban megkérdezett adatközlők közel azonos eredményeket produkáltak, nemcsak a közölt példák esetén. A 2. ábra a 2018-as vizsgálat szerint a 3. csoportba tartozó szavakat sorolja fel: a sávok első fele a 2014-es, második, sötétebb fele a 2018-as százalékos adatokat mutatja.

2. táblázat

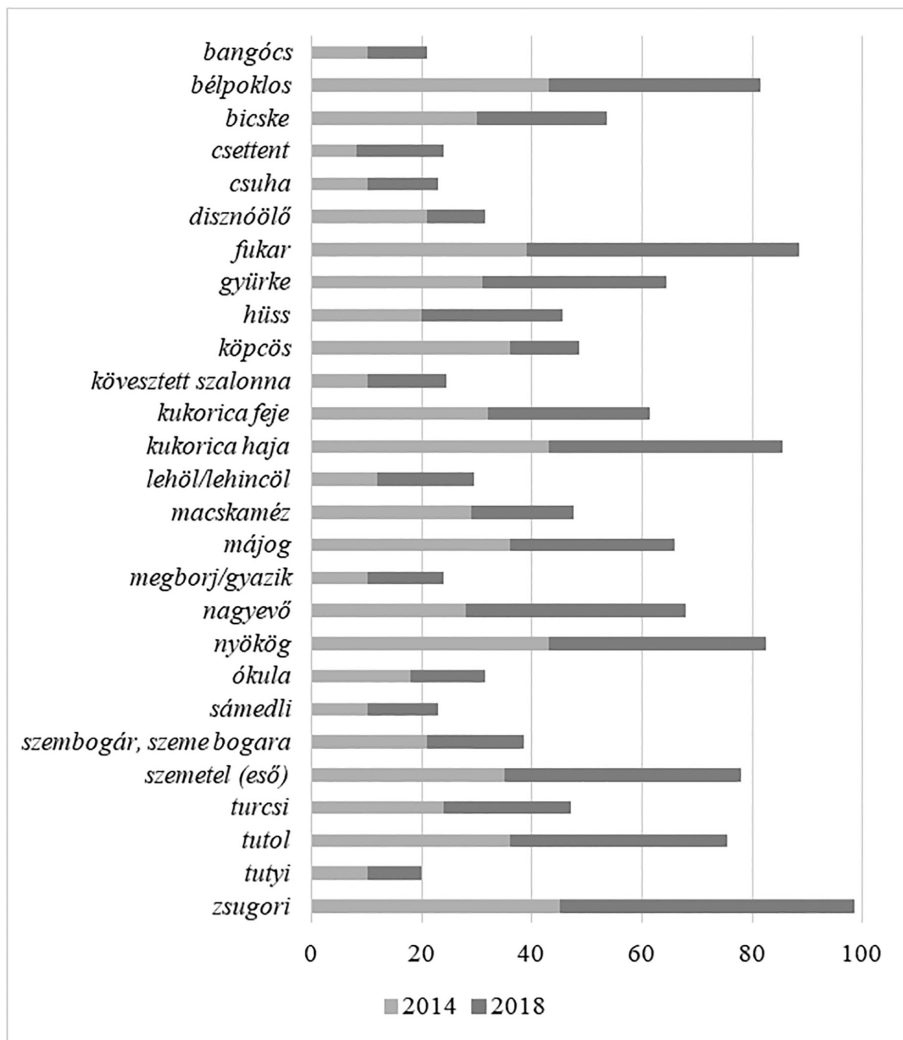
Példák a legáltalánosabban használt és az alig használt tájszavak csoportjából: 2014-es (n = 112) és 2018-as (n = 200) adatok százalékos eredményei alapján

Tájszó	2014	2018
<i>barátfüle</i>	48%	54%
<i>kacsa (szőlőnek)</i>	53%	54%
<i>kánya</i>	60%	61%
<i>réce</i>	57%	60,5%
<i>sáml</i>	64%	71,5%
<i>biling</i>	2,7%	2,5%
<i>csemcseg</i>	3,7%	5%
<i>pörc</i>	8%	9,5%
<i>uritök</i>	8,9%	3,5%
<i>zsurmol</i>	5,3%	8%

A két vizsgálat eredményei közötti, a kategorizálás szempontjából releváns eltérések a következők voltak: 2014-ben a *kusztora* és a *neveletlenujj* szót egy-egy adatközlő jelölte használatosnak megfelelő magyarázat mellett, a *hidas*-t pedig két fő, míg 2018-ban egy sem, a *lajtergya/lajtorgya* szót viszont akkor senki, az új vizsgálatban öt fő. A friss felmérés szerint egy fő ismerte és használta a *pesszeg* szót, két fő a *dönög*, a *körmöz* és a *zömöcskös* szavakat, négy fő a *préshurká*-t, míg 2014-ben senki. A *zsugori* és a *barátfüle* a 2014-es adatok alapján néhány fő válasza híján a 3. csoportba kerültek (112 főből 50 fő = 45%, illetve 54 fő = 48%), míg a 2018-as adatok szerint a 4. csoportba (200 főből 107 fő = 53,5%, illetve 108 fő = 54%), a *csettent* a 2014-es adatok alapján a 2. csoportba (9 fő = 8%), míg 2018-as adatok szerint a 3. csoportba (32 fő = 16%). A 88 tájszóból csupán a 11 darabot érintő, nem számottevő különbség összességében elenyészőnek mondható.

2. ábra

Az adatközlők legalább tizede, de kevesebb, mint a fele által használt és ismert tájszavak százalékos eredményei: 2014-es (n = 112) és 2018-as (n = 200) adatok

5. Következtetések. Az eredmények igazolták a feltevést, a 2014-ben és a 2018-ban végzett anyaggyűjtéssel is. A serdülőkorú adatközlők közül többen számos környékbeli tájszót ismernek és használnak ugyanabban a jelentésben, amelyet a Nagyatlasz is közöl.

Összegezve a 2018 őszén végzett kutatás előző pontban közölt részleteit: Az egyáltalán nem használt szavak csoportjába a megkérdezett tájszavak 15,9%-a került. A tájszavak 40,9%-át csupán néhány adatközlő használja, 29,5%-át pedig a vizsgált közösség legalább tizede, de kevesebb, mint a fele. A tájszavak 13,6%-át a megkérdezettek nagyobb része használja.

A legtöbb szót tartalmazó csoport a fenti összesítés alapján az, amelyeket az adatközlők kevesebb, mint a tizede használ tájnyelvi jelentésében. A harmadik és a negyedik csoport tagjainak az összeadásával azonban már azt mondhatjuk, hogy a legnagyobb arányban ($26 + 12 = 38$ db = 43,2%) azok a szavak képviseltetik magukat a kutatásban, amelyeket a 200 főből legalább 20 fő (pl. *bangócs*, *csuha*, *disznóölő*, *sámedli*, *tutyi*), de akár 143 fő is használ (*sáml*), sőt figyelembe véve a *birka* és a *csibe* kiugróan magas adatait 173 fő, illetve 179 fő. Az adatok csoportosíthatása természetesen nem lehet szolgálólánya az igazolni kívánt hipotézisnek, miközben egyébként sincsenek pontos számbeli értékkategóriák a regionalitás felméréséhez. Azt azonban világosan és objektíven mutatják az eredmények, hogy a nyelvjárási jegyek a mai fiatalok nyelvhasználatában is megjelenhetnek.

Az a tény, hogy a különböző időben, különböző évfolyamok tagjainak – összesen 312 főnek – a részvételével zajlott vizsgálat eredményei teljes összhangban állnak egymással, arra enged következtetni, hogy a mintavétel megfelelő minőségű a vizsgált környezet és korosztály nyelvhasználatának adekvát leírásához, noha a teljes képhez érdemes volna felmérni a környék más középiskolái tanulóinak a tájszókészletét és további regionalizmusait is.

6. Kitekintés. Jelen tanulmány a 14–18 éves vidéki gimnazisták tájszókészletéről közöl adatokat. Láthattuk viszont, hogy már az ehhez gyűjtött írásos anyagban is megjelennek adalékok a terület hangtani és alaktani jegyeinek a vizsgálatához (l. a 4. pontban).

E néhány és esetleges adaton kívül a korosztály tagjai körében a kutatás helyszínén eltöltött egy évtized nagy mennyiségben szolgáltatott számomra további, akár szóbeli, akár írásos adatokat részt vevő megfigyelés útján (az elsődleges és másodlagos írásbeliségből származó adatokhoz l. PARAPATICS 2016a és 2020b). Noha e passzív gyűjtési módszer csupán véletlenszerű adatokat eredményez, megbízhatóságuk kétségtelen, hiszen a beszélők nem tudatosan, nem interjúhelyzetben, továbbá saját környezetükben, természetes, mindennapi kommunikációjuk során közölték. A formális regisztrert legfeljebb az iskolai közeg hívja elő, ám a relatíve szoros, éveken át napi szinten fennálló kapcsolat tanár (a kutató személye) és diák között azt is inkább az informalitás irányába tereli, különösen azokban a megnyilatkozásokban, amelyek nem tanórai számonkérés során születnek, azokban az esetekben viszont az izgalom csökkenti a nyelvhasználatra fordított energiákat, az audiomonitors folyamat működését (vö. LABOV 1966), ami például köznyelvi variánsokat kereshetne a tájnyelvek helyére. Mindemellett érdemes volna rétegzett mintavétel és aktív gyűjtési módszerek útján nyert adatok elemzésével is felmérni a regionális hangtani és alaktani sajátosságok jelenlétét a (környékbeli) iskolások nyelvhasználatában, valamint a tanulók ezekhez fűződő attitűdjeit és nyelvi-nyelvjárási tudatát. Fontos volna megfigyelni és más módszerekkel is igazolni a fiatalok tájszóhasználatára vonatkozó, jelen tanulmányban közölt eredményeket.

Számos további elemzési szempontot kínálnak a kérdőívek is. A tájszavakkal kapcsolatos kérdésekre adott válaszok részletesen vizsgálhatóvá teszik például azt, hogy mely szavakat használják az adatközlő családjának idősebb tagjai (is); míg a kérdőív végén megkérdezett személyes adatok révén további szociológiai változók építhetők be egy átfogó vizsgálatba. Korrelációs elemzések révén kiderülhet, milyen mértékben befolyásolja az adatközlők tájszóismeretét például lakóhelyük (az oktatás helyszínével megegyező kisváros vagy a környékbeli falvak egyike), a nagyszülőkkel való találkozás gyakorisága, a szülők elsődleges szocializációjának a helyszíne, illetve az, hogy a két szülő szociali-

zációjának a helyszíne megegyezik-e nagyjából, vagy két különböző nyelvjárási régióból származva alkalmazkodtak-e egymás nyelvhasználatához. Érdemes volna összevetni az eredményeket az Új magyar nyelvjárási atlasz projekt keretében 2007 és 2012 között a környéken (pl. Kaposcs, Szentgál kutatóponton) gyűjtött adatokkal, különös tekintettel a fiatalabb adatközlőkre (vö. ÚMNYA.).

Összegzőképpen elmondható: a tanulmányban vizsgált és a további adalékokként nyert nyelvi információk egyrészt újabb bizonyítékot jelentenek arra, hogy a mai fiatal nemzedékek tagjainak nyelvhasználatában is nagy számban találhatók regionalizmusok, másrészt további tervezett és módszeres kutatások elvégzésére buzdítanak a témában.

7. Köszönetnyilvánítás. Köszönöm a tapolcai Batsányi János Gimnázium és Kollégium vezetésének és pedagógusainak, hogy megfelelő körülményeket biztosítottak számomra az anyaggyűjtéshez, valamint a tanulóknak komoly munkájukat és válaszaikat.

Kulcsszók: nyelvjárási háttér, regionalizmusok, fiatalok, nyelvatlasz, tájszó.

Hivatkozott irodalom

- AMMON, VON ULRICH – KNOOP, ULRICH – RADTKE, INGULF Hrsg. 1978. *Grundlagen einer dialektorientierten Sprachdidaktik. Theoretische und empirische Beiträge zu einem vernachlässigten Schulproblem.* Beltz, Weinheim–Basel.
- AMMON, ULRICH – MATTHEIER, KLAUS J. – NELDE, PETER H. Hrsg. 1989. *Sociolinguistica 3. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik. Dialekt und Schule in den europäischen Ländern.* Max Niemeyer, Tübingen.
- BODÓ CSANÁD – FAZAKAS NOÉMI 2018. Enregistering authenticity in language revitalisation. *Journal of Sociolinguistics* 22/5: 570–594.
- BODA ANNAMÁRIA 2011. A helyesírás tanítása nyelvjárási háttérű tanulók számára. *Anyanyelv-pedagógia* 3. URL: <http://www.anyp.hu/cikkek.php?id=333> (2019. 03. 07.)
- BOROS ILDIKÓ 2010. Mit tudnak a veszprémi nyolcadikosok a nyelvjárásokról? In: HÁRI GYULA – H. TÓTH TIBOR szerk., *Regionalitás és nyelvjárásiasság Veszprém megyében.* Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Veszprém. 59–63.
- CZETTER IBOLYA – HAJBA RENÁTA – TÓTH PÉTER szerk. 2016. *VI. Dialektológiai Szimpozium: Szombathely, 2015. szeptember 2–4.* Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Szombathely–Nyitra.
- FODOR KATALIN 2003. Csehországtól Szibériáig. Avagy mennyit tudnak az egyetemi hallgatók a csángókról. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 285–289.
- GUTTMANN MIKLÓS 1995. *A táji jelenségek vizsgálata tíz- és tizennégy évesek beszélt nyelvében Nyugat-Dunántúlon.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 202. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- GUTTMANN MIKLÓS 1999. Az iskola és a regionális nyelviség. In: V. RAISZ RÓZSA – H. VARGA GYULA szerk., *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 421–427.
- HAJBA RENÁTA 2012. *Regionális nyelvhasználat Szombathelyen.* Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest.

- HANICZKO ANNA 2017. Nyelvjárási jelenségek hatása általános iskolás tanulók írásgyakorlatára Tornaán. *Magyar Nyelv* 113: 479–484.
- HEGEDŰS ATTILA 2005. *A változó nyelvjárás*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2004. Dialektológiai és szociolingvisztikai tanulások a nyelvvelés számára. In: P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT szerk., *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 101–107.
- HONDA, MAYA – O’NEIL, WAYNE – PIPPIN, DAVID 2010. On promoting linguistics literacy: Bringing language science to English classroom. In: DENHAM, KRISTIN – LOBECK, ANNE eds., *Linguistics at School. Language Awareness in Primary and Secondary Education*. Cambridge University Press. Cambridge. 175–188.
- HUDSON, RICHARD 2004. Why education needs linguistics (and vice versa)? *Journal of Linguistics* 40/1: 105–130.
- HUSBY, OLAF ed., HØYTE, TORE – NEFZAOU, SISSEL JENSEN – NORDLI, INGRID C. – ROBBINS, SISSEL – ØVREGAARD, ÅSTA 2008. *An introduction to Norwegian dialects*. Tapes Academic Press, Trondheim.
- JÁNK ISTVÁN 2018. *Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésben*. Doktori disszertáció. Kézirat. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: MDial. 262–316.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2002. Magyar nyelvjárástörténet és történeti szociolingvisztika: tudomány szemléleti kérdések. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.)*. Debreceni Egyetem – Jyväskyläi Egyetem, Debrecen–Jyväskylä. 165–173.
- KISS JENŐ 1998. Helyes és helytelen (nyelvjárási környezetű általános iskolások nyelvi adatainak tükrében). *Magyar Nyelv* 94: 257–269.
- KISS JENŐ 2000. *Magyar nyelvjárástani kalauz*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest.
- KISS JENŐ 2009. A nyelvjárások és a dialektológiaoktatás Kárpát-medencei magyar szakos hallgatók szemével. *Magyar Nyelvőr* 133: 1–14.
- KISS JENŐ 2010. Anyanyelvi órák a középiskolában: egy fölmérés tanulásaiból. *Magyartanítás* 51: 24–25.
- KISS JENŐ 2013. A regionális nyelvhasználat és a nyelvi kontaktusok. Problémavázlat. In: AGYAGÁSI KLÁRA – HEGEDŰS ATTILA – É. KISS KATALIN szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia 2*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 80–94.
- KISS JENŐ 2015. A magyar dialektológiáról tudomány szociológiai megközelítésben. *Magyar Nyelv* 111: 385–394.
- KISS JENŐ 2017. A nyelvjárások. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest. 199–221.
- KONTRA MIKLÓS 2006. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE – SIPŐCZ KATALIN – SEVEVERÉNYI SÁNDOR szerk., *Elmélkedések nyelvekről, népekről és a profán medvékről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Szeged. 83–106.
- KONTRA MIKLÓS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KOÓS ILDIKÓ 2017. A nyelvjárási regiszter használatával összefüggésbe hozható helyesírási hibák elemzése nyugat-dunántúli általános iskolások írásmunkái alapján. *Képzés és Gyakorlat* 15/4: 115–124.

- KT = A kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet mellékletei. <http://kerettanterv.ofi.hu> (2019. 01. 08.)
- LABOV, WILLIAM 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Center for Applied Linguistics, Washington D. C.
- LÖFFLER, HEINRICH 1985. *Germanistische Soziolinguistik*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- MDial. = KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- CS. NAGY LAJOS – N. CSÁSZI ILDIKÓ 2015. *Magyar nyelvjárások*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- NAT = Nemzeti Alaptanterv. 110/2012 (VI. 4.) Korm. rendelet. *Magyar Közöny* 66. szám. 2012. június 4.: 10635–10847.
- NÉMETH MIKLÓS 2006. Hegedűs Attila 2005: A változó nyelvjárás. *Nyelvtudomány* 2: 255–261.
- PARAPATICS ANDREA 2016a. A nyelvjárások írásbeliségéről fiatalok nyelvhasználatában. In: KÁROLY KRISZTINA – HOMONNAY ZOLTÁN szerk., *Kutatások és jó gyakorlatok a tanárképzés tudós műhelyéből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 94–109.
- PARAPATICS ANDREA 2016b. Tények és tapasztalatok a dialektológiai ismeretek tanításáról. In: CZETTER IBOLYA – HAJBA RENÁTA – TÓTH PÉTER szerk., *VI. Dialektológiai Szimpozion: Szombathely, 2015. szeptember 2–4*. Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Szombathely–Nyitra. 509–517.
- PARAPATICS ANDREA 2018. *Nyelvjárástani munkafüzet*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- PARAPATICS ANDREA 2020a. *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés. Tények, problémák, javaslatok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- PARAPATICS ANDREA 2020b. Regionális nyelvi sajátosságok megjelenése és megítélése a közösségi médiában. *Médiakutató* XXI/2: 59–73.
- PÉNTÉK JÁNOS 2015. Péntek János üdvözlő szavai. In: JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Kérdések és válaszok a nyelvtudományban. Jelen, múlt, jövő. Válogatás Kiss Jenő tanulmányaiból* 1–2. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 1: 15–18.
- PLETL RITA 1997. *Erdélyi helyzetkép az iskolai helyesírásról*. Infopress, Székelyudvarhely.
- STRELI ZITA 2007. A székesfehérvári székeleyek és a szlavóniai csángók – avagy mit tudnak a középiskolások a nyelvjárásokról. In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, 2007. augusztus 22–24*. Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szombathely. 244–251.
- SENYGYÖRGYI RUDOLF 2015. Anyanyelvünk változatai. In: ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES – RAÁTZ JUDIT – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Mozaikok a magyar nyelvről és a nyelvhasználatról. Segédkönyv az anyanyelvi kritériumvizsgálathoz*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 143–161.
- ÚMNyA. = [Új magyar nyelvjárás atlasz.] Az MTA–ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoport honlapja. <http://umnnya.elte.hu> (2019. 03. 07.)
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VANGSNES, ØYSTEIN A. – SÖDERLUND, GÖRAN B. W. – BLEKESAUNE, MORTEN 2017. The effect of bidialectal literacy on school achievement. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 20/3: 346–361.

On the dialect word stock of youngsters in the Balaton region in the light of a survey study

The paper presents the results of a dialect word stock study that was conducted in 2018 among 14–18-year-old students of a secondary grammar school in the Middle Transdanubian dialect region.

The respondents (n = 200) live in the small town where they attend school or in the neighboring villages. They filled a questionnaire of 88 dialect words that had been attested at the closest research points (Diszel, Kapolcs, Szentgál) of the Dialect Atlas of Hungarian and have a chance to be known among young speakers of today. 14 dialect words of the questionnaire were not used – and were not even known except one. 74 dialect words are used and 12 of them are used by more than half of the respondents. The study yielded nearly the same results as a former study of 2014 at the same school with the same methods. The author’s hypothesis was confirmed: many young speakers know and use dialect words with the same denotata that can be found in the Dialect Atlas of Hungarian (the enormous amount of data of the atlas were collected between 1949 and 1964).

Keywords: dialect background, regionalisms, youngsters, dialect atlas, dialect word.

PARAPATICS ANDREA
Pannon Egyetem

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

125 éve született Bárczi Géza*

1. Bevezetés. Ennek az emlékezésnek az elsődleges célja az, hogy eleven képet fessen Bárczi Gézáról. Magam közelről ismerhettem őt: tanítását sok éven át hallgattam, s alkalmam volt személyiségének vonásait, sőt varázsát a közös munka során mind több oldalról felfedezni. Tanítványa voltam és vagyok, s ez életre szóló élményt jelent számomra. Ő maga immár 45 éve nincs közöttünk; az idő múlásával egyre kevesebben vagyunk, akik közvetíthetjük emlékét. Épp ezért személyes feladatunk e nagy tudós életművének és emberi alakjának a felidézése – amire a mostani évforduló kedvező lehetőséget kínál. A korábbi hasonló alkalmak emlékét számos köszöntő vagy megemlékező írás őrzi; ezekből itt-ott idézek majd. Előre is kiemelném a közeli tanítvány, SZATHMÁRI ISTVÁN könyvét (1995), mely az életmű egészéről átfogó képet ad.

2. Életútjának fő állomásai. Bárczi Géza Zomborban született 1894. január 9-én. Iskoláit is itt végezte. Korán elkezdett törökül tanulni: az volt a terve, hogy turkológus lesz. Megtanult eszperantóul; ezt a nyelvet gimnazistaként tanította is. Egy időben arra gondolt, hogy botanikus lesz. Ráismerhetünk ebben arra a színes érdeklődésre, amellyel általában a környező világ és az élet felé fordult, gyönyörködve annak különféle megnyilvánulásában. Bácskai gyerekkorára nézve tett egyszer egy emlékezetes, nyelvészeti érdekű megjegyzést: ő még hallott öreg papokat így misézni: [dominus vobiskum]. Történeti adalék ez az előző századforduló s-ező ejtésére a magyarországi egyházi latin nyelvben.

A b u d a p e s t i e g y e t e m e n és az Eötvös Collegiumban végezte tanulmányait 1911-től, magyar–latin–görög szakon. A harmadév befejezése után, 1914 nyarán a Colle-

* Elhangzott 2019. november 19-én a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén.

gium Párizsba küldte ösztöndíjasként. Szenvedélyesen hallgatta az egyetemi órákat – és itt érte a világháború.

Mint ellenséges ország állampolgárát több társával együtt internálótáborba zárták. Két és fél évig sínylődött itt, jórészt a „Fekete kolostor”-ban (Noirmoutier szigetén), amelyről emlékezetes képet fest Kuncz Aladár könyve. Bárcki egyik utolsó, posztumusz publikációja ehhez az élményvilághoz kapcsolódik. Egy frissen megjelent könyv (Lőrinczi 1975) nyomán azonnal felidézi saját emlékeit az internálásról, s meg is jelenteti azt egy folyóiratcikkben (BÁRCZI 1976). Megragadó személyes visszaemlékezés ez, tudósítás a fogolyéletről, annak mindennapos kínjairól, az ezeket időnként megtörő tevékenységekről (a vízfordásról, ami egy kis kimozdulást engedett a környező világba; Kuncz Aladár csellójátékáról az éjszakában, a csonka torony teraszán). Különösen elgondolkodtató az az emberismeret és elfogulatlanság, amellyel Bárcki környezete minden szereplőjét jellemzi. Ráismerhetünk itt egy alapvető vonására: az igazság szeretetére, a pontosság igényére és a rendkívüli szavahihetőségre. Ugyanerről tanúskodik egy másik, különleges dokumentum is: saját széljegyzetei abban a Kuncz Aladár-kötetben, melyet hagyatéka megőrzött, s melyre egy kutató figyelme ráirányult (JENEY 2015).

Amikor teljesen legyengült egészségi állapota miatt a Vöröskereszt révén végre szabadul a fogságból, néhány svájci év következik Lausanne-ban. Valójában itt válik romanistává. Az egyetemen négy féléven át újlatin nyelveket tanulmányoz: a francia a főszakja, az olasz és a spanyol a mellékszaka. Legjobban az összehasonlító kutatások érdeklik. Svájcban ismerkedik meg majdani feleségével, B. Simond Renée-vel is. Hazatérése (1919) után Csillaghegyet választja lakhelyül: a Ráby Mátyás utca 26. alatti kis házban élt 1920-tól élete végéig.

Itthon rendkívül rövid idő alatt befejezi tanulmányait (magyar szakjából pár hónapon belül alapvizsgát és szakvizsgát is tesz), s 1920-ban megszerzi magyar–francia szakos tanári oklevelét. Minden amellet szól, hogy a romanisztika felé vegyen irányt. Kutatásait tekintve ez így is lett, amint erről pályája első szakaszának publikációi tanúskodnak. Ám az itthoni körülmények, főként a megfelelő intézményrendszer és tudományos háttér hiánya ezt nem tették lehetővé. Tegyük hozzá: a korszak történeti körülményei sem, hiszen 1919–1920 az ország egyetemei számára is nagy megpróbáltatásokat hozott.

Bárcki tehát középiskolai tanár lett. Több mint 20 évig tanított gimnáziumban, előbb 10 évig az Eötvösben, majd újabb 12 éven át a Trefortban (akkori nevén a mintagimnáziumban, röviden a „Mintá”-ban). Ennek légkörét különösen szerette. Igen fontos része munkásságának a középiskolai francia tankönyvek írása. Ezek több évtizeden át meghatározó szerepet játszottak a közoktatásban, s még a II. világháború után is használták őket. Bárcki azt a franciás szellemet képviselte, amely a magyar értelmiségre általában is jellemző, s mely ebben a nehéz időszakban különösen fontos feladatának tartotta a francia kultúra eszményeinek terjesztését. Erről a témáról igen elmélyült, értő doktori disszertációt írt nemrég Párizsban CATHERINE TAMUSSIN (2018), aki Bárcki ilyen irányú tevékenységét is nagy elismeréssel méltatta.

Gimnáziumi munkájával párhuzamosan szerepet kap életében az egyetemiek között is. Először Szegeden lesz magántanár 1932-ben (doktorátusát is itt szerezte 1926-ban), azután Budapesten, 1938-ban. Számomra igazi meglepetés volt annak felfedezése, hogy (indexének tanúsága szerint) egy órájára Radnóti Miklós is járt. FERENCZ GYÖZÖ (2009: 173) Radnóti-monográfiájából kiderül: Radnóti, aki 1930 őszen iratkozott be

a szegedi egyetemre, az 1932/33-as tanév első félévében Bárczi Géza „Chrétien de Troyes nyelve” című előadását is hallgatta. Ezáltal a 12. század végi ófrancia udvari regény legnagyobb mesterének a világába kapott betekintést. Bárczinak Szegeddel való kapcsolatát ez az egyetem is számon tartja (vö. BÉKÉSI–TÓTH szerk. 1994). E korszak végén, 1939-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett.

Igazi fordulópont életében a Magyar Szófejtő Szótár (1941). Ezzel jelenik meg – teljes fegyverzetben – Bárczi mint magyar nyelvész. Szakmai pályáján is fordulat következik be ekkor, miután Csűry Bálint váratlan halálával (1941) megüresedik a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének tanszékvezető professzori állása. Az így előállt helyzetre PAIS DEZSŐ (1964: 130) így emlékezik vissza: „felvetették előttem, hogy ki lehetne az utóda. Azt feleltem: »Bárczi Géza!« Az ellenvetés rá így hangzott: »Hiszen az kiváló romanista.« »Igen!« – mondtam én. – »De ez nem akadályozza abban, hogy egyszermind kitűnő magyar nyelvész lett legyen már eddig is, és ne legyen még inkább az, ha helyzetének lehetőségei segítik benne és kötelességei megkívánják tőle.« Meg vagyok győződve, azóta kiderült, hogy ritkán volt annyira igazam, mint akkor.”

Az 1941 és 1952 közötti időszak Bárczi életének debreceni korszaka. Hallatlan intenzitású tanári munka kezdődik ekkor, hiszen a legkülönfélébb nyelvészeti tárgyak tanítása vár rá, a leíró és a történeti nyelvészet terén egyaránt. Lényeges mozzanat, hogy mivel Csűry Bálint munkásságában a nyelvjárástannak kítüntetett szerepe volt, Bárczi maga is feladatának tekinti, hogy folytassa az elődje által megkezdett munkát. Így kerül sor (a korábbi Magyar Népnyelv szerves folytatásaként) a Magyar Nyelvjárások évkönyv megindítására és igen fontos munkálatok (így a nyelvatlaszgyűjtés) megszervezésére. Foglalkozni kezd a régi magyar nyelvjárásokkal is; 1947-ben, amikor az Akadémia rendes tagja lesz, erről tartja székfoglaló előadását. Egyetemi munkásságából nőtt ki egy egész sereg szintézis, mely az 1950-es évek elejétől látott napvilágot az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek sorozatban. Az első kötetekkel egy időben jelenik meg A Tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék című könyve, mely a nyelvemlék-feldolgozásnak egy egészen új műfaját honosítja meg (BÁRCZI 1951a). Ennek elismeréseként kapja meg 1952-ben a Kossuth-díjat. A debreceni korszak a tekintetben is kiemelkedő, hogy itt és ekkor alakul ki a legközelebbi tanítványok köre, akikkel Bárczi egész életében kivételes szakmai és emberi kapcsolatban állt. Mindezekről később külön szölok.

Újabb fordulatot hoz pályáján az, hogy 1952-ben **B u d a p e s t e n** létrehozzák az ELTE II. számú Magyar Nyelvészeti Tanszékét. Ezt Bárczi vezeti közel 20 éven át, egészen nyugdíjba meneteléig (1970). Ezzel új korszak kezdődik számára, miközben tudományos és tanári tevékenységének iránya változatlan marad. Külföldi megbecsülések is érik: a Finn Tudományos Akadémia tiszteleti tagja lesz. Születésének 70. és 80. évfordulójára köszöntő kötet készül (BENKŐ–LIGETI–PAIS 1963; E. ABAFFY–NAGY–ZELLIGER 1973), a századikra pedig emlékkönyv (SZATHMÁRI–E. ABAFFY–B. LŐRINCZY 1994).

Kiemelem most azt, hogy a két nyelvész tanszék vezetője hét éven át párhuzamosan Pais Dezső és Bárczi Géza volt. A köztük levő töretlen barátság és teljes szakmai szolidaritás, melyről a Pais-emlékkönyv Bárczitól származó előszava gyönyörűen tanúskodik (BÁRCZI 1956), erőt adhatott nekik azokban a küzdelmekben, amelyeket a nyelvtudomány érdekében kellett megvívniuk (amint erre Bárczi visszafogottan, de egyértelműen utal). 1959-ben Benkő Loránd vette át az előbbi tanszék vezetését, s a Benkő és a Bárczi-tanszék barátsága ugyanolyan légkörben folytatódott tovább. Magam sokszor

gondolok arra, hogy ha a nyelvész tanszékek vonzása a mai napig erős itt a Bölcsészkaron, ebben meghatározó szerepet játszik az a szellem, amelyet sok évtizede (immár két-három emberöltővel ezelőtt) Pais Dezső és Bárczi Géza tudományos és emberi habitusa alakított ki. Én magam életem nagy ajándékának tekintem, hogy ők ketten mestereim lehettek; bennem ők elválaszthatatlanul összetartoznak.

Van még egy apró, ám közérdekű megjegyzésem. Pais és Bárczi körében – a szeretet megnyilvánulásaként – számtalan személyes dokumentum keletkezett. Ezek egyúttal a Kruzsokhoz is kapcsolódnak, e legendás kávéházi körhöz, amelynek ők központi, hűséges tagjai voltak. Fennmaradtak Kubínyi László halhatatlan rajzai, a Tankerevet című folyóirat számai, különféle korok stílusában írt imitációk, melyekkel őket tanítványaik vagy ők egymást köszöntötték. (Néhány ilyen én is őrök Kázmér Miklós jóvoltából.) Mindezeket közkinccsé kellene tenni, például Intézetünk honlapján. Úgy gondolom, fontos felmutatni, milyen egy jó közösség, s milyen a vidám szellemben művelt tudomány.

3. Bárczi Géza, a tudós: munkásságának fő irányai. Bárczi Géza tudományos munkásságáról átfogó képet adni röviden nem lehet. Ezért azt az utat választottam, hogy felvillantom azokat a fő tudományterületeket, amelyeket művelt; mindegyik kapcsán megnevezek egy-két alapvető szintézist, kiemelek néhány tanulságot, s itt-ott utalok egy-egy rövidebb tanulmányra is, amelyet valamilyen okból különösen emlékezetesnek találok. A szakterületek tagolásában nem törekedtem szigorú kategorizálásra: arra jutottam ugyanis, hogy az életmű természete nem kedvez a merev felosztásnak. Bárczi Géza magyar nyelvtörténész volt, a szó legteljesebb értelmében. Ezzel együtt – széleskörű érdeklődésének köszönhetően – munkássága számos más területet is felölelt.

R o m a n i s z t i k a. – Ó-francia hang- és alaktana (BÁRCZI 1933) valójában egyetemi hallgatók számára készült; a rövid előszó ugyanakkor jelzi, hogy szerzője gondolt a laikus érdeklődőkre és más szakterületek tudósaira is. Az olvasóknak ez az együtt-látása, el nem választása Bárczira nagyon jellemző, s ez már itt, legelső monográfiájában megmutatkozik. Részletes bibliográfiájával, szómutatójával, utalásaival és tömör, közérthető stílusával igazi hiánypótló munka. A szerző erről így szól az előszó végén (i. m. IV): „legalább a mi viszonyainkat tekintve, némiképp úttörő munkát végeztem”.

Ugyancsak úttörő munkát végzett (ezúttal jóval kevesebb előzményre támaszkodva) A magyar nyelv francia jövevényszavai című művével (BÁRCZI 1938). E monográfiát részben már előkészítették első publikációi, melyek 1923-tól jelentek meg a Magyar Nyelvben, ilyen címeikkel: Kilincs, Tályá, Furmint. Kiemelném azt a művelődéstörténeti irányultságot, mellyel a magyar–francia kapcsolatokat (főként az Árpád-korra nézve) részletesen elemzi. Hozzáfűzöm, hogy BÁRCZI nem áll meg itt: teljes hosszmetsetet ad a francia hatásról, eljutva egészen saját koráig. E munkája máig alapmű. BENKŐ LORÁND (1963: 7) szerint bizonyosan ez volt az elindítója későbbi szótörténeti-etimológiai munkálkodásának. (BÁRCZI romanisztikai munkásságáról: KÁLMÁN–SZABICS 1988.)

Franciás irányultsága más műveit is áthatja. Amikor átfogó, nagy kérdések merülnek fel a magyar nyelvtörténettel kapcsolatban (mint az irodalmi nyelv kialakulásának kezdetei), rendkívül tanulságosak azok a párhuzamok, amelyeket egy másik nyelvből, nyelvcsaládból (vagy akár több nyelvcsaládból is) idéz. Bárczi szemléletét alapvetően meghatározza ez a tágasság.

Fonetika és Bevezetés. – E két mű határozottan az egyetemi oktatás céljaira készült, a debreceni időszakban. Az első (BÁRCZI 1951b) mindössze 40 lapon ad hallatlanul világos áttekintést a fonetika fő kérdéseiről. Ezeket olyan megjegyzések, ábrák kísérik, amelyek például az írástörténet egyes kérdéseibe is bepillantást adnak. Kiemelendő, hogy az irodalomjegyzékben szereplő 28 cím közül 10 más nyelvű szakirodalomra (francia, német, orosz, angol munkákra) utal.

A Bevezetést (BÁRCZI 1953) kíváncsian üthetjük fel ma, ilyen kérdésekkel: kikre támaszkodott abban a korban, szemléletileg kik hatottak rá? A magyar szerzők közül GOMBOCZ ZOLTÁN és LAZICZIUS GYULA neve ugrik ki, a franciák közül pedig MEILLET, DAUZAT, GILLIÉRON és SAUSSURE (persze az eredeti francia kiadás alapján). SAUSSURE kései magyar recepciójának ismeretében örömmel fogadja az olvasó, hogy már itt találkozunk a *langue* és a *parole* kérdéskörével. De találunk e könyvben módszertani és nyelvtudomány-történeti fejezetet is. Mindez újraolvasásra hívogat. – Ehhez kapcsolódik egy számomra fontos kérdés: hatott-e SAUSSURE a magyar nyelvtörténészekre? Úgy gondolom, feltétlenül. Először GOMBOCZ (1924) ismertette a művet; maga Bárczi is hivatkozott óráin azokra az értékekre, amelyeket ez képvisel. (Egyszer hozzáfűzte: csak az a kár, hogy Saussure olyan mereven elválasztotta egymástól a szinkroniát és a diakroniát.) Az a törekvés, hogy rendszertörténetet írunk (nem pedig elemtörténetet), alapelve volt például A magyar nyelv történeti nyelvtanának – ez pedig saussure-i gondolatra épül.

H a n g t ö r t é n e t. – Ezzel egy olyan munkához érkezünk (BÁRCZI 1958a), melyet valójában mindenki ismer. Esetleg közvetlenül, de még inkább azáltal, hogy ez jelenti a kiindulópontját minden olyan tankönyv hangtörténet-fejezetének, melyből az egyetemi ifjúság a mai napig tanul.

T ö r t é n e t i a l a k t a n. – Ugyanezt mondhatjuk el Tótánáról is (BÁRCZI 1958b), mely 60-70 lapon tökéletesen átfogó rendszerezést ad. Ez lényegét tekintve a mai napig áll (legfeljebb terminológiája módosult a leíró nyelvtan hatására). Szervesen kapcsolódik a Hangtörténethez, hiszen (amint Bárczi egyszer megjegyezte) a tótán alkalmazott hangtörténet. – A magyar igeragozás története című posztumusz monográfiája (1990) egyetemi szemináriumok keretében hangzott el korábban. Ezt a művet – témájához illően – erős rendszerszerű szemlélet jellemzi.

A történeti alaktan területéről kiemelek két egészen rövid tanulmányt is, az életmű utolsó darabjai közül. Ezek azzal lepnek meg, hogy bámulatos célirányossággal adnak egy-egy megfejtési ötletet. Hosszú tudománytörténeti áttekintés helyett ilyen felütéssel kezdődik az első (BÁRCZI 1973: 210): „Általánosan elfogadott megállapítás, hogy a magyar föltételes módjel [...] két egymással összeforrott elemből áll.” Jelzi, hogy az *-n* háttere tisztázott, a második elemé nem; s ezek után az *-á/-é* összetevő eredetét vezeti le – kristálytisztza logikával – az elbeszélő múlt jeléből. A bizonyítás két pilléren nyugszik: az egyik a nyelvi rendszer, mely két igei alparadigma tökéletes párhuzamáról tanúskodik (vö. *várék* és *várnék*, *vára* és *várna*, R. *várók* és *várnók* stb.); a másik a különböző nyelvcsaládokból idézett analógiák sora (újlatin, szláv, germán nyelveké), ahol mindenütt megfigyelhető a feltételes mód jelének egy múltidőjelből való levezethetősége. Mindezt ragyogó okfejtéssel, két és fél lapon írja meg, olyan irányelveket mutatva fel, melyek a nyelvtörténeti gondolkodás számára alapvetőek és rendkívül termékenyek.

Hasonló a másik cikk is (BÁRCZI 1975a), melyben a *-ja* személyrag *j* elemét egyszerű hiátustöltőként magyarázza: a lényeg itt egy funkcionális probléma megoldása, melyet egy múlt idejű és egy jelen idejű, *-á* alakú igei toldalék alaki egybeesése okozott.

E két írás számomra a magyar történeti morfológia egy-egy gyöngyszeme. KOSZTOLÁNYI stíluseszmenyét juttatja eszembe, aki ilyen szellemben oktatná elképzelt tanítványait: „Megmagyaráznám nekik, hogy mindig úgy kell írniok, mintha nem volna idejük, torkukon volna a kés, és haláluk előtt csak pár pillanatot kapnának, hogy valljanak legbensőbb titkukról” (KOSZTOLÁNYI 1932/1971: 171–172). Úgy vélem, BÁRCZI fenti publikációinak talán ez a titka: sietett közkinccsé tenni régóta meglevő, a tanítás során sokszor előadott, de még megíratlan ötleteit – s ennek jegyében a tömörségnek olyan fokára jutott el, ami még az ő mércéjével mérve is kivételes.

S z ó k é s z l e t t a n. – A Magyar Szófejtő Szótár keletkezéstörténetét BÁRCZI (1966) maga összegezte a Szótártani tanulmányokban: egy Pintér Jenő által tervezett értelmező szótár szócikkeinek végéhez írt volna rövid, egy-két szavas etimológiai minősítéseket. Az eredeti terv meghiúsult, elkészült viszont, az összegyűlt cédulákból kiindulva, a magyar nyelv első teljes etimológiai szótára. Mindez egyetlen ember munkájának eredményeképpen, rövid másfél év alatt. (Hozzá kell tenni, ahogy Bárczi is teszi: a filológiai ellenőrzés munkálataiban felesége is részt vett; az adatok nagy pontossága neki is köszönhető.) Csak csodálni lehet mind Bárczi munkatempóját, mind a mű szellemét. – A munkatempóról be is számol egy hosszú lábjegyzetben (i. m. 27), melyből kiderül, hogy kis- és nagyvakációit, szabadidejének szinte teljességét (reggel 8-tól este 8-ig vagy inkább este 10-ig) e munkára fordította; ugyanígy a villamosozást és az iskolai tízperces szüneteket is. – Ami pedig a mű szellemét meghatározza, az a kivételes áttekintőképesség, a kritikai szellem és az arányosság. Megmutatkozik itt Bárczi egyik legjellemzőbb iránya: a szintézisalkotás. Idézem BENKŐ LORÁNDnak az életmű egészére vonatkozó véleményét: „Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy SIMONYI és GOMBOCZ mellett ő a magyar nyelvtudomány legjobb szintézis-alkotója” (BENKŐ 1963: 13).

A Szófejtő Szótár kapcsán figyelemre méltó még, hogy szerkesztője mindig tekintettel van a laikus olvasóra. Sőt, gondol a stílus kérdéseire is. Egy szótár esetében ez elég kivételes, ám annál érdekesebb. Jelzi például, hogy ha minden szócikkben egy előre felállított sémát követett volna, akkor „a szótár elképzeldhetetlenül sivár lenne” (i. m. 23). A változatosságnak, a csínnek ez az igénye ismét nagyon jellemző rá.

Lexikográfiai tevékenységének újabb mérföldkövét jelzi a hét kötetes Értelmező Szótár, melynek szerkesztési munkálatait ORSZÁGH LÁSZLÓval BÁRCZI vezette. Emellett ő volt, egy személyben, a TESZ. általános lektora: az egyetlen személy a főszerkesztő mellett, aki a szótár valamennyi szócikkét látta és kritikus szemmel értékelte.

A szóképzlettan körébe vág nyelvtörténeti kézikönyve is: A magyar szóképzlet eredete (BÁRCZI 1958c). Ez ismét nagyszabású, máig ható szintézis. Felvettem magamban a kérdést: született-e korábban hasonlóan átfogó mű a magyar szóképzlet eredetbeli rétegeiről? Arra jutottam, hogy nem volt ilyen: e téren BÁRCZI fektette le az alapokat. Ez a tankönyv ismét kezdőpontja egy olyan sorozatnak, melyet egymást követő tankönyvfjezetek alkotnak mind a mai napig.

Mivel ez az utolsó kötet, amely az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetekben töle napvilágot látott, érdemes felvetni a következő kérdést: milyen típusú (milyen „műfajú”) munkákat képvisel ez a sorozat? Magamban egyszer arra jutottam, hogy ezek kézikönyv

értékű tankönyvek. A szakirodalomban hasonló állásfoglalással találkoztam SZATHMÁRI ISTVÁN (1995: 48) Bárczi-monográfiájában. Ő így mutatja be ezeket: „egyetemi tankönyvei vagy inkább kézikönyvei”. Érdemes eltűnődni ennek kapcsán azon, hogy a tankönyvírás nemcsak pedagógiai, hanem elsőrendű tudományos feladat is, különösen amikor egy-egy tudományterület első szintézise tankönyv formájában lát napvilágot. Számos további példát találunk erre az említett sorozatban. KNEZSA 29 oldalas műve az első teljes magyar helyesírás-történet, BARTHA KATALIN szintézise a magyar szóképzés történetéről és BERRÁR JOLÁNÉ a magyar történeti mondattanról szintén máig használt, megkerülhetetlen kézikönyv. Tudjuk, hogy az egyetemi tankönyvek írásának ma milyen alacsony a presztízse a hivatalos értékelésben – a fenti példák világosan mutatják, hogy ez a felfogás alapvetően téves.

N é v t a n. – Az előbbi tankönyvben szerepel egy 40 lapos fejezet is, mely A tulajdonnevek címet viseli (BÁRCZI 1958c: 122–162). Ennek kapcsán két mozzanatot emelnék ki. Egyrészt: az adott területnek ez az első szintézise. Másrészt: A magyar szókincs eredete című könyvben jelent ez meg, annak záró fejezeteként. Megjelenhetett volna önállóan is! A döntés világosan tanúskodik BÁRCZI felfogásáról, mely szerint a név a nyelvi jelek közé tartozik, így annak története a nyelvtörténeten belül tárgyalható.

Á r p á d - k o r i n y e l v e m l é k e k f e l d o g o z á s a. – Két alpmű jelzi BÁRCZI munkásságának ezt az irányát. A Tihanyi alapítólevélről írt munkájában (1951a) a szempontok egész sora találkozik: a hangtörténet (s a vele szorosan összefüggő helyesírás-történet), az alak- és mondattan, a szótörténet és az etimológia, s természetesen a névtan, mely az egyes helynevek elemzése során azok lokalizálására is nagy figyelmet fordít. E mű kulcsfontosságú szerepet játszik abban, hogy mit tudunk a 11. század nyelvéről. BENKŐ LORÁND (1963: 10) egy köszöntő írásában így jellemzi: „szinte egy ómagyar nyelvtan erejével hat az olvasóra”. – A Halotti Beszédéről írt könyv (BÁRCZI 1982), melynek szövegét először szemináriumi óráin adta elő, hasonló hatást kelt. Én Bárczit egy ilyen óráján ismertem meg, I. éves koromban. Emlékszem, egy dupla óra egyetlen főhőse ez a szó volt: „Látjátok”. – Annyit még hozzáfűznék e témához, hogy élete vége felé egy riporter fölötté Bárczinak a kérdést: min dolgozik most? Ő így felelt: egy ómagyar nyelvtanon, bár aligha lesz ideje ezt befejezni... Sajnos így is lett. De jó tudni, hogy ilyen tervek foglalkoztatták, mielőtt elment. Temetésének megrendítő pillanata volt, amikor ott és akkor felhangzott a Halotti beszéd.

Kiemelem még egy közleményét, mely az Ómagyar Mária-siralommal kapcsolatban, s különösen jellemző rá (BÁRCZI 1947). Arról tanúskodik, hogyan járt utána magánemberként annak, hogy az 1940-es leuveni könyvtárégsben valóban elpusztult-e az Ómagyar Mária-siralom (ahogy mindenki hitte), vagy esetleg megmaradt, ahogy egyedül Pais Dezső remélte. Pais fogalmazott meg egy gondolatot, mely valósággal a remény krédója lehet: amíg nem biztos, hogy elpusztult, addig remélni kell, hogy megmaradt.

N y e l v j á r á s t a n (l e í r ó é s t ö r t é n e t i). – Ennek a területnek a művelése szorosan kapcsolódik Debrecenhez, a Csúry Bálinttól kapott örökséghez, amelynek megőrzését és továbbvitelét Bárczi szívén viselte. Itt kezdi meg A magyar nyelvjárások atlasza munkálatainak megszervezését, mely a koncepció kidolgozását és számtalan konkrét teendő kimunkálását is jelenti. Tudjuk, hogy az Új magyar tájszótár kezdeményezése is tőle származik. Mindezek mellett személyes kutatásaiban felfedez egy új tudományterületet: a történeti nyelvjáráskutatást.

A n y e l v v á l t o z a t o k i r á n t i é r d e k l ő d é s e a z o n b a n k o r á b b i k e l e t ű . Ú g y s e j t e m , e b b e n f r a n c i a t á j é k o z o t t s á g a i s s z e r e p e t j á t s z i k , a k á r c s a k a n y e l v f ő l d r a j z z a l k a p c s o l a t b a n . Bárczit a „pesti nyelv” és általában a városi nyelv különösen érdeklí – mint olyan

nyelvváltozat, amely sokféle helyről származó egyének nyelvhasználatából áll elő, s melynek így sajátos belső mozgása van. Figyelt a tolvajnyelvre, s nem számúzte szótárából az ún. illetlen szavakat sem. Azt vallotta ugyanis, hogy a nyelvésznek az egész életet magához kell ölelnie.

A stilisztika és a nyelv művelés szintén közel állt hozzá, amint erről számos írása tanúskodik (vö. tanulmányainak posztumusz kötetét, BÁRCZI 1980). Az eszperantó iránti elkötelezettségének ugyancsak hangot adott idős korában is.

Tudományos munkák a művelt nagyközönség számára. – Itt életének egyik fő művéhez érünk. A magyar nyelv életrajza (BÁRCZI 1963) a magyar nyelvről írt legszebb könyvek egyike. Egyedülálló abban, hogy bámulatos egyensúlyt tud teremteni két eltérő követelmény között: az egyik a legmagasabb tudományosság igénye, a másik a közérthetőség, sőt olvasmányosság. Mi a titka ennek a nem könnyű egyensúlynak? Szerepet játszik ebben az anyag elrendezésmódja: korszakról korszakra haladva mutatja be a nyelv alakulását, végig beleillesztve azt egy tágabb történeti, művelődéstörténeti és irodalomtörténeti kontextusba. Mindez épít az olvasó ismereteire és érdeklődésére. Maguk a részfejezetek rövidek, egy-két laposak, és füzérszerűen követik egymást; éppen ezért külön-külön is tanulmányozhatók. Ezt a könyvet szinte úgy lehet használni, ahogy az ember felüt egy szótárt, hogy benne egy adott kérdéstről minden lényeges tudnivalót megtaláljon. Egészében igazán olvasóbarát; sokkal inkább az, mint nyelvtörténeti szakirodalmunk legtöbb darabja. Külön kiemelem, hogy van benne szó röviden nyelvünk eredetéről és a nyelvrokonság kritériumairól is (ami közérdekű kérdés) – és hogy egyes későbbi, elhanyagolt korszakokról is az ismeretek sokaságát adja. Ilyen a középmagyar kor, melynek 100 lapos fejezete többek közt az írott nyelvi norma alakulását is elemzi, nagy mértékben építve a misszilisek tanúságára (ami egészen új irány ekkor); részletes tárgyalásban részül az újmagyar kor is, mely a nyelvtörténeti vizsgálatoknak mindmáig a mostohagyereke maradt. Szintézist írni részletes előtanulmányok nélkül igen nehéz; Bárczinak sok hiányt kellett pótolnia ahhoz, hogy műve ilyen egységes legyen. Végül kiemelem azt az arányérzéklet, amellyel az adatokat beépíti a gondolatmenetbe: bizonyító erejük megvan, de közben a gondolat mozgékonyan (Bárczi egyik kedves szavával: fűrgén) halad a maga útján. Ebben persze a stílusnak is szerepe van, amelyről (Buffon óta) tudjuk, hogy maga az ember. Ez a könyv a maga 500 oldalával alighanem Bárczi leghosszabb műve – ám ha meggondoljuk, hogy teljes magyar nyelvtörténetet ad, ez is nagyon tömörnek mondható.

A sumer–magyar nyelvrokonságról írott cikke (BÁRCZI 1975b) ugyancsak példaértékű. Első helyen talán azért, mert tiszteli laikus olvasóját, feltételezi róla, hogy nyitott a logikus érvekre és kíváncsi az igazságra. Érvel tehát, tudományos alapelveket oszt meg, cáfol is tarthatatlan nézeteket – mindezt olyan hangnemben, amely közös gondolkodásra hív. Az egyik befejező mondata szerint: „Ha a magyarság meg akarja állni a helyét a történelem színpadán, le kell mondania a délibábok kergetéséről, és a realitások, a valóság, az igazság talaján kell megállnia” (i. m. 197). Eszünkbe juthat e cikk olvasása során KOSZTOLÁNYINAK A magyar nyelv helye a földgolyón című írása (1930/1971), mely ugyancsak a szenvedélyes igazságkeresés példája, s melyben ugyanúgy együtt van a hamis állítások cáfolata, a szellemi elegancia és a magyar nyelv iránti szeretet.

4. Tevékenysége a Magyar Nyelvtudományi Társaságban és a tudományos életben. A jelen alkalom ráirányítja a figyelmet a következő kérdésre: milyen szerepet ját-

szott Bárczi Géza a Társaságban? Arra nézve, hogy milyen tisztségeket viselt, SZATHMÁRI ISTVÁN könyvében (2015: 207) találunk pontos választ: Bárczi először a Társaság egyik alelnöke (1944–1948), majd egyik társelnöke (1951–1954, 1956–1957), végül 1959-től 1975-ig a Társaság elnöke volt. 17 éven át töltötte be ezt a tisztséget.

A halála utáni első közgyűlésen SZATHMÁRI ISTVÁN (1976: 506) így emlékezett meg róla főtktári beszámolójában: „Most már megmondhatjuk: eszményi elnöke volt Társaságunknak. Eszményi volt a tudomány felől nézve: a nyelvészetnek úgyszólván minden ágában otthon volt [...]. Eszményi volt mint oktató-nevelő is [...]. Eszményi volt anyanyelvünk szeretetében [...]. Eszményi volt emberi egyéniségében [...].

Többen felidézhetjük még, hogy milyen kedvvel és odaadással vett részt Bárczi a Társaság kiemelt rendezvényein (Debrecen, Eger, Zalaegerszeg), melyeknek elnöki megnyitót, zárzóit rendszerint ő tartotta.

Ugyancsak a Társasághoz szorosan kapcsolódó tevékenysége, hogy a Magyar Nyelv szerkesztésében is részt vállalt. 1953-tól a folyóiratot ketten szerkesztik: Pais Dezső és Benkő Loránd. Nem sokkal ez után arra is van példa, hogy egyes számok címlapján három név szerepel: „Szerkesztette Bárczi Géza, Benkő Loránd és Pais Dezső” (1955/1 és 1955/4). A későbbiekben Bárczi mint a szerkesztőbizottság harmadik tagja jelenik meg a címlap belső oldalán. Ugyancsak tagja lett a Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottságának is. Ilyen feladatokat gyakran vállalt, mivel őt a közjó szolgálata vezette, s minden jó ügyet támogatott.

A tudományos közéletben meghatározó szerepet játszott: így az Akadémia I. Osztályán, a Nyelvtudományi Bizottságban és más bizottságokban. Részt vett az Anyanyelvi Konferenciák elindításában, s ezek elnöke is lett, mivel fontosnak tartotta a magyarokkal és a magyar nyelvvel való törődést a nagyvilágban. Számos előadást tartott a TIT-ben, s végtelen készséggel tett eleget minden meghívásnak a tudományos ismeretterjesztés terén. BENKŐ LORÁND (1976: 2) joggal mondta búcsúztatójában: fel kell idézni mindazt, „amit közelebről a magyar nyelvtudományért, tágabb értelemben a magyarság szellemi műveltségének emeléséért tett.”

5. Bárczi tanár úr, a nevelő. Középkolai tanárságáról jellemző emlékeket gyűjtött össze SZATHMÁRI ISTVÁN (1995: 29–33). Én most Debrecennel kezdeném, ahol a legszorosabb tanítványi kör kialakult. E körbe tartozott E. Abaffy Erzsébet, B. Lőrinczy Éva, Papp László, P. Hidvégi Andrea és Szathmári István. Bárczi hívására, sőt rábeszélésére hozzájuk csatlakozott D. Bartha Katalin is, miután 1947-ben sikerült visszatelepülnie Kárpátaljáról. Mindezek a munkatársak vele jöttek Budapestre is. Abaffy Erzsébet és Bartha Katalin az egyetemen dolgozott mellette. Szathmári István 1955-ben szintén a Bárczi-tanszék tagja lett, s 1970-től ő lett a vezetője a Mai Magyar Nyelvi Tanszéknek.

E tudományos közösségben egyedülállóan bensőséges, családias szellem alakult ki. BÁRCZI így emlékezett erre Debrecenben 1973-ban, amikor díszdoktorrá avatták (vö. SEBESTYÉN 1973: 4): „A hallgatósággal hamar megbarátkoztam”; „kizárólag itt éltem az egyetemen”; „a tanszéken igen komoly munka folyt, a könyvtár állandóan használatban volt. De ez a munka valahogy könnyed, derűs volt, nem volt benne kényszeredettség! Szobám mellette állt a szemináriumnak, minduntalan kijöttem, megnéztem, ki mit dolgozik, segítettem, ha elakadt, és ilyen módon a hallgatókban is felkelt a bizalom a tanszék iránt.” Majd így folytatja: „az a szerencsém volt, hogy nagyon sok tehetséges tanítványom akadt, akikkel öröm és élvezet volt együtt dolgozni”. Utolsó interjúja végén ismét visszatér tanít-

ványaira: felidézi azt, hogy számos hallgatója „előkelő helyet foglal el a magyar nyelvtudományban, annak szorgalmas, hasznos munkása”. Majd ennyit fűz hozzá: „és azt hiszem, hogy ebben egy kicsi részem legalábbis nekem is volt” (BOLLA szerk. 1994: 5). A stílus jól mutatja azt a végtelen előzékenységet, amely a másokhoz való viszonyát jellemezte. Ez az interjú három héttel halála (1975. november 7.) előtt készült.

Budapesti korszakára térve: előadásai nagy évfolyamoknak szóltak; emellett itt is kialakult szemináriumi hallgatóinak hozzá ragaszkodó köre.

Milyenek voltak a Bárczi-órák? Előadásmódja egyszerre volt végtelenül természetes és magától értetődően elegáns. Minden szava világos volt, tömör és érzékletes; együtt lehetett gondolkodni vele. Saját személyét soha nem helyezte előtérbe: őt a tudományos igazság érdekelte. Nagy figyelemmel kísérte diákjai munkáját. Dialógusba lépett velük, s ez akkor is érezhető volt, amikor előadást tartott. A nagy előadás is dialógus! – szűrtem le később, amikor saját tapasztalatokat szereztem e téren.

Magam sok-sok kedves emléket őrzök róla. Ezeket megosztottam egy síkfőkúti előadás keretében (KOROMPAY 2018), valamint egy francia nyelvű interjúban (TAMUSSIN 2018: Annexe F3, 710–715). Most csak kettőt idéznék fel közülük. Hajdani diákköri dolgozatot margójára – egy középkori névadás szövevényes szakirodalmi magyarázata mellé – ezt írta: „ezt persze nem hiszem, de mindegy”. Jellemző ez a nagyvonalú „de mindegy”... Másrészt kiemelném egy hosszú előadása záró gondolatát, mely sokféle, egymással ütköző szempont mérlegelése után így hangzott: „nem szabad, hogy a módszer gondolkodjék a kutató helyett”. Ez a mondat a személyes felelősségre tanít.

Bárczi tanár úrra visszagondolva ilyennek látom őt: összhangban volt önmagával, nyitott volt mások iránt, és szerette az életet. Tehát boldog ember volt. Tudósi és tanári munkájában együtt volt a gondolkodás szabadsága, a kutatói szenvedély és a tudomány közvetítésének öröme. Ezek olyan értékek, melyeket jó megőrizni és fontos továbbadni.

Kulcsszók: magyar nyelvtörténet, szintézisalkotás, etimológiai szótár, Debreceni Egyetem, ELTE.

Hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET – NAGY FERENC – ZELLIGER ERZSÉBET szerk. 1973. *Adalékok a magyar nyelv életrajzához*. ELTE Nyelvtudományi Dolgozatok 14. ELTE, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1933. *Ó-francia hang- és alaktan*. Danubia, Pécs–Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1938. *A magyar nyelv francia jövevényszavai*. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. MTA, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1947. A Leuveni Kódex történetének legújabb szakasza. *Magyar Nyelv* 43: 301–305.
- BÁRCZI GÉZA 1951a. *A Tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1951b. *Fonetika*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1953. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1956. Pais Dezső. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9–22.
- BÁRCZI GÉZA 1958a. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.

- BÁRCZI GÉZA 1958b. *Magyar történeti szóalaktan I. A szótövek*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1958c. *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1966. A Magyar Szófejtő Szótár lexikográfiai elvei. In: ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk., *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest. 9–28.
- BÁRCZI GÉZA 1973. A magyar föltételes mód jelének eredetéhez. *Magyar Nyelv* 69: 210–212.
- BÁRCZI GÉZA 1975a. A tárgyas *-ja ~ -i* személyrag. *Magyar Nyelv* 71: 129–131.
- BÁRCZI GÉZA 1975b. A sumir–magyar nyelvrokonság kérdése. *Látóhatár* 1975/1: 188–197.
- BÁRCZI GÉZA 1976. Emlékek egy könyv olvasása közben. *Irodalomtörténet* 1976/1: 88–100.
- BÁRCZI GÉZA 1980. *A magyar nyelv múltja és jelene*. A kötet anyagát összeállította és szerkesztette PAPP LÁSZLÓ. Gondolat, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1982. *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Saját alá rendezte és szerkesztette E. ABAFFY ERZSÉBET – N. ABAFFY CSILLA. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1990. *A magyar igeragozás története*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette E. ABAFFY ERZSÉBET és N. ABAFFY CSILLA. Nyelvtudományi Értekezések 130. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÉKÉSI IMRE – H. TÓTH IMRE szerk., 1994. *Bárczi Géza centenárium*. Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Területi Bizottsága IV. Szeged.
- BENKŐ LORÁND 1963. Bárczi Géza hetven éves. In: BENKŐ–LIGETI–PAIS szerk., 5–15.
- BENKŐ LORÁND 1976. Búcsú Bárczi Gézától. *Magyar Nyelv* 72: 1–4.
- BENKŐ LORÁND – LIGETI LAJOS – PAIS DEZSŐ szerk. 1963. *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 40. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BOLLA KÁLMÁN sorozatszerk. 1994. *Bárczi Géza (1894–1975)*. A hetvenes évek magyar nyelvészei. Pályaképek és önvallomások 4. ELTE Fonetikai Tanszék, Budapest.
- FERENCZ GYÖZŐ 2009. *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1924. Ferdinand de Saussure: Cours de linguistique générale. *Magyar Nyelv* 20: 141–143.
- JENEY ÉVA 2015. Marginália a *Fekete kolostor*hoz. Bárczi Géza lapszéli jegyzetei. *Ex Symposion* 90. http://real.mtak.hu/30500/1/Barczi_exsympo_jeneye.pdf (2020. 03. 09.)
- KÁLMÁN ANDRÁS – SZABICS IMRE 1988. *Bárczi Géza romanisztikai munkássága*. A nyelvtudomány és a nyelvoktatás műhelyéből 7. ELTE, Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 2018. Emlékeim Bárczi tanár úrról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 14: 117–126.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 1930/1971. A magyar nyelv helye a földgolyón. In: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 89–108.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 1932/1971. Egy és más az írásról. In: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 171–174.
- Lőrinczi László 1975. *Utazás a Fekete kolostorhoz*. Kriterion, Bukarest.
- PAIS DEZSŐ 1964. Bárczi Géza ünneplése. *Magyar Nyelv* 60: 129–136.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1973. Bárczi Géza köszöntése. *Magyar Nyelvjárások* 20: 3–7.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1976. A Magyar Nyelvtudományi Társaság LXXII. közgyűlése. Főtitkári beszámoló. *Magyar Nyelv* 72: 506–510.
- SZATHMÁRI ISTVÁN – E. ABAFFY ERZSÉBET – B. LŐRINCZY ÉVA szerk. 1994. *Bárczi Géza emlékkönyv*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 200. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1995. *Bárczi Géza*. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 2015. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest.

TAMUSSIN, CATHERINE 2018. *La didactique du français dans la Hongrie de l'entre-deux-guerres: acteurs, outils, représentations*. Linguistique. Université Sorbonne Paris Cité. PhD-disszertáció. Paris. <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-02081516/document> (2020. 03. 11.)

Géza Bárczi was born 125 years ago

Géza Bárczi is a prominent figure of Hungarian linguistics; he had an influential role in the history of that discipline both as a professor and as a researcher. The present commemoration was written by one of his former students, someone who knew him closely and finds it important to pass on the memory of her mentor. The paper enumerates the main events of Géza Bárczi's professional life (from being a secondary school teacher to leading the department of Hungarian linguistics at the University of Debrecen and then at ELTE) and gives a broad picture of the various areas of his work, which covers almost all of the subfields of Hungarian language history (such as phoneme history, historical morphology, lexicology etc.). Géza Bárczi is also considered to be a great synthesis maker, something which particularly shows up in two of his works: he is the author of the first thorough etymological dictionary of the Hungarian language (1941) and of an extensive monograph called *A magyar nyelv életrajza* (A Biography of the Hungarian Language). He also had an important role in the Society of Hungarian Linguistics, of which he was the president for 17 years. His lectures were unforgettable experiences for his students: he was always seeking for the truth in his research and his way of presentation was always known for its crystal clear logic and elegant style.

Keywords: history of the Hungarian language, synthesis making, etymological dictionary, University of Debrecen, ELTE.

KOROMPAY KLÁRA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

S Z E M L E

Fóris Ágota – Bölcskei Andrea szerk., Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen

L'Harmattan – OFFI Zrt., Budapest, 2019. 218 lap

1. Az ismertetett tanulmánykötet azon három köszöntő és nyolc előadás írott változatát tartalmazza, amelyek az azonos című, 2018. március 9-én megtartott konferencián hangzottak el, valamint az EAFT által közzétett Brüsszeli nyilatkozat és az UNESCO által megjelentetett Terminológiasztratégiai irányelvek magyar fordítását foglalja magában. A köszöntőket a magyar terminológiasztratégiával intézményi szinten is foglalkozó jelentős magyar szervezetek vezetői mondták; az előadók, egyben a tanulmányok szerzői pedig a szakterület elismert kutatói, illetve intézmények, szervezetek vezetői (magyarországi, felvidéki, erdélyi egyetemek, kutatóintézetek, az Európai Terminológiai Társaság [EAFT] és a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa [MaTT] képviselői). A kötet témái az általános

magyar nyelvstratégiától indulnak és haladnak a szűkebb terminológiastratégia felé, az összefoglaló tanulmányok támpontokat és konkrét javaslatokat adnak a magyar terminológiastratégia szakmai megalapozásához, valamint felvázolják azokat a főbb lépéseket, amelyek mentén lehetséges ezek megvalósítása. A kötet ingyenesen letölthető a társkiadóként is közreműködő Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI Zrt.) weboldaláról.¹

2. A szerkesztők a kötet előszavában (9–12) kiemelik, hogy a magyar nyelv versenyképessége, valamint a határon inneni és azon túli magyar nyelvű közösség helyzete szorosan összefügg a terminológia állapotával, valamint a terminológiastratégia meglétével, illetve hiányával, hiszen a szaknyelvek helyzetére a köznyelvhez hasonló mértékű figyelmet kellene fordítani. A terminológiastratégia nem pusztán nyelvi, nyelvészeti kérdés: egy szakmailag megfelelően kidolgozott rendszer és ennek megvalósulása egy adott államban szerves része az információra, a tudásmegosztásra vonatkozó, az innovációs, a digitális, valamint az oktatási stratégiáknak is, mindezeknek pedig konkrét gazdasági hatása van.

Az előszót követik az É. KISS KATALIN, az MTA Magyar Nyelv a Tudományban Elnöki Bizottság elnöke, a TÓTH ATTILA, a (2019-ig fennálló) Magyar Nyelvstratégiai Intézet igazgatója, valamint NÉMETH GABRIELLA, az OFFI Zrt. vezérigazgatója által írott köszöntők (20–30). Az első két köszöntő a szaknyelv fejlesztésének fontosságát emeli ki, valamint párhuzamba állítja a mai, modern terminológiastratégiai törekvéseket a nyelvújítás korabeli folyamatokkal, kiemelve, hogy mindkét tevékenység a magyar nyelv helyzetének erősítését tűzte ki célul. A harmadik köszöntő a terminológiastratégia és a fordítás összefüggéseit emeli ki, így például azt, hogy az OFFI Zrt.-n belül a jogszabályfordítások kapcsán milyen terminológiai nehézségek merültek fel, és ezekre milyen megoldásokat találtak a szakemberek, valamint hogyan hozták létre a IUSTerm jogi terminológiai adatbázist.

3. TOLCSVAI NAGY GÁBOR Nyelvstratégia és terminológia című írása (33–46) a terminológia nyelvtudományon belüli helyzetéből indul ki (azt elsősorban a szemantikával veti egybe), kiemeli a terminológia kettős helyzetét, amely egyrészt leíró jellegű diszciplína, másrészt alkotó szerepe is van az új terminusok létrehozásakor. Maga a terminológia, illetve a terminológiastratégia a tágabban értelmezett nyelvtervezés része, amelynek elsődleges célja a mindenkori nyelv funkcióinak fenntartása és jövőbeni fejlődési irányának kijelölése. Kiemeli, hogy a határon túli nyelvváltozatok nyelvtervezési kérdéseire is megfelelő figyelmet kell szálni. Emellett olyan fontos kérdéseket is felvet, hogy például milyen nyelvészeti eljárások léteznek a szakkifejezések kodifikálására, milyen módon célszerű a szakkifejezéseket magyarosítani, szükséges-e a központi irányítás a terminológiai tevékenységekhez, s hogy hogyan lehet összehangolni a magyarul beszélő régiók eltérő államnyelvi hatás alatt álló terminológiai rendszereit.

PRÓSZÉKY GÁBOR Terminológia és szóbeágyazás című tanulmánya (47–58) a terminológia számítógépes nyelvészeti megközelítéséből kiindulva azt vizsgálja, miként lehet meghatározni az egyes szavak vagy szókapcsolatok környezete alapján, hogy azok terminusnak tekinthetők-e vagy sem. A szóbeágyazási modellek a lexikai elemeket vektorokként értelmezik, amelyek egy valós vektortér egy-egy pontját jelölik. Ebben a térben a szemantikailag és/vagy morfoszintaktikailag hasonló szavak egymáshoz közel, míg

¹ https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/terminologastrategiai_kihivasok.pdf (2020. 09. 30.)

az eltérők egymástól távol helyezkednek el, így két elem jelentésbeli hasonlósága meghatározható két vektor távolságaként. A szerző ismerteti az első, magyar nyelvre vonatkozó ilyen jellegű kísérleteket és a klaszterezéssel (csoportosítással) kapcsolatos eredményeket, végül összeveti a magyar és az angol klasztereket, kiemelve a hasonlóságokat.

BENŐ ATTILA és PÉNTEK JÁNOS *A terminológiastratégia szintjei és feltételei Erdélyben* című tanulmányukban (59–73) kiemelik, hogy a peremrégiókban főként a szaknyelvekben figyelhető meg a magyar nyelv visszaszorulása. Ennek egyik oka a szaknyelvek elszigeteltsége az anyaországtól, valamint a magyar nyelv korlátozott használata. Az oktatáspolitikai szoros összefügg a nyelvtervezéssel is, különös tekintettel azokra az országokra, ahol a magyar kisebbségi nyelvként van jelen: az oktatásnak figyelembe kell vennie az anyanyelv, az államnyelv és az idegennyelv tananyagokba való beépítését. Ehhez a témához kapcsolódik a meglévő magyar nyelvű tananyagok kérdésköre is, az oktatás helyzete pedig kihat általában a tudományos nyelvhasználatra is. A tanulmány kiemeli továbbá a nyelvi tanácsadás fontosságát, és kitér a határon túli nyelvi irodák munkájára. A terminusalkotásban is jelentős szerepet játszanak a nyelvi irodák. A tanulmány e témakörök kapcsán több szempontból is részletesen ismerteti a kapcsolódó romániai magyar helyzetet és eredményeket.

LANSTYÁK ISTVÁN *Nyelvmenedzselés-elmélet és terminológia* című tanulmánya (73–93) a nyelvmenedzselés-elmélet, a nyelvstratégia és a terminológiaalakítás elveit, módszereit és viszonyát elemzi. A nyelvmenedzselés-elmélet a nyelvi és kommunikációs problémák feltárására és kezelésére szolgáló elméleti keret, amelyet hatékonyan lehet használni a nyelvi problémáknál is, így többek között a nyelvi kisebbségek nyelvhasználatával kapcsolatosan. A nyelvmenedzselés központi fogalma a nyelvi probléma, amelynek kezelésében a nyelvmenedzselést végzők nem a standard nyelvváltozat normáját tartják irányadónak, hanem a hétköznapi beszélők interakcióit veszik alapul, azaz alulról szerveződve kívánják kezelni a vizsgált kérdéseket; erre két példát is hoz a szerző a szlovákiai gyakorlatból. Részletezi a nyelvmenedzselés szintjeit, megkülönböztetve a mikro- és makroszintű, valamint az egyszerű és szervezett nyelvmenedzselést. A szerző hangsúlyozza, hogy kisebbségi nyelvi helyzetben a szaknyelvi diskurzusok számottevő része a többségi nyelvből való fordítás, ezért elsődlegesen a fordítók diskurzusalakító stratégiáit érdemes vizsgálni. Sokszor megfigyelhető, hogy a fordítók nincsenek tekintettel az anyaországi terminológiára, ezért is lenne fontos és szükséges a szervezett terminológiamenedzsmet és -stratégia.

B. PAPP ESZTER *A terminológiastratégia kérdései Európában* című tanulmányában (94–104) rámutat, hogy Európa-szerte évtizedek óta figyelmet fordítanak a tudományban és a politika szintjén is az alapvető nyelvi jogok biztosítására, és ez csak kidolgozott terminológiai rendszerek mentén valósulhat meg. Bemutatja az Európai Terminológiai Társaság (EAF) munkáját, és az Infoterm és TermNet szervezeteit. Tárgyalja a terminológiastratégiára vonatkozó fontosabb dokumentumokat, köztük az UNESCO-nak a kötet mellékletében megjelent terminológiapolitikai irányelveket közreadó dokumentumát, továbbá a vonatkozó nemzetközi szabványokat, amelyeket a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) dolgozott ki. Sorra veszi a terminológiastratégia kialakításánál fontos szempontokat, valamint a munkafolyamatokkal, illetve a terminológiastratégia sikerességével kapcsolatos lépéseket. A tanulmány az európai országokban már megvalósult terminológiastratégiai eredmények, illetve terminológiai adatbázisok közül is bemutat

néhányat. Véggkövetkeztetése, hogy fontos az európai példák megismerése, hiszen ezek a magyar terminológiastratégia kialakításában is mintát, segítséget jelenthetnek.

TAMÁS DÓRA MÁRIA A terminológiai adatbázisok mint a terminológiastratégia eszközei című tanulmányának (105–119) kiindulópontja, hogy a megfelelően kidolgozott terminológiastratégia eredményeit terminológiai adatbázisokban kell rögzíteni. A tanulmány áttekintést nyújt arról, hogy milyen elvek mentén érdemes kialakítani terminológiai adatbázisokat, és melyek azok az adatkategóriák, amelyeket mindenképpen szerepeltetni kell egy ilyen adatbázisban. A tanulmány szól továbbá a nyelvi segédeszközök különböző típusairól és szerkesztési alapelveikről. Bemutatja a terminológiai adatbázisokat, lehetséges osztályozásukat, majd sorra veszi azokat a szempontokat, amelyeket készítésük során figyelembe kell venni (pl. felhasználási cél, célcsoport, nyelvek száma). A szerző kitér az adatbázisok építésével kapcsolatos szabványokra, a különböző szakmai szervezetek ajánlásaira, valamint az elérhető szoftveres megoldásokra is. A dolgozatot az OFFI Zrt.-n belül létrehozott IUSterm jogi terminológiai adatbázis rövid bemutatása zárja.

KUNA ÁGNES és LUDÁNYI ZSÓFIA Terminológiai elvek az orvosi szaknyelvben és a gyógyító kommunikációban. Problémák, tendenciák, ideológiák című tanulmányukban (120–139) rámutatnak arra, hogy az orvosi nyelvet a nyelvhasználati színtereknek megfelelő rétegzettség különösen jellemzi, hiszen gyakori a laikusok bevonása a kommunikációba. Ez a közvetítő nyelvi jelleg válik fontossá például a rövidítések tekintetében, melyek közt nagymértékű eltérés lehet az egyes szakmai csoportok nyelvhasználatában, ezért ez a terület mindenképpen harmonizálásra és/vagy szabványosításra szorul. Egy másik fontos tendencia a betegek megváltozott információkeresési szokása és az orvos-beteg kommunikáció áthelyeződése az online térbe, mindez pedig még fontosabbá teszi a fogalmak pontos megértését és használatát. Az orvosi szakszókincs kapcsán röviden foglalkoznak a helyesírási kérdésekkel és a terminológiastratégia ideológiai meghatározottságával, s részletes képet adnak a magyar orvosi nyelv meghatározó fórumainak tekinthető intézmények és szervezetek köréről és tevékenységéről is.

A kötet utolsó tanulmánya FÓRIS ÁGOTA és BÓLCSKEI ANDREA Ajánlások a magyar terminológiastratégiához című írása (140–162), amelyben a szerzők – az UNESCO irányelveivel összhangban – konkrét lépéseket ajánlanak a magyar terminológiastratégia megalapozásához. Ahhoz, hogy a szaknyelvekben és a tudomány nyelvében a magyart megfelelően lehessen használni, a terminológia adekvát leírását, fejlesztését, harmonizálását és nyilvánossá tételét biztosítani kell. Ismertetik, hogy a terminológiastratégia miként épül be az általános nyelvstratégiába, s megadják a pontos definícióját. Nem egyenlő ez a terminusalkotással vagy az idegen eredetű terminusok magyarosításával, hanem sokkal tágabb területre terjed ki; a cél nem a szabványosítás, illetve egységesítés, hanem a terminológia egyesítése, harmonizációja, tehát igazodás a valós nyelvhasználathoz. Megállapítják, hogy hiányzik a tudományos igényű szervezett és összehangolt magyar terminológiastratégia, és hogy az egyik fő cél – európai mintát követve – a háttérének kialakítása, melyhez a szakmai, intézményi és személyi feltételek megvannak, ugyanakkor fontosak lennének többek közt a stratégia kialakításához szükséges anyagi fedezet biztosítása, a meglévő nyelvi források bevonása, átdolgozása és közzététele, valamint a terminológiai tudatosságot növelő online képzések. A szerzők végül hat konkrét, a közeljövőben elvégzendő feladatot jelölnek ki: 1. ún. „zöld könyv” kiadása; 2. terminológiastratégiai tervdokumentum tervezet készítése; 3. terminológiai tanácsadó testület létrehozása; 4. ter-

minolgiastratégiai tervdokumentum és program készítése; 5. a Magyar Nemzeti Terminológiai Portál elindítása; 6. a Magyar Nemzeti Terminológiai Adatbázis megtervezése.

A kötet függeléke két nemzetközi dokumentum magyar fordítását tartalmazza (165–218): az egyik az EAFT által 2002-ben közzétett Brüsszeli nyilatkozat, a másik pedig az UNESCO által 2005-ben kiadott Terminológiai politikai irányelvek. Előbbi a terminológia fontosságára hívja fel a figyelmet, valamint arra ösztönzi a kormányokat és a döntéshozó szervezeteket, hogy biztosítsák az ehhez szükséges kereteket. Utóbbi pedig szintén a döntéshozatalban érintetteknek címezve határoz meg olyan tényezőket, lépéseket és módszereket, amelyek minden szinten segítenek a terminológiastratégia szilárd alapjának létrehozásában és hosszútávú fenntartásában.

4. Jelen kötet mérföldkövet jelent a magyar terminológiai politika kialakításában, hiszen a benne megjelent tanulmányok a terminológiastratégiát nemcsak az általános nyelvstratégián belül, illetve azzal szembeállítva helyezik el, hanem alapos áttekintést adnak a határon inneni és azon túli nyelvstratégiai helyzetről és trendekről, mindemellett pedig – más nemzetek „jó gyakorlatát” és összefogását alapul véve – gyakorlati tanácsokat, konkrét feladatokat, kézzel fogható támpontokat és ajánlásokat fogalmaznak meg arra vonatkozóan, hogy miként is kellene elindítani és hosszú távon fenntartani a magyar nyelvű terminológia harmonizációját, adatbázisokban való rögzítését, valamint frissítését. A kötetet nemcsak a politikai döntéshozók és a magyar nyelvstratégiában érintettek forgathatják haszonnal, hanem mindazon szakértők is (például fordítók, lektorok, terminológusok, egyéb szakemberek), akik képet szeretnének kapni a magyar szaknyelvek terminológiai helyzetéről, illetve az előttünk álló feladatokról.

SOMOGYI ZOLTÁN

Károli Gáspár Református Egyetem

Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd szerk., Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság

Eötvös József Collegium, Budapest, 2019. 357 lap

Az ELTE Eötvös Collegium kiadásában megjelent kötet az ELTE DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Központja által indított ígéretes könyvsorozatnak, a DiAGram Könyveknek első darabja.

A szerkesztők az előszóban szereplő két fő célkitűzést maradéktalanul teljesítik: a tanulmányok révén a kontextualizáció és a metapragmatikai tudatosság egymáshoz való viszonyáról átfogó képet kapunk, másrészt a problémafelvetés pragmatikai, szemantikai és mondattani kiindulópontú megközelítései is reflexív viszonyba kerülnek egymással. A megközelítésmódok változatossága és az empirikus vizsgálatok révén elemzett adathalmazok sokfélesége azonban nem eredményez heterogén tanulmánykötet: a három tematikus egység – Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság a nyelvtanban, Kontextualizáló konstrukciók empirikus vizsgálata, Metapragmatikai jelzések empirikus vizsgálata – markánsan meghatározza a kötet logikai ívét és az olvasó számára átláthatóvá teszi az argumentációt.

Az első tematikus egységben szereplő elméleti jellegű munkák után a második részben a kontextualizáló tagmondatok kerülnek a középpontba, míg a harmadik egység esettanulmányai olyan konstrukciókat tárgyalnak, melyeket korábban főként a metapragmatikai tudatosság felől közelítették meg, ám kontextualizáló szerepük is bizonyítható.

A köteten végigvonul VERSCHUEREN (1999) klasszikus iránymutatása, miszerint a kontextus nem eleve adott, a diskurzus résztvevőitől függetlenül létező realitás, hanem olyan dinamikusan formálódó viszonyrendszer, amely a résztvevőket és az általuk mozgósított háttérismereteket foglalja magában.

TÁTRAI SZILÁRD programadó tanulmányában a kontextualizáció meghatározásaként „a relevánsnak tűnő háttérismereteknek a résztvevői perspektívákhoz kötött mozgósítását, alkalmazását” kapjuk (15), a tanulmány célja a kontextualizáció funkcionális pragmatikai értelmezésének elméleti kidolgozása. A szerző a kontextualizáció magyarázatát a nézőpont, közelebről a kontextusfüggő kiindulópontok működése felől végzi el, míg explicit metapragmatikai jelzésként azokat a kontextualizáló konstrukciókat értelmezi, amelyek a résztvevők tudati beállítódását juttatják érvényre.

IMRÉNYI ANDRÁS az elemi mondaton belüli kontextualizáló viszonyokat mutatja be, melyek a szerző megközelítésében a mondat mint viszonyhálózat egyik dimenzióját alkotják. A szakirodalmi előzmények között BRASSAI SÁMUEL inchoativum / mondatzöm megkülönböztetését, a HALLIDAY-féle szisztémikus funkcionális grammatikát és a Prágai Iskola téma-réma fogalompárját is összefüggésbe hozza a LANGACKER-i jelöletlen kiindulópont (alapbeállítás) fogalmával, mely a beszédhelyzet közvetlenül hozzáférhető összetevőit tartalmazza, így segítségével a kontextualizáló elemek széles köre értelmezhető.

KUGLER NÓRA tanulmánya a figyelemirányítással összefüggő szerialitást veszi kiindulópontnak és a prominens jelenethez elérést biztosító, kontextualizáló tagmondatokat, köztük a megnyilatkozó mentális működésével kapcsolatot teremtő, lehorgonyzó predikációt megvalósító elemi mondatokat veszi górcső alá.

A kontextualizáló tagmondatokra fókuszáló második szerkezeti egység (Kontextualizáló konstrukciók empirikus vizsgálata) első tanulmányában KUGLER NÓRA és POMÁZI BENCE a *látszik* és a *tűnik* tapasztalat kiértékelését elvégző episztemikus predikátumokat vizsgálja meg online és személyesen felvett kérdőívatatok alapján.

DÉR CSILLA ILONA a *vélem*, *vélekedem* és *vélekedek* mentális igék főbb konstrukcióit tárja fel stílusrétegbeli-formai variációkra fókuszáló korpuszelemzésekkel és kérdőíves vizsgálatokkal. A szerző megállapítja, hogy az egyes konstrukciók közti gyakorisági eltérések jól magyarázhatók stílusbeli sajátosságokkal: az E/1-es alakok a személyes vélemények, álláspontok közlését kifejező regiszterekben jelentkeznek a leginkább, ezért a *vélem* megjelenése a privát szférához köthető diskurzusokban, hivatalos szövegek esetében pedig különösen a parlamenti vitákban számottevő, ahol a képviselők saját pártjuk álláspontját ismertetik.

CSONTOS NÓRA a kognitív szemantika és a pragmatika mint szemléletmód együttes érvényesítésével a mondás aktusának konstruálását az idéző nyelvi tevékenységéhez kapcsolódóan elemzi, azokkal az idézésekkel foglalkozva, amelyekben a mondás aktusa a *mond* igével válik hozzáférhetővé. Az újrakontextuálás, újrakonstruálás fogalmát és folyamatát körbejárva három meghatározó összetevőre hívja fel a figyelmet: 1. az idézetben kinek a nézőpontja (perspektívája) érvényesül; 2. milyen szerkesztettségi mód jellemzi az idézést; 3. az idéző rész, amely az idézet kontextualizációját végzi el, milyen fokon válik nyelviileg kifejtetté.

SIMON GÁBOR két komplex szerkezet, a *csodálom, hogy* és a *csodálkozom, hogy* különböző változatainak korpuszalapú vizsgálatára vállalkozik, arra keresve választ, hogy a két szerkezet két külön konstrukciónak vagy egyazon konstrukció lehetséges megvalósulásainak tekinthető-e. A tanulmány során a *wonder* igével együtt álló mintázatokkal kapcsolatos angolszász szakirodalom feltérképezésére is sor kerül. A szerző az elméleti megfontolásokat és a korpuszalapú megfigyeléseket ötvöző komplex vizsgálati módszertan alkalmazása révén, 721 adat alapján arra a megállapításra jut, hogy a két szerkezet két szinonim konstrukció alternatív megvalósulásaiént értelmezhető.

VASKÓ ILDIKÓ arra a grammatikalizációs folyamatra mutat rá, amely során a *(el)képz* ige felszólító módú alakja mirativitást, azaz meglepetést, csodálkozást jelölő diskurzuspartikulaként kezd el funkcionálni. A tanulmány során a mirativitás és az evidencialitás megkülönböztetésére és a releváns norvég és angolszász szakirodalmi előzmények feltérképezésére is sor kerül. A tanulmány konklúziója az, hogy a magyar *(el)képz* és a norvég *tenke* között lényeges szemantikai különbségeket figyelhetünk meg, melyek magyarázatot adnak a grammatikalizációs folyamatok során létrejött formai és funkcionális eltérésekre.

HORVÁTH PÉTER lírai diskurzusokban vizsgálja meg a fiktív beszédesemény megnyilatkozójához, befogadójához és az egyéb harmadik személyben megjelenő szereplőkhöz kapcsolódó tudati folyamatok igei megjelenítését. Ady Endre, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső verseiből összeállított korpuszok alapján megállapítja, hogy 1. a nyelvi figyelemirányítás nem létező, fiktív jelenetekre is vonatkozhat; 2. a közvetlen szóbeli nyelvi interakciók mellett a közvetett írásbeli nyelvi interakciók is figyelemirányításként értelmezhetők; valamint 3. a prototipikus lírai diskurzusokban a fiktív megnyilatkozó tudati folyamatai jobban előtérbe kerülnek, és differenciáltabban konceptualizálódnak, mint a harmadik személyű, a fiktív beszédeseményen kívüli szereplők tudati folyamatai. A tanulmány fontos módszertani problémaként veti fel a többjelentésű igéknek egy adott jelentéskategóriába való besorolását.

KRIZSAI FRUZSINA és SZABÓ GERGELY olyan kvalitatív tartalomelemzés tanulságait mutatja be, amely 13 és fél órányi, spanyolországi magyarokkal készült interjúk feldolgozásából származik. A tanulmány célja, hogy empirikus adatokkal járuljon hozzá az értelmezhető lehetséges megjelenéseinek és funkcióinak újabb, prototípuselvű klasszifikációjához, külön figyelmet szentelve az igei és a transzlingvális előfordulásoknak.

A harmadik tematikus egység, a Metapragmatikai jelzések empirikus vizsgálata olyan kontextualizáló szerepet betöltő konstrukciókat tárgyal, amelyeket korábban főként a metapragmatikai tudatosság felől értelmeztek. KUNA ÁGNES és HÁMORI ÁGNES a metapragmatikai reflexiók szerepeit és mintázatait teszi vizsgálat tárgyává egy speciális diskurzustípusban, az orvos-beteg konzultációkban. A tanulmány alapgondolata, hogy a metapragmatikai tudatosság nyelvi jelzései a közös jelentéslétrehozást segítő eszközként működnek. Az elemzések anyagát 34 háziorvosi és fogászati rendelések során elhangzott diskurzus adja; a szerzők a metapragmatikai reflexiókat társalgáselemzési és funkcionális pragmatikai megközelítésben vizsgálják és a központi cselekvéstípusokkal, a diskurzusműfajjal és a diskurzusokban megjelenő társas, kognitív és érzelmi aspektusokkal hozzák összefüggésbe.

LACZKÓ KRISZTINA a mutató névmási diskurzusdeixis típusait, önálló és kifejtő használatának működési mintázatát vizsgálja a társas kognitív pragmatika kiindulópontjából. A vizsgálat tárgyát két számítógép közvetítette diskurzustípus képezi, melyek közül az egyikben a társalgás, a másikban a történetelbeszélés dominál. A szerző a diskurzusdeiktikus

elemek kvalitatív jellemzői és a két korpuszban megfigyelhető kvantitatív eloszlások alapján megállapítja, hogy a névmási diskurzusdeixisek a metapragmatikai tudatosság szerveződésének jellegzetes jelölői a magyar nyelvben, a metapragmatikai tudatosság mértéke eltérő lehet a különböző diskurzusokban, melyet a metapragmatikai jelzések szemantikai kidolgozottsága is jelez az egyes diskurzustípusok esetében.

SCHIRM ANITA a diskurzusjelölők multifunkcionalitásából kiindulva négy különböző beszélt nyelvi korpusz (osztálytermi diskurzusok, szociolingvisztikai interjúk, politikai vitaműsorok és stand-up comedy előadások) elemzésén keresztül mutatja be a diskurzusjelölők műfajspecifikus használatát. A szerző megállapítja, hogy a diskurzusjelölők funkcionális spektrumát 5 fő paraméter határozza meg: a szövegtípusok tulajdonságai közül 1. a szöveg formalitása (formális/informális), 2. tervezettség (spontán/tervezett) és 3. típusa (érvelő, leíró, elbeszélő, értékelő), emellett 4. a diskurzusjelölőt használó személy szerepe (pl. tanár-diák, műsorvezető-vitapartner, terepmunkás-adatközlő) és 5. a megnyilatkozásának a célja (pl. információátadás, szórakoztatás).

GÖTZ ANDREA a négy magyar európai parlamenti diskurzusban vizsgálja, köztük 1. eredeti magyar felszólalások, 2. eredeti magyar felszólalások normalizált írott változata, 3. magyarra tolmácsolás, 4. magyarra fordított felszólalások szövegeiben és átirataiban. Az eredmények fényében megállapítja, hogy a diskurzusjelölők és kötőelemek gyakoriságát tekintve a tolmácsolás magyar diskurzus szignifikánsan különbözik a fordított diskurzustól, általánosságban azonban a vizsgált alkorpuszok jobban hasonlítanak egymásra a mediált – nem mediált, mint az írásbeli–szóbeli jelleg mentén.

BALLAGÓ JÚLIA ismét egy számítógép közvetítette diskurzustípus, jelen esetben az internetes receptportál műfajosságát vizsgálja funkcionális kognitív pragmatikai megközelítésben. Empirikus kutatása során arra a megállapításra jut, hogy az internetes receptportálok paratextusai fontos szerepet játszanak az összetett diszkurzív sémaként értelmezett műfajszerveződésében. A szerző a paratextusokat olyan makroszintű kontextualizációs utasítás-ként értelmezi, amelyek az internetes receptportál diszkurzív egységeit kontextualizálják.

DOMONKOSI ÁGNES tanulmányának célja egy pszichoterápiás szakfolyóirat oldalain kibontakozó írásos párbeszéd több szempontú, a metapragmatika értelmezési lehetőségeit összekapcsoló elemzése, a tegezés-magázás és a megszólítás kérdésére reflektáló önálló metadiskurzus sajátosságainak feltárása révén. A tegezésre és magázásra vonatkozó elemzések kapcsán megállapítja, hogy az alapvető szociológiai változók mellett (pl. életkor, nem, lakóhelytípus) a dinamikusabb, az adott helyzetre jellemző változók (például a terápia típusa, egyéni vagy csoportos jellege, a társadalmi közelség-távolság mértéke, érzelmi bevonódás, előzetes ismeretség) is fontos szerepet kapnak.

Összefoglalásként elmondható, hogy a kötet egyértelműen hiánypótló munka, mely olyan területet dolgoz fel, amire eddig ilyen átfogó módon és a kötet által bemutatott összefüggéseket nem volt példa sem a magyar nyelvű pragmatikai munkák sorában, sem a nemzetközi szakirodalomban. A kötet érdemei közé tartozik az elméleti megközelítési módok, a vizsgálati módszerek és a vizsgált nyelvi adatok változatossága, melyet az összetettség ellenére jól átlátható, koherens, az egyes tanulmányokon átívelő funkcionális kognitív referenciakeretben tár elénk.

**Bóna Judit – Horváth Viktória szerk.,
Az anyanyelv-elsajátítás folyamata hároméves kor után**

Beszéd – Kutatás – Alkalmazás, 10. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019. 334 lap

BÓNA JUDIT és HORVÁTH VIKTÓRIA szerkesztésében látott napvilágot Az anyanyelv-elsajátítás folyamata hároméves kor után című tanulmánykötet, amely fontos állomásnak tekinthető a beszédkutatás történetében. Ahogy erről a szerkesztők is megemlékeznek az előszóban, jelen kiadvány a 2013-ban indult Beszéd – Kutatás – Alkalmazás sorozat, jubileumi, tizedik kötete, amely kivételesen nem monográfia, hanem tanulmánygyűjtemény. Az Eötvös Kiadó gondozásában megjelent könyv kiadását a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

MARKÓ ALEXANDRA, a sorozat szerkesztője előszavában rámutat, a legtöbb, beszédelsajátítással foglalkozó kutatás eddig az első három életévre fókuszált, így a kötet újszerűsége is abban áll, hogy ezt az életkori cenzust átlépeve a felnőttkorig kíséri végig a beszédfejlődést- és elsajátítást. A tanulmánygyűjtemény több dolgozata ennek fényében eddig feltáratlan területekkel foglalkozik, ilyen a gyermeknyelvi diskurzusjelölők használata vagy a gyermekek metapragmatikai tudatossága, mindemellett a korábban sokat kutatott területek, például a szünetezés témakörében is új szempontokat érvényesít.

A tizenkilenc tanulmány mindegyike friss vizsgálatot mutat be, rendkívül igényes elméleti alapozással, teljes körű szakirodalmi áttekintéssel. A kötet nagy erénye, hogy szinte mindegyik tanulmány foglalkozik a szakterületén előforduló terminológiai bizonytalanságok, poliszemiák, szinonimiák vizsgálatával, a szerzők szakszóhasználatának szembeállításával, értékelő elemzésével, sok esetben egységesítésre téve javaslatot.

A szerkesztők munkáját dicséri az áttekinthető, jól befogadható tagolás, a tanulmányok egységes szemlélete és felépítése. Terjedelmi okokból most csak néhány érdekesebb tanulmány ismertetésére vállalkozom, biztatva az olvasót arra, hogy az egész kötetet vegye kézbe, hiszen a gyermeknyelvkutatás minden szegmense helyet kapott benne. A hozzáférést megkönnyíti, hogy a kötet a sorozat többi tagjához hasonlóan ingyenesen, online elérhető, és szabadon letölthető.

Lássunk néhány tanulmányt a kötet legizgalmasabb kutatási területeiről! HÁMORI ÁGNES metapragmatikai kompetenciákat feltáró tanulmánya (A metanyelvi és metapragmatikai tudatosság óvodáskorban: 6 éves gyermekek társalgásának metapragmatikai elemzése) rendhagyó vizsgálatokat összegez, hiszen magyar nyelven igen kevés tanulmány látott napvilágot a kisgyermekkorú pragmatikai kompetenciákról. HÁMORI ÁGNES munkája azért is érdemel külön figyelmet, mert rendkívül részletesen taglalja az olyan, a szakirodalomban eddig többféle értelemben és többféle viszonyítási rendszerben használt terminusokat és fogalmakat, mint a metanyelv és a metapragmatika. A szerző mintaszerű alaposággal hozza párbeszédbe egymással a szakterület kutatóinak eltérő felfogásait, egységesítésre téve javaslatot. Az általa elemzett háromórányi beszédanyag meggyőzően és részletesen dokumentálva támasztja alá a szerző végkövetkeztetését.

Innovatív megközelítést és vizsgálati eszközt mutat be MARKÓ ALEXANDRA, DEME ANDREA, GRÁNCZI TEKLA ETELKA, BARTÓK MÁRTON és CSAPÓ TAMÁS GÁBOR tanulmánya, a Gyermekek lingvális artikulációjának variabilitása magánhangzós nyelvkontúrok

alapján. Az ultrahangos artikulációkutatás ugyanis fehér foltnak számított a hazai szakirodalomban, azonban a MARKÓ ALEXANDRA által vezetett Lendület kutatócsoport munkája során lehetőség nyílt ezt a speciális technológiát alkalmazni, ami új dimenziót nyitott a hazai gyermeknyelv kutatásában. MARKÓ ALEXANDRA és munkatársainak tanulmánya azzal az előremutató megállapítással zárul, hogy az ultrahang segítségével végzett beszédvizsgálatoknál egyelőre a kisszámú résztvevő miatt messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, ugyanakkor az újszerű eljárással folytatott kutatás árnyalhatja az eddigi szakirodalom megállapításait, illetve szükségesnek mutatkozik a kutatás longitudinális bővítése is. A szerzők hozzáfűzik, hogy az ultrahang bevonásával megvalósuló vizsgálatok idő- és engeriabefektetése, illetve speciális kutatásasszisztencia-igénye folytán nehezebben kivitelezhetőek, mint a megszokott akusztikai elemzések.

KONDACS FLÓRA tanulmánya, A *szerintem* diskurzusjelölő jellemzői a gyermeknyelvben a *szerintem* diskurzusjelölő használatát vizsgálta óvodáskorúak körében, a fordulóbeli helyzetet és a funkciót állítva a vizsgálat fókuszába. A tanulmány egy történeti áttekintéssel és a diskurzusjelölő angol megfelelőjének (az *I think*) bemutatásával indul, majd összeveti a kutatási eredményeket a felnőttek diskurzusjelölő-használatával. Következtetésként megfogalmazza, hogy a *szerintem* diskurzusjelölőt a gyerekek a felnőttektől eltérően csupán egyetlen funkcióban, a vélekedéskifejezés funkciójában használják, és a beszédfordulóban elfoglalt helyzete is egységesebb mintázatot mutat, mint a felnőtteknél, mert az esetek 82%-ában a beszédforduló elején figyelhető meg.

BÓNA JUDIT és VÁRADI VIOLA tanulmánya, A beszédfeladat hatása gyermekek és kamaszok szünettartására, egy régóta kutatott területet, a beszédszünetezést helyezte új megvilágításba az életkor és a beszédfeladat változóinak függvényében. A tanulmány kívánatosnak tartja a szakterület terminológiai rendezését a beszédfeladat fogalmának meghatározásával. A szerzők a területen végzett eddigi kutatások kimerítő és értékelő áttekintését adják, ez a rész önmagában is hiánypótlónak tekinthető. Jelen kutatás a gyermeki beszédfejlődés két szélső életkori értékét, a hat és a tizenhét éves kori szünetezést veti össze egymással, feltételezve, hogy az életkori különbség és a beszédfeladat befolyásolja a szünetek tartását. Az eredmények azt mutatják, hogy a 6 évesek szignifikánsan nagyobb arányban és hosszabb időtartamban tartottak szüneteket mindhárom beszéd típusban, mint a 17 évesek, illetve a 17 évesek körében csökken a beszédtervezésre visszavezethető szünetek aránya. A beszédfeladat hatását illetően az eredmények azt támasztották alá, hogy a 6 éveseknél a szünettartás arányát, míg a 17 éveseknél a szünetek időtartamát nem befolyásolta a beszéd típus.

LANGÓ-TÓTH ÁGNES munkája, A magyar rekurzív birtokos szerkezet elsajátítása egy angol gyermeknyelvi kutatásra reflektál, azt vizsgálva, hogy vajon a magyar gyermekek is direkt rekurzívoként, azaz konjunktívan értelmezik-e a rekurzív birtokos szerkezeteket az elsajátítás korai periódusában.

A szerző a kérdéskör megválaszolására lefolytatott, figyelemreméltóan tág résztvevői körű kísérletében összesen 105 személy vett részt, a felnőtt, az 5, a 6 és a 8 éves korcsoportból. Az eredmények azt támasztották alá, hogy a nemzetközi szakirodalom által jelzettekhez képest az 5 éves korcsoport volt az, amely a rekurzív értelmezést preferálta, míg a 6 évesek a szignifikánsan a konjunktív értelmezést választották. A vizsgált, 8 éves korcsoport esetében ugyanakkor nem mutatkozott különbség a kísérletben használt rekurzív és konjunktív képek közötti választásban. A szerző végkövetkeztetése ennek nyomán, hogy feltételezhető, a gyermekek már óvodáskorban is értik a rekurzív szerkezeteket.

VAKULA TÍMEA tanulmánya, az 5–7 éves gyermekek megakadásjelenségeinek alakulása a beszéd típus függvényében a közvetlenül az iskola előtt álló és kisiskolás gyermekek beszédében megjelenő megakadásjelenségekre fókuszál a spontán beszéd elemzésével. A szerző kutatásának fő kérdéseként azt fogalmazza meg, hogy milyen módon oldják fel a különböző életkorba tartozó gyermekek a tervezés és kivitelezés összehangolatlanságából származó diszharmoniókat, illetve hogy gyakorol-e hatást a beszéd típus a diszharmonias jelenségek felbukkanására. Egyik hipotézise, hogy az iskolás gyermekek változatosabb módon oldják fel a diszharmonias folyamatokat, több megakadástípust produkálnak, mint az óvodások, míg a másik hipotézis alapján a beszéd típus meghatározza a megakadások előfordulását: az irányított spontán beszédben kevesebb megakadásjelenség figyelhető meg, mint a valódi spontán beszédben.

A lefolytatott vizsgálatok azonban cáfolták az első felvetést: a bizonytalanságok és a hiba típusú megakadások típusait vizsgálva nem volt tapasztalható jelentős különbség a négy vizsgálati csoportban. A szerző így arra konkludál, hogy a különböző diszharmonias jelenségek feloldási stratégiái nem változnak jelentősen ebben az életkorban, továbbá a stratégiák használatának fejlődése inkább hosszabb távon mérhető. A másik hipotézis azonban igazolódott: a vizsgálatok nyomán a valódi spontán beszédben gyakrabban és változatosabb típusokkal jelentek meg a megakadásjelenségek.

A kötet friss kutatásokat feldolgozó tanulmányai, áttekinthető grafikai megoldásai, a vonatkozó szakirodalmi háttérrel alaposan bemutató igényessége okán jó szívvel ajánlható minden témában kutató hallgatónak és szakembernek, de olvashatósága folytán az érdeklődő nagyközönség is haszonnal forgathatja.

CONSTANTINOVITS MILÁN ANDRÁS
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Eöry Vilma 70 éves*

Kedves Vilma! Tisztelt Kollégák!

Több mint huszonöt évig volt munkatársam Eöry Vilma az MTA Nyelvtudományi Intézetben 1979-től kezdődően. Ő a Tájszótárnál, később a Nyelvművelő Osztályon dolgozott, én pedig a Fonetikai Osztályon és a Lexikográfiai és Lexikológiai Osztályon tevékenykedtem. Így nem csoda, hogy akkoriban keveset találkoztunk, Eöry Vilmát a későbbi közös szótári munkálatok közben ismertem meg.

Az első közös munkánk az Akadémiai Kiadó felkérésére a Képes diákszótár volt. A 14.000 címszót tartalmazó szótár szerkesztése a rendszerváltással egy időben indult, és 1992-ben látott napvilágot KEMÉNY GÁBOR és GRÉTSY LÁSZLÓ főszerkesztésében. A szócikkeket EÖRY VILMÁN kívül BÍRÓ ÁGNES, FELDE GYÖRGYI, KARDOS TAMÁS és

* Elhangzott 2020. február 25-én, a Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén.

SZÜTS LÁSZLÓ írták, jómagam az akkor még újdonságnak számító számítógépes rögzítést, adategységesítést végeztem.

A rendszerváltást követően az Unikornis Kiadó elkezdte kiadni szép és igényes kivitelben Jókai Mór összes műveit. Az első kötetek azonban jegyzetek és szómagyarázatok nélkül jelentek meg. Az olvasók jogos kifogását a kiadó úgy kívánta orvosolni, hogy megbízta EÖRY VILMÁT, BALÁZS GÉZÁT, J. SOLTÉSZ KATALINT és SOMOGYI MAGDÁT, hogy fjenként olvassanak el és jegyzeteljenek ki 25-25 Jókai-regényt, és a regényekben szereplő régies, tájnyelvi, nehezen érthető szavakból állítsanak össze egy Jókai-szótárt, amely aztán így pótolja a regények elmaradt jegyzeteit. A szerkesztők cédulákra írták jegyzeteiket, rám hárult a feladat, hogy a cédulákat számítógépre vigyem, és az összegyűlt anyagot összefésüljem a további szerkesztés számára. Emlékszem számos jó hangulatú szerkesztősi ülésre, melyre Eöry Vilma otthonában került sor.

Mondhatni a Képes diákszótár és a Jókai-szótár is csak előtanulmány volt EÖRY VILMÁVAL a nagy közös szótári munkánk, az Értelmező szótár+ elkészítéséhez. Az Értelmező szótár+ kiadvány összetettségét leginkább hosszú alcíme mutatja: Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok. A világ szótárirodalmában is egyedülállóan összetett kézikönyv munkálatait EÖRY VILMA mint főszerkesztő igen eredményesen fogta össze és irányította. A szótárt az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2007. május 22-én mutattuk be. A kétkötetes, 2000 oldalas, 16.000 címszót és negyedmillió nyelvi adatot tartalmazó szótár jelentőségét, az anyanyelvi nevelésben betöltött szerepét a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Vizi E. Szilveszter méltatta a könyvbemutatón. Az Eöry Vilma főszerkesztő által irányított szerkesztőcsapat szakszerű munkáját mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az Értelmező szótár+ 2010-ben elnyerte az MTA Szótári Munkabizottságának Kiváló Magyar Szótár díját. Egy recenzius pedig az Értelmező szótár+ kiadványt a „szótárak szótárának” titulálta.

Az Értelmező szótár+ kiadvány gazdag tartalmát a TINTA Könyvkiadó további három szótár „derivátumhoz” használta fel, elkészült 1. a Magyar értelmező szótár diákoknak – Szómagyarázatok példamondatokkal; 2. a Magyar szókincs bővítő diákszótár – 2000 régi, ritka, kevésbé ismert szó és szójelentés magyarázata; 3. a Magyar értelmező alapszótár diákoknak – A leggyakoribb és legfontosabb 2000 magyar szó magyarázata példamondatokkal. A Magyar értelmező szótár diákoknak kiadványt 2011-ben a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon Budai-díjjal tüntették ki.

Tapasztaltam, hogy EÖRY VILMA a szótárszerkesztések aprólékos munkálatait örömmel végezte, mert bizonyára velem együtt igaznak tartja Anatole France bölcsességét: „A szótár nem más, mint az egész világegyetem ábécérendben”.

EÖRY VILMA mint a szótárak főszerkesztője bebizonyította, hogy – sportnyelven szólva – igazi és eredményes csapatkapitány. A Szathmári István által vezetett Stíluskutató Csoport tagjaként pedig azt mutatta meg, hogy csapatjátékosnak is kiváló. A mintaszerűen vezetett kutatócsoport nagy zárómunkájában, a TINTA Könyvkiadónál 2010-ben megjelent Alakzatlexikonba nyolc szócikket írt.

Nem lenne teljes ünnepeltünk köszöntése, ha nem térnénk ki életútjára, és nem vázolnám fel röviden életét és munkásságának egyéb területeit is.

A Győrtől nem messze fekvő Kisbaboton, egy néhány száz fős faluban született. Talán ebben a természetes vidéki környezetben tanulta meg Eöry Vilma, hogy később se rejtsse soha véka alá véleményét, legyen szó nyelvészeti vagy emberi dolgokról. Győrben

érettségizett 1968-ban, majd az érettségi után általános iskolában tanított egy évig szinte minden tantárgyat, a fizikától a magyar irodalomig. 1969 és 1974 között az ELTE-n végezte a magyar–német szakot. A két szak közül a magyar szak állt hozzá közelebb, nem is csodálkozhatunk ezen, hiszen számtalan későbbi neves nyelvessel ismerkedett meg még a Nyelvész Diákkörben. Elég csak néhányat megemlíteni közülük: Domokos Péter, Hajdú Mihály, Havas Ferenc, Hosszú Ferenc, Mátai Mária.

Eöry Vilma kisdoktora Tamási Áron mondatszerkezeteivel foglalkozott, témavezetője a napokban 95. születésnapját ünneplő Szathmári István volt. Eöry Vilma a témavető javaslatára került az MTA Nyelvtudományi Intézetének a Petőfi-szótárt készítő osztályára. Munkatársai és tanítómesterei a klasszikus nagy nyelvész nemzedék tagjai voltak: J. Soltesz Katalin, Szabó Dénes és Wacha Imre, ott dolgozott még Büky Béla és később Somogyi Magda is. Azt hiszem, egy lexikográfusjelölt álmodni sem merne kiválóbb tanárokról és közösségről. Említsük meg, hogy – ha nem is teljesen a mai értelemben használva a szót –, de a Petőfi-szótár az első magyar korpuszszótár. Olyan szótár, amely a Petőfi-életmű, a Petőfi-korpusz minden egyes szavát szótárba foglalta.

A Petőfi-szótár munkálatai után 1984-ben a Nyelvtudományi Intézetben belül átkerült a vasfegyelmet megkövetelő B. Lőrinczy Éva által vezetett Tájszótárhoz. Az intézeti legendárium kedves és sokat emlegetett része a következő kis történet. Vilma összeszedve bátorságát, B. Lőrinczy Éva osztályvezetőt kérte, hogy két kislány mellett a hétből néhány napot otthon dolgozhasson, úgy, hogy hazaviszi a tájszótár céduláit, és azokból otthon szerkeszti meg a szócikkeket. A szigorú főszerkesztő ezt azzal utasította vissza, hogy gondoljon csak bele, mi történne a pótolhatatlan cédulákkal, ha Vilmát elütné a villamos. Ezért aztán Eöry Vilmának és a többieknek továbbra is a Nyelvtudományi Intézetben kellett naponta 7 tájszótári szócikket megírnia, bár a cédulák védettsége később némileg enyhült.

Grétsy László tanár úr jó szemmel vette észre, hogy Eöry Vilma az első hívásra „dezertálni” fog a Tájszótártól, és 1986-ban Nyelvművelő Osztályra hívta. A Nyelvművelő Osztály változatosabb munkáját 2008-ig, több mint két évtizeden át szívesen végezte Eöry Vilma. Örömmel járt konferenciákra, örömmel tartott a fővárosban és vidéken ismeretterjesztő előadásokat, szívesen válaszolt telefonon, levélben a nyelvi tanácsért az osztályhoz fordulóknak. Igazán színes munkatársi csapatot alkottak a rövidebb-hosszabb ideig a Nyelvművelő Osztályon dolgozók: Bíró Ágnes, Felde Györgyi, Heltainé Nagy Erzsébet, Kemény Gábor, Seregi Lajos, Szűts László, Takácsné Lola, rövid ideig Tolcsvai Nagy Gábor, majd később Kardos Tamás.

Eöry Vilma számos tanulmányban foglalta össze a nyelvészeti kutatásait. Sokirányú nyelvészeti kutatómunkáját többek között az is bizonyítja, hogy a TINTA Könyvkiadó Segédkönyvek a nyelvészeti tanulmányozásához sorozatában az elmúlt két évtizedben 14 tanulmányt publikált különböző nyelvészeti ágakban.

A kutatás mellett majdnem mindig tanított is. 1976-tól másfél évtizedig az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékén oktatta a leíró nyelvtant és a stilisztikát.

Ünnepeltünk számára igazi tanári feladat volt 1996 és 2000 között a prágai vendég-tanári állás. Eöry Vilma – ha már ott volt – többszörösen is kihasználta ezt a „helyzeti előnyt”. Kolléganőjével közösen megírtak cseh nyelven egy magyar nyelvtant. Másrésről a csehországi magyarok nyelvhasználatát is feltérképezte. Ebben a feladatban az is izgalmas volt, hogy a csehországi magyarok csoportja nem homogén, több időben, különböző okok miatt kerültek ide, kik maguk elhatározásából, kik kényszer hatására. E kutatásai

eredményéről a Prágai Tükörben öt részben, a Nyelvtudományi Közleményekben 2001-ben számolt be, és 2003-ban megjelent a kutatásról egy magyar szakos cseh kolléganővel együtt írt angol nyelvű tanulmánya is egy nemzetközi szociolingvisztikai folyóiratban (International Journal of the Sociology of Language).

Eőry Vilma Prágából visszatérve elfogadta az egri Eszterházy Károly Főiskola hívását 2000-ben, munkakapcsolatuk 2016-ig tartott. Eközben Egerben 2008 és 2014 között az Általános Nyelvészeti Tanszék vezetője is volt. Az oktatás mellett az általa vezetett munkacsoport tankönyvek szövegtani vizsgálatát végezte.

Az elmúlt években, 2016-tól a Nyelvstratégiai Intézetben és annak jogutódjában dolgozik Eőry Vilma. A magyar nyelvstratégia kidolgozásában vesz részt, közben kötetbe szerkesztette FOGARASI JÁNOSnak a CZUCZOR–FOGARASI-szótár utolsó kötetének a megjelenése után készített jegyzeteit, kiegészítéseit, a Toldalékot. A kézirat átirat változata 2018-ban jelent meg.

Eőry Vilma közel öt évtizedes oktatói pályafutása során folyamatosan próbálta tanítványaiban kialakítani a világos és összefüggő nyelvi képet és egy egészséges öntudatot. Tehet-e többet egy kutató, egy nyelvész, egy tanár, mint azt, hogy egészséges gondolkodásra, tisztos világlátásra ösztönzi tanítványait?

Kedves Vilma! Isten éltesen sokáig! Gratulálok szerzteágazó – a lexikográfiát, a mondatant, a stilisztikát, a szövegtant és a nyelvművelést is magába foglaló – munkásságodhoz. Köszönöm a TINTA Könyvkiadónak készített újszerű, színvonalas szótárakat! Köszöntésem végén egy különleges virágcsokorral kedveskedem Neked. Ebben a csokorban metaforikus értelemben 2000 virágszál van. A csokor virágszálaikat közösen szedtük a mindkettőnk által szeretett magyar szókincs mezején. A virágszálaikat a TINTA Könyvkiadó kötötte csokorba a Magyar szókincsbővítő dikszótárban. Most díszcsomagolásban, azaz díszkötésben nyújtom át nagy szeretettel és hálával.

KISS GÁBOR
TINTA Könyvkiadó

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Koppány birtok 11. századi helynevei

1. rész

1. A mai Bakonykoppány Veszprém megye északi részén található, Bakonybéllel szomszédos település. A falut elsőként az I. László-féle Bakonybéli összeírás említi a Szent Móric monostor birtokainak a sorában. A másolatban fennmaradt hiteles latin nyelvű oklevél első része 1086-ban készült, és az 1018-ban alapított bakonybéli bencés monostor birtok- és vagyonösszeírását tartalmazza (a továbbiakban: BÖ.). Az oklevelet később három további hozzátoldással látták el: a 11–12. század fordulóján, de legkésőbb a 12. század

közepén, majd a 13. század elején és a 13. század második felében (DHA. 1: 247–255). Az 1086-os oklevélrész az apátsági birtokok között elsőként ismerteti a Bél közvetlen környezetében elhelyezkedő Koppányt határainak leírásával együtt az alábbi módon: „Prima villa Sancti Mauricii, que vocatur *Cupan*, notatur hiis marchiis: Ab occidente tenditur ad pontem *Iba*, qui mittit ad caput vallis, que vulgo dicitur *Qumlouozou*; inde ad culmen vadit, quod vocatur *Chigisti*, a quo per medium ruris, quod dicitur *theluch*, itur ad *lupinum montem*, de quo tenditur ad statuum *Puti*; inde protelatur ad arbustas *Prebruc*; hinc cadit ad puteum, de quo descendit ad torrentem *Grenice*, qui ducit ad portum *Tugut*; a quo trahitur ad fontem, qui nominatur *Tuhut sedu*; inde fertur ad puteum *Tuhut*, qui ducit ad viam exercituum, per quam vadit ad rus monachi, quod mittit stratam *Purua*, de qua vertitur ad predictum locum.” (DHA. 1: 251).

A szöveg magyar fordítását a kiemeléseket és a helyesírást megőrizve idézem: „Szent Maurícusz első faluját, amelyet *Cupannak* hívnak, ezen határokkal jelölik: nyugatról *Iba* hídjához tart, ahonnet egy közönségesen *Qumlouozounak* mondott völgy kapujához vezet, onnan egy csúcshoz megy, amit *Chigistinek* hívnak, amelytől egy *theluchnak* mondott mezőn át a *Farkashegyhez*¹ megy, ahonnet *Putus szobrához*² tart, onnan *Prebruc* cserjéséhez húzódik, innen egy kúthoz jut, amelytől a *Grenice* patakhöz ereszkedik le, amely a *Tugut* révéhez vezet, ahonnet egy forráshoz húzódik, amit *Tuhut sedunek* neveznek; onnan *Tuhut kútjához*³ visz, ami a hadiúthoz⁴ vezet, amelyen a szerzetes mezejéhez megy, ahonnet *Purua* útja indul, innen pedig a fent mondott helyhez fordul” (DRESKA 2013: 132).

Az 1037-re datált hamis Bakonybéli alapítólevél szintén megemlíti a falut az I. István által a monostornak adományozott birtokok között (+1037 [1240 k.]/1330: *Cuppan*, DHA. 1: 118), de ennek a hamis alapítólevélnek az egyik fontos forrásául éppen az összeírás szolgált, az alapítólevél 34 szóránya közül 22 kapcsolatban áll az összeírással (SZŐKE 2017: 141). Ez az oklevél a birtokról nem ad határleírást. Az 1086-os pecsétes oklevélpéldány némely részeit 1456-ban az esztergomi káptalan Gergely béli kormányzó kérésére átíratva, többek között a Koppányra vonatkozóakat is (PRT. 8: 521–523; DHA. 259). Ez az egyetlen olyan középkori oklevél a BÖ.-n kívül, amely határleírást is tartalmaz Koppányról, ám ez meg átírat, így a település határában lévő helyek neveinek elsődleges forrásának az összeírás tekinthető.

A falu határvonalának a leírásában vegyesen szerepelnek magyar tulajdonnévi értékű szavak, latin földrajzi köznevek és azzal alkotott jelzős szerkezetek. A határpontok megnevezései többnyire határozói szerepben állnak, a határozói viszonyt az *ad* latin prepozíció jelöli pontról pontra haladva: *ad pontem Iba*; *ad caput vallis, que vulgo dicitur Qumlouozou*; *ad culmen, quod vocatur Chigisti*; *ad lupinum montem*; *ad statuum Puti*; *ad arbustas Prebruc*; *ad puteum*; *ad torrentem Grenice*; *ad portum Tugut*; *ad fontem, qui nominatur Tuhut sedu*; *ad puteum Tuhut*; *ad viam exercituum*; *ad rus monachi* (DHA. I. 251).

¹ Ha ezt a helymegjelölést birtoknévnek tekintjük, akkor indokolt az egybeírása, viszont a szó előtt álló névelő elhagyandó.

² Mivel a teljes birtokos jelzős szerkezet nem tartható magyar szórványnak, sőt a személynévnel a fordító latin végződésű alak használatát feltételezi, ezért megtévesztő a dőlt betűvel való kiemelése.

³ Nem bizonyítható egy *Tuhut kútja* magyar helynév későbbi adatokkal, így csak a *Tuhut* szórvány emelendő ki a szövegben.

⁴ hadi úthoz

A magyar helynevek közül a birtoknak a neve és a határpontok közül négy (*Cupan, Qumlouozou, Chigisti, theluch, Tuhut sedu*) megnevezőszerű szerkezetben áll. A *dicitur, vocatur, nominatur* megnevezést, mondást jelentő latin passzív igei formák a magyar szavakat kitüntetett, metanyelvi helyzetbe emelik. Mindezek mellékmondatban állnak a főmondat latin földrajzi köznevéhez kapcsolódva (l. pl. „ad caput vallis, que vulgo dicitur *Qumlouozou*”). Egy név appozíciós szerkezetben szerepel, azaz a magyar tulajdonnév közvetlenül egy latin földrajzi köznévhez kapcsolódik (ad torrentem *Grenice*); míg a többi esetben a magyar név a fenti formulák nélkül jelenik meg a latin szövegbe iktatva (*Tugut, Tuhut, Purua*). A magyar helyneveket tartalmazó szerkezeteknek a főtagja egy-egy olyan latin földrajzi köznév (*villa* ’falu’, *vallis* ’völgy’, *culmen* ’legfelsőbb pontja valaminek; tető’, *rus* ’mező, faluhely’, *torrens* ’hegyi patak’, *fons* ’forrás’), amely megmutatja, hogy milyen típusú helyet jelöl a magyar név.

A helyre vonatkozó szavak, kifejezések egy része nem magyarul, azaz szórványelemként szerepel az oklevélben, hanem latinul. A magyar nyelvtörténet szempontjából ezeknek a neveknek közvetlenül nincsen forrásértékük, de közvetve lehet, elsősorban azoknak, melyeknek van későbbi magyar megfelelőjük. Feltételezhetjük – ám adatokkal bizonyítani általában csak kevésnél tudjuk –, hogy ezek egy részét magyarországi oklevélírók alkothatták meg magyar helynevek alapján. Másik részük talán csupán alkalmi helymegjelölés, melyeket a határleírások során volt fontos megadni. Az áttetsző etimológiájú, köznevekből álló magyar helynevekből olykor fordítással alkottak az oklevélírók latin nyelvű alakot. Néhány objektum latin közszavakból álló jelzős szerkezettel van megnevezve az oklevélben: *ad lupinum montem* ’farkas hegyig’, *ad rus monachi* ’szerzetes mezejéig’, *ad viam exercituum* ’hadi úthoz’. Ezek közül csupán egy esetben (*ad lupinum montem*) találunk a későbbi forrásokban latin–magyar névmegfeleltetést, így a helynévelemzések között is csak erről az egyről ejtek majd szót.

A helymegjelölések másik része olyan birtokos jelzős szerkezet, melynek az alaptagja latin földrajzi köznév, bővítményrésze pedig magyar személynév. Az ide tartozó helymegjelölések többnyire olyan helyek, ahol fontos a birtoklás nyilvánvalóvá tétele. A következő típusokra találhatunk példákat: erdő megnevezése (*ad arbustas Prebruc*), különböző építmények vagy határjelül szolgáló objektumok megnevezései mint híd (*ad pontem Iba*), köoszlop, bálvány (*ad statuum Puti*). Ezek között a szerkezetek között különbség figyelhető meg abban a tekintetben, hogy a személynévet genitívusi végződéssel iktatták be a latin szövegbe (l. *ad statuum Puti*, vö. 1055: *Putu* szn., 1237: *Puth* szn. stb.; ÁSznt. 658) vagy nem ragozva, mintegy idegen elemként (l. *ad pontem Iba*, vö. 1211: *Iba* szn., 1220/1550: *Iba* szn., 1237: *Jba* szn. stb.; ÁSznt. 406; l. még az oklevél következő határleírásában említett *agrum Potu* szerkezetet, ahol a fent említett személynév nominatívusi alakban, sőt tövéghangzós formában áll). Egyrészt nem tisztázható, hogy ezek a kifejezések tulajdonnévi (helynévi) értékűek-e, és lehetett-e magyar megfelelőjük, másrészt az sem, hogy amennyiben igen, akkor milyen lehetett a név szerkezeti felépítése (egy- vagy kétrészes, jelölt vagy jelöletlen). Ezen genitívusi szerkezetek értelmezésekor tehát az a kérdés merül föl, hogy ezek csak személynévként (és magyar személynévi szórványokként értelmezhetők), vagy helynévként kell őket számba vennünk. A kérdést – ahol az adott névnek nincsen folytatása, nincsenek más adatai – nem tudjuk eldönteni. A fenti említéseket ennek megfelelően nem tárgyalom alább a helynevek sorában.

2. A tanulmány a Koppány birtok határleírásában szereplő nyolc magyar helynevet a következő szempontok szerint mutatja be: a helyek lokalizálása, névváltozatok a későbbi forrásokban, a nevek keletkezése, szerkezete, funkcionális-szemantikai tartalma, köz- vagy tulajdonnévi volta.

2.1. Koppány. Az 1037-es Szent István-féle hamis alapítólevél a Szent Móric monostor birtokai között sorolja fel Koppányt (+1037 [1240 e.]/1330: *Cuppan*, DHA. 1: 118). Az oklevél szerint I. István király adta azt az apátságnak, mely Akol mellett a legközelebb fekvő birtoka volt (SÖRÖS 1903: 27). Az I. László-féle összeírás felsorolja a falu határait is.

A név valószínű olvasata: [*kupán ~ kupán*]. Az 1086-os összeírásban háromszor szerepel a település neve ugyanolyan – *Cupan* – formában: a birtokok számbavétele során, illetve a szolgálónépek felsorolását tartalmazó részben, ahol lovasainak és szántóvetőinek neveit is leírják (1086: *Prima villa Sancti Mauricii, que vocatur Cupan; In Cupan hii sunt equites...*, *Item aratores in Cupan*, DHA. 1: 250, 253). A későbbi névadatok arról tanúszkodnak, hogy az évszázadok folyamán az intervokalikus helyzetű *p* mássalhangzó megnyúlt (+1037 [1240 e.]/1330: *Cuppan*, DHA. 1: 118; 1230: *capellam omnium Sanctorum in Cuppan*, PRT. 8: 279; 1368: *Cuppan*, PRT. 8: 365), majd az első szótagi magánhangzó nyiltabbá vált (1344: *Koppán*, PRT. 8: 319; 1346: *Koppán*, PRT. 8: 321; 1354: *Coppán*, PRT. 8: 331; 1370: *quod terra Harazty vocata inter possessiones Koppán*, PRT. 8: 387; 1372: *possessionis Koppán, Harazty et Koppán, Sceulch et Koppán*, PRT. 8: 388; 1383: *in ecclesia parochiali de Koppán*, PRT. 8: 414; 1410: *in possessione Koppán*, PRT. 8: 433; 1437: *Koppán*, Cs. 3: 239; 1438: *Koppán*, PRT. 8: 507; 1449: *in Koppán*, PRT. 8: 514; 1488: *Koppán*, Cs. 3: 239; 1497: *Koppán*, PRT. 8: 542; 1517: *plebanum de Koppán*, PRT. 8: 562; 1542: *Coppán*, PRT. 8: 584). Az 1358-as *Kopuan* alak (PRT. 8: 334) íráshiba lehet, erre már BÁRCZI is utalt a TA.-beli személynév elemzése kapcsán (1951: 63). A település neve ma *Bakonykoppány*. A megkülönböztető szerepű előtag a 19. században kapcsolódhatott a névhez (1857: *Bakony Koppán*, VeszprHtLex. I. 113).

A településnév a *Koppány* személynévből jött létre formáns hozzáadása nélkül (BÁRCZI 1958/2001: 158; FNESz. *Bakonykoppány*). Az alapjául szolgáló személynév gyakori volt az Árpád-korban, igen koraiak az első adatai: [895]/Krón Komp: *Cupan*, ÁSzt. 229; [997]/Krón Komp: *Cupan*, uo.; 1055: *Cupan*, uo. stb. A BÖ. I. részében is találkozunk a *Koppány* személynévi említésével is, a monostor ispánjaként: „hii sunt liberi: *Cupon comes monasterii*” (DHA. 1: 253). Maga a személynév török eredetű lehet: vö. ótörök *Qapan* személynév, *Qapayan* személy- és méltóságnév, csag. *qopan* ’nagy, győzelmes, erős, magas’ (FNESz. *Bakonykoppány*). BÁRCZI szerint a török méltóságnévvel való megfeleltetésnek hangtani nehézségei vannak; ezért a PAIS által felvetett *qopan* közzszóval való egyezést tartja valószínűbbnek annak ellenére, hogy ebből a közzszóból származó török személynév nem mutatható ki (1951: 63). Török eredetű személynéveket (köztük a *Koppány*-t is) a 12. századig a társadalom felsőbb rétegebe tartozó egyházi és világi személyek viseltek (BÁRCZI 1958/2001: 130; TÓTH 2016: 176), így talán a falu névadója is ebben a körben keresendő. SÖRÖS még azt is felveti, hogy esetleg magának Koppány vezérnek a nevét viselheti a bakonybéliek birtoka, mivel a lázadó vezér kivégzése után a menekülő pogányok számára Somogyon kívül a Bakony is búvóhelyként szolgálhatott, ahol Koppány település is igen hamar feltűnik (1903: 13). SÖRÖS szerint többek között a térítő cél is közrejátszhatott a monostor helyének kiszemelésében, ámbár azt is

megjegyezi, hogy ezt a térítő szándékot nem feltétlenül kell összekapcsolnunk Koppány vezérrel, illetve azt a birtok nevével (1903: 14).

2.2. Komló-aszó. Koppány határának a leírása nyugati irányból, Iba hídjától kezdődik, a következő pontja Komló-aszó (1086: qui mittit ad caput vallis, que vulgo dicitur *Qumlouozou*, DHA. I. 251; 1086/1456: qui mittit ad caput vallis, que vulgo dicitur *Qumlouozou*, DHA. I. 259), melyet későbbi adatok hiányában nem tudunk pontosabban lokalizálni. A határpont a megnevezett terület, azaz völgy része, mégpedig a kezdete (*caput vallis* 'völgy feje').

A név olvasati lehetőségei: [*kumlouaszou* ~ *komlouaszou*]. A megnevezőszószerkezetben álló kétrészes név szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett. Az elnevezés jelzői tagja (*komló*) a terület növényzetére utal, alaptagja (*aszó*) földrajzi köznévv. Az elsősorban földrajzi nevekben gyakori 'időszakos vízfolyás; völgy' jelentésű *aszó* származékszó; ám alapszavát, keletkezésmódját, illetve ebből kifolyólag a jelentését illetően is viták folytak (BÁRCZI 1951: 32–33; TESz.). Legutóbb HOFFMANN ISTVÁN foglalta össze a Tihanyi alapítólevél egy szóránya kapcsán a szóval kapcsolatos vélekedéseket (2010: 141–143). Ezek szerint az *aszik* 'elszárad' igenévi származékaként jött létre, így elsődleges jelentésében vízrajzi köznévv volt, és ebből vezethetők le domborzati köznévként használatos jelentései (i. m. 142). A korai ómagyar korra az *aszó*-nak az alapszóval való etimológiai kapcsolata valószínűleg már elhomályosult (i. h.). A BÖ.-ben a latin földrajzi köznévi megfelelőből (*vallis*) arra következtethetünk, hogy itt az *aszó* 'völgy' jelentésben szerepel. Az *aszó* Veszprém megyében különféle jelentésekben a tájnyelvből mindmáig adatható (FKnT.). HOFFMANN ISTVÁN arra is felhívja a figyelmet, hogy több Árpád-kori helynévben az *aszó* 'völgy' szó a *fő* ~ *feje* szóval áll birtokos jelzős kapcsolatban a völgynek egy részét, a kezdetét, fejét jelölve: pl. 1055: *nogu azah fehe*; 1256/1284//1572: *Vlnozowfey*; 1337: *Ozowfew* (i. m. 143). BÁRCZI felveti, hogy a TA.-beli adatban a *fehe* esetleg nem is része a névnek (1951: 65). Talán érdemes megjegyezni, hogy a BÖ.-beli határleírás szintén csak a völgynek a kezdetét jelöli meg, de az ezt jelentő szó latinul szerepel a szövegben, és a megnevezőszós szerkezet egyértelművé teszi, hogy ez a magyar névnek nem része. Más nevek névterjedelmének a kérdését illetően esetleg az adatunk is tanulságul szolgálhat. A név másik tagja, a *komló* ótörök jövevényszó (< **qumlay*) (TESz.). A szó első előfordulásai helynevekből adathatók, a legelső éppen a BÖ.-ből. Néhány további példa: 1208/1359: *Komlouzorm*; 1212: *Cumulus potoc*; 1240: *Cumloozo*; 1264: *Kumoloumal*; 1363: *Komlozurdok* (Oklsz. 514). A növényvilág – köztük a *komló* – vizek (GYÖRFFY 2011: 57) és domborzati alakulatok (RESZEGI 2011: 135) névadó motívumaként is megjelenik.

2.3. Hegyesd. A Koppány nevű birtok határleírásában említett név (1086: inde ad culmen vadit, quod vocatur *Chigisti*, DHA. I. 250; 1086/1456: inde ad culmen vadit, quod vocatur *Chigisti*, DHA. I. 259) egy hegynék a csúcsát, tetejét jelöli: *culmen* 'legfelsőbb pontja valaminek; tető' (Finály). A határleírás ismert pontjai alapján kikövetkeztetett iránynak megfelelően a hegytető talán a falutól északra helyezkedhetett el, de későbbi adatok hiányában a helyet pontosabban nem tudjuk lokalizálni.

A név olvasata: [*χidzisztisi*]. A megnevezőszós szerkezetben álló név a *hegy* földrajzi köznévből képzéssel alakult. A *hegy* lexéma alapnyelvi eredetű szó a finnugor, esetleg az uráli korból, de a megfelelősei vitatottak (EWUng.). A 'dombnál magasabb kiemelkedés' jelentésén kívül 'vminek a csúcsa' jelentése is volt mind a feltételezett rokon nyelvi meg-

felelőkben, mind a régi magyar nyelvben (TESz.; EWUng.), az elemzett szórványban az utóbbi jelentésében szerepel. A szakirodalomban nincs egységes álláspont a *-sd* ~ *-st* képző szerkezetét és funkcióját illetően sem. A szerkezetét érintő fő kérdés az, hogy a *-sd* ~ *-st* két képzőnek vagy inkább képzőboknak tekinthető-e. KISS LAJOS például a Veszprém megyei Tapolca melletti *Hegyvesd* (1329: *Hygusd*) domborzati nevet a *hegyes* szó *-d* képzős származékának tartja (FNESz., l. még *Kövesd*), míg RESZEGI a *Hegyvesd* (+1212-es *Hegest*) hegynévben a *-sd* képzőbokrot különíti el (2011: 156). Legutóbb HOFFMANN ISTVÁN (2010: 195–198) és BÉNYEI ÁGNES (2012: 101–103) ismertette és foglalta össze a különféle fel fogásokat: mindkettejük szerint létezett ilyen összetett képző (amely egykor valóban a *-s* és a *-d* összekapcsolódásával jöhetett létre); sőt a 11. században igen fontos névalkotó szerepet töltött be. A *-sti* a TA. *cuesti* és *segisti* szórványaiban is képzőboknak tekinthető HOFFMANN szerint (2010: 196). A képzőbokor leggyakrabban állatokat és növényeket jelölő szavakhoz, anyagnevekhez és – mint az elemzett név esetében is – földrajzi köznevekhez kapcsolódott (l. még *Halmosd*, *Segesd*, FNESz.); és elsődlegesen természeti nevek alkotásában játszhatott szerepet (HOFFMANN 2010: 198). A képzőbokor jelentésével kapcsolatban felmerült a 'valamiben való bővelkedés', illetve a helynévalkotó szerep (mint ahogyan a *-s*, *-di*, *-ti* is rendelkezhetett ilyen funkcióval) (l. BÉNYEI 2012: 101; HOFFMANN 2010: 198). A helynévi jelleg jelölése mint funkció azzal is alátámasztható, hogy a képzőbokor használata már az ómagyar korban kiterjedt nem természeti nevek (településnevek) alkotására is, azaz a nyelvhasználók tudatában ez a végződés a helynévszerűség tulajdonságával bírt (vö. HOFFMANN 2010: 198; RESZEGI 2011: 157; BÉNYEI 2012: 103). A *chigisti* név tehát földrajzi köznévi alapszavából nagy valószínűséggel a helynévképző szereppel bíró *-st* összetett képzővel jött létre. A *-sti* forma kialakulása úgy magyarázható, hogy az eredeti *-sdi* alakban a *d* zöngétlenedett a *t* hatására, még a magyar *zs* fonéma megjelenése előtti időben (HOFFMANN idézi KNEZSA és PAIS véleményét: 2010: 196).

2.4. Telek. A *Hegyvesd* nevű határpont után a latin *rus* 'mező; faluhely' köznévvvel illetett *telek* nevű területet érinti a határleírás (1086: a quo per medium ruris, quod dicitur *the-luch*, DHA. 1: 250; 1086/1456: a quo per medium ruris, quod dicitur *thelchv*, DHA. 1: 259).

A szó olvasata [*telük*]. A [*k*] hang jelölésére az BÖ. 1086-os része zömében a *k* és a *c*, néhány esetben a *q(u)* betűket használja, a *ch* a *theluch* szórványon kívül csupán még egy szóban fordul elő, szintén szó végén (*humuch*, DHA. 1: 251). KNEZSA szerint a *ch* [*k*] hangértékben csak a 12. században jelenik meg, legkorábbi hiteles oklevélből származó adata 1131-es (1928: 263).

A *telek* köznév a nomenverbum jellegű, finnugor eredetű *tel-* alapszóból jött létre *-k* névszóképzővel (TESz. *telek* és *teljes*). A *telek* az igei töből is származhatna, de nagyobb valószínűséggel a névszói ág folytatója (TESz.). A régi nyelvi névszói *tel-* tő BENKŐ szerint esetleg kimutatható a *Csoktele* 'Csok földje, birtoka' helynévből (1947: 207), az EWUng. szerint pedig még az 1256-os *Theled* helynévből és az 1310-es *Theletlen* személynévből 'föld, talaj' jelentésben. Amennyiben a BÖ.-beli szó tulajdonnév, jelentéshasadással keletkezett a földrajzi köznévből. A szó korai használatára a második szótagban a labiális magánhangzó forma volt a jellemző: 1211: *Telug* szn. (TESz.), 1211: *Theluky* (FNESz. *Teleki*), 1247: *Telugui* (FNESz. *Telki*), 1308/1585: *Thelukusd* (FNESz. *Telkesd*); a 12. század végétől ez váltakozik illabiális magánhangzóval, majd ez utóbbi válik jellemzővé: 1198: *Telequi* (FNESz. *Telki*), 1211: *Zegthelegu* (Oklsz. 973), 1228/1357: *teleke* (TESz.) stb. A tő a kétnyíltszótagos tendencia következtében bizonyos toldalékos alakokban hang-

zóihiányos (l. 1194/1429: *Telky*, TESz.; 1255/1371: *Telcus*, FNESz. *Telekes*). A pecsétes 1086-os oklevél 1456-os átiratában szereplő *thelchv* szó [*telkü*] olvasatú. Az itt megjelenő véghangzó minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy ez az oklevél az 1086-os pecsétes oklevélpéldányról készült átirat, mely a szónak a korábbi, archaikusabb állapotát mutatja.

DRESKA GÁBOR a magyar *telek* szó mellett álló latin *rus* köznevet az oklevélben ’mező’ jelentésben fordítja (2013: 132). A *rus* szónak ezen kívül ’faluhely’ jelentése is van (Fin.). Az oklevélben vajon melyik jelentés valószínűsíthető? FÖLDES LÁSZLÓ (1971: 418–419) a 14. századig a magyar *telek* szónak három fő jelentését, azon belül pedig további jelentésárnyalatait különbözteti meg: 1. határbeli föld, határrész (mely lehet művelt terület, trágyázott terület és faluközösségi kötöttségű); 2. elhagyott, puszta faluhely (de erről csak a 13. század második felétől vannak adatok); 3. valakinek a földje, birtoka, prédiума, falucskája (melyek főként személyneves összetételekben jelentkeznek). FÖLDES idézi a BŐ.-beli adatot is – mint a legkorábbi – és a 3. jelentést társítja hozzá: azt írja a helynévről, hogy az itt még önmagában, személynév nélkül áll, mivel ekkor még véleménye szerint a birtokjogi mozzanat hangsúlyozása kevésbé volt fontos, mint majd a 13. századtól (FÖLDES 1971: 427). Ezeket a típusú telkeket gyakran már meglévő falu határából kanyarították ki, sokszor egy falu határában többel is találkozunk, máskor kisebb, önálló telepek (FÖLDES 1971: 426). A TESz. a BŐ.-beli *telek* köznévként az általánosabb ’földterület; faluhely’ jelentését adja meg. Az oklevélben a szónak a ’faluhely’ jelentése azért is elképzelhető, mert a határleírásban említett következő hely („ad *lupinum montem*”: ’Farkashegy[ig]’) talán azonosítható a Koppánytól északkeletre található későbbi térképeken is megjelenített Farkashegygel, mely a béli apátság hetedik birtokaként szintén lakott hely.

A szórvány köznévi vagy tulajdonnévi értéke mindazonáltal nem határozható meg biztosan. Későbbi tulajdonnévi használata az adott térségben nem mutatható ki. A szó latin megnevezőszós szerkezetben áll a latin *dico* ige passzív egyes szám harmadik személyű alakjával. Ez a formai jegy gyakoribb a közszók esetében, ám ritkábban tulajdonneveknél is előfordul (vö. HOFFMANN 2004: 55). A BŐ.-ben szintén megtaláljuk mind tulajdonnevek, mind feltételezett köznevek mellett.

2.5. [Farkashegy]. A latinul megnevezett hely (1086, 1086/1456: ad *lupinum montem*, DHA. 1: 250, 259) a *Telek*-nek nevezett terület és Put-kő oszlopa között helyezkedik el. Az áttetsző etimológiájú, köznevekből álló magyar helynevekből – főként településnevekből – az oklevélírók olykor fordítással alkottak latin nyelvű alakot, erre a BŐ.-ben is találunk példákat.

A *lupinum montem* szerkezetnek szó szerint megfelelő, ugyanezen a területen lokalizálható magyar birtoknév alapján feltételezhetjük, hogy a Koppány határleírásában szereplő latin szó szerkezet egy meglévő magyar helynév fordítása lehet. Az oklevélben a béli monostor hetedik birtoka *Farkashegy* (1086: Septimum predium, quod vocatur *Forkosig*, In *Forcosig*, DHA. 1: 251, 253), mely Koppánytól északra, Teszértől délkeletre található a két falu határában (PAIS 1975: 67; PELCZÉDER 2017b: 108). Két későbbi oklevélben is felbukkant a név: 15. sz.: Item dedit possessionem *Forkosygh* (DHA. 1: 257), 1550 k.: *Forkosygh* (PRT. 8: 589). Az egykori birtok ma Pápateszérhez tartozó puszta, mely Magyarország 1941-ben készült katonai térképén (MKF.), a mai turistatérképen (Bakony 78) és a VeMFN. 2.-ben is szerepel *Farkashegy* néven. A hely lokalizálásában a Farkashegy prédiум határleírásában lévő „ad *viam Wboneg*”: ’Uboneg útja’ (DHA. 1: 252) helymegjelölés is segítségünkre lehet. PAIS DEZSŐ szerint a személynév azonosítható

a közeli Kajár település névadójának (Kajárnak) a testvérével, akit egy 1135-ös oklevél „*Oboneg comes*”-ként említ (PAIS 1975: 67). Obonegnek, Kajár nevű testvéréhez hasonlóan a közelben lehettek birtokai, illetve ő is adományozhatott a béli apátságnak ezek közül Kajárhoz hasonlóan (PAIS 1975: 67; PELCZÉDER 2017a: 212).

A Koppány határleírásában szereplő latin helymegjelölés feltételezhetően tehát laktott helyre vonatkozik, mely a **Farkas-hegy* domborzati névből metonimikus névátvitel útján jöhetett létre. Hegynevek beépülése birtoknevekbe jellegzetes folyamat volt az ómagyar korban; a vizsgált névben a hegynév elsődlegességét a név lexikális szerkezete (jelző + hegyrajzi köznév) is valószínűsíti (vö. RESZEGI 2011: 60).

(Folytatjuk.)

PELCZÉDER KATALIN
Pannon Egyetem

LEVÉLSZEKRÉNY

Dudics Lakatos Katalin írja. Az új kárpátaljai magyar nyelv tanterv, az új közepiskolai tankönyvek, továbbá egy megismételt kérdőíves gyűjtés részeredményei kapcsán megfogalmazódott gondolataimat kívánom megosztani az olvasókkal.

2006 és 2008 között készült PhD-disszertációm anyagát kárpátaljai magyar iskolások (1490), illetve pedagógusok (150) körében gyűjtöttem. Nyelvi tudatukat, különösen nyelvjárási attitűdjüket vizsgáltam. Az akkor érettségi előtt álló tanulók még a korábbi magyar nyelv tanterv alapján tanultak, tanáraik válaszaiban azonban már észrevehető volt a hozzáadó szemlélet, amely a 2005-ös Magyar nyelv tantervben már megjelent. Az azóta eltelt időszakban új tankönyvek, segédanyagok készültek az útmutatóhoz, mely módosult ugyan (az ukrainai oktatási rendszer átalakulásához igazodva), de az elmúlt évekig a szemlélet nem változott.

A megismételt vizsgálattal azt a feltételezésemet kívántam alátámasztani, amit pedagógusi, oktatói munkám során szerzett észrevételeimre alapoztam: változás figyelhető meg az anyanyelvváltozathoz, a nyelvjárásokhoz való viszonyban, módosult az a távolságtartó, elhatárolódó attitűd a hozzáadó szemléletű anyanyelvoktatás hatására, amely adatközlőimet jellemezte 10-14 évvel korábban. 2018-ban, illetve 2019-ben 100 kárpátaljai magyar pedagógust, illetve 280 érettségi előtt álló magyar fiatalot kérdeztem ismét (a Domus szülőföldi ösztöndíj támogatásával) nyelvi, nyelvjárási attitűdjükről.

A vizsgálat eredményei alapján kijelenthető, hogy az eltelt 10 évben pozitív irányban változott a kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárásokról alkotott/bevallott véleménye. Ennek ellenére a pozitívabb statisztikai adatok kiegészítéseként kapott kifejtett válaszokban érződik még a korábbi szemlélet nyoma: a válaszadók nagy részének nyelvi, nyelvjárási tudata még korántsem nevezhető határozottnak, magabiztosnak. A hosszú évek alatt rögzült sztereotípiákat nehéz levetkőzniük még a szakembereknek is. Az új szemléletet jóval nyitottabban tették magukévá a tanulók. Ezt támasztja alá, hogy a fiatalok nyitott kérdésekre adott válaszaik is objektívebb, racionálisabb attitűdről vallanak, mint korábban.

Ezek alapján eredményesnek nevezhető az elmúlt időszak. Hiszen azzal, hogy a kárpátaljai magyar tanuló tankönyvében tudományosan megalapozott leírást olvashatott lakóhelye nyelvhasználati jellemzőiről (kontaktusjelenségek, helyi nyelvjárási sajátosságok, névhasználat, az ezekből adódó/adódható kommunikációs problémák, helyesírási nehézségek), magabiztosabban, tudatosabban használja anyanyelvét az adott beszédhelyzethez igazodva.

Az írásom elején említett új tanterv és az új tankönyvek azonban letértek a bevált útról. A kárpátaljai magyar középiskolás ismét felcserélő módon tanul anyanyelvéről: anyanyelváltozatáról nem sokat tud meg, hiszen a nyelvjárások kapcsán is csupán általános leírásokkal találkozunk a tankönyvében.

Így még nagyobb a pedagógus felelőssége, hiszen a változó törvények, rendeletek, tantervek, tankönyvek folytán csupán az általa közvetített vélekedés, nyelvszemlélet lehet állandó. A pedagógusok attitűdjét rendszeres továbbképzésekkel, ismeretterjesztő írásokkal alakíthatjuk. Leghatékonyabban azonban a tanárképzésben tehetjük ezt meg: s nem csak a magyar szakos, illetve tanító szakos hallgatók esetében fontos ez. Hiszen több esetben kémiantanár, matematikatanár vagy éppen történelemtanár írta egy-egy kérdés kapcsán azt, hogy feladatának tekinti, hogy kijavítsa tanítványai beszédét. Viszont egyáltalán nem mindegy, hogyan teszi ezt meg.

Számunk szerzői

DR. BEREGSZÁSZI ANIKÓ, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, 90202 Beregszász, Kossuth tér 6., Ukrajna. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua – CONSTANTINOVITS MILÁN ANDRÁS, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A, milanum@gmail.com – DR. CSERNICKÓ ISTVÁN, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, 90202 Beregszász, Kossuth tér 6., Ukrajna; Pannon Egyetem, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Alkalmazott Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, csernicko.istvan@kmf.uz.ua – DR. DUDICS LAKATOS KATALIN, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, 90202 Beregszász, Kossuth tér 6., Ukrajna, dudics.katalin@kmf.org.ua – DR. FORGÁCS TAMÁS, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem u. 2–4., forgacs@hung.u-szeged.hu – DR. FURKÓ B. PÉTER, Károli Gáspár Református Egyetem, Anglisztika Intézet, Angol Nyelvészeti Tanszék, 1146 Budapest, Dózsa György út 25., furko.peter@kre.hu – KISS GÁBOR, TINTA Könyvkiadó, 1116 Budapest, Szatmárhegy utca 13., kissgabo@tintakiado.hu – DR. KISS MARGIT, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, 1097 Tóth Kálmán u. 4. kiss.margit@btk.mta.hu – DR. KOROMPAY KLÁRA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A, korompay.klara@btk.elte.hu – LANTAY GYULA, Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Általános Nyelvészeti Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem u. 2., gyulalantay@hotmail.com – NÉMETH DÁNIEL, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A, nemeth.sz.daniel@gmail.com – DR. PARAPATICS ANDREA, Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, parapatics.andrea@gmail.com – DR. PELCZÉDER KATALIN, Pannon Egyetem, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Magyar

Nyelvtudományi Tanszék, 8200 Veszprém, Egyetem u. 10., pelczederk@gmail.com – DR. SLÍZ MARIANN, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A, sliz.marianna@btk.elte.hu – SOMOGYI ZOLTÁN, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Terminológiai Kutatócsoport, 1146 Budapest, Dózsa György út 25–27.; Albion Languages Fordítóiroda Kft. zoltan.somogyi@protonmail.com – DR. ZOLTÁN ANDRÁS, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Ukrán Filológiai Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/D, zoltan.andras@btk.elte.hu.